

Vilniaus universitetas
Baltistikos katedra

Birutė Kabašinskaitė

Etimologija:
istorijos ir teorijos bruožai lietuvių kalbos kontekste

Mokomoji knyga

Kalbotyros specialybės magistrantams

Vilnius, 2013

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Baltistikos katedra
(2012 m. gruodžio 17 d., protokolas Nr. 5) ir
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba
(2013 m. vasario 22 d., protokolas Nr. 6)

Recenzavo:

prof. dr. Dalia Pakalniškienė
prof. dr. Vytautas Kardelis

ISBN 978-609-459-167-9

© Birutė Kabašinskaitė
© Vilniaus universitetas

Turinys

Pratarmė ... 6

I. Etimologijos definicija ... 7

1. Apibrėžimas ... 7

2. Etimologijos ryšys su kitomis istorinės kalbotyros disciplinomis ... 8

A. Istorinė leksikologija ... 8

B. Onomastika ... 9

C. Tekstologija, filologija ... 9

D. Dialektologija, lingvistinė geografija ... 10

E. Kultūros istorija ... 11

3. Etimologija – mokslas ir menas ... 12

4. Žodžių etimologijų vertinimo kriterijai ... 12

II. Indoeuropiečių kalbų etimologijos priešistorė ir istorija ... 13

1. Etimologijos priešistorė ... 13

A. Religinės-mitologinės pseudoetimologijos ... 13

B. Filosofinės-ontologinės antikos pseudoetimologijos ... 13

Platono indėlis ... 13

Stoikų etimologijos ... 14

Varono ir vėlyvosios antikos etimologijos ... 15

C. Viduramžių teologinės pseudoetimologijos ... 16

Retorikos tradicija ... 17

Etimologija XIII a. Etimologiniai žodynai ... 17

D. Naujųjų laikų pseudoetimologijos. Paleokomparatyvizmas ... 18

2. Etimologijos priešistorė Lietuvoje ... 19

A. Romėniškoji lietuvių kilmės teorija ir pseudoetimologijos ... 19

B. Mykolas Lietuvis ir lietuvių „gramatikai“ ... 19

C. XIX a. pseudoetimologija ir lietuvių tautinis atgimimas ... 20

Pseudoetimologijų pobūdis ir turinys ... 21

3. Moderniosios etimologijos istorija ... 22

A. Lyginamosios-istorinės kalbotyros ir etimologijos pradžia ... 22

B. Augusto Poto indėlis ... 24

etimologiniai žodynai ... 24

D. Etimologija – daikto ir žodžio istorija ... 25

E. Naujų kalbotyros pasiekimų reikšmė XX amžiaus etimologijai ... 26

4. Lietuvių kalbos moderniosios etimologijos istorija ... 26

26

B. XIX a.–XX a. pradžios lietuvių kalbos etimologijos ... 27

C. Kazimieras Būga ... 28

viduryje. Ernsto Frenkelio pirmasis lietuvių kalbos etimologijos žodynas ... 28

E. Vincas Urbutis ir Vytautas Mažiulis ... 29

F. Voiciecho Smočinskio antrasis lietuvių kalbos etimologijos žodynas

... 29

etimologai ...	30
G. Kiti XX a. antrosios pusės–XXI a. pradžios lietuvių kalbos	
H. Elektroninė lietuvių kalbos etimologijų bazė VU ...	30
III. Indoeuropiečių kalbų etimologijos žodynai ...	32
1. Vienos kalbos etimologijos žodynai ...	32
2. Kalbų šeimos etimologijos žodynai ...	34
3. Bendros indoeuropiečių kalbų leksikos etimologijos žodynai ...	34
IV. Paveldėtosios leksikos kilmės tyrimai ...	36
1. Etimologija ir istorinė fonetika, morfonologija ...	36
A. Tolimoji etimologija ir istorinė fonetika ...	36
Indoeuropiečių kalbų klasifikacija ...	36
Indoeuropiečių prokalbės fonemų inventorius ...	38
Šva secundum ...	40
Thomas ...	40
Baltų, slavų kalbų kentuminiai refleksai ...	41
Laringalai ...	41
B. Tolimoji etimologija ir morfonologija ...	44
Indoeuropiečių prokalbės šaknies struktūra ...	44
Žodžio šaknies fonemų suderinamumas ...	44
Emilio Benvenisto teorija apie senojo kamieno struktūrą ...	45
Balsių kaita, abliautas, indoeuropiečių prokalbėje ...	46
C. Artimoji etimologija ir fonetiniai dėsniai ...	47
2. Etimologija ir kirtis ...	49
3. Etimologija ir istorinė žodžių daryba ...	52
A. Specifiniai indoeuropiečių prokalbės vedybos atvejai ...	52
B. Senųjų lietuvių kalbos veldinių vedyba (sufiksacija) ...	54
Priklausomybės būdvardžiai ...	55
<i>Vṛddhi</i> vediniai ...	55
*-o- vediniai ...	57
*-io- ir *-iō- vediniai ...	57
Nomina actionis su *-sa- ...	57
Nomina instrumenti, nomina loci su *-tlo-, *-tlā- ...	58
Veiksmazodiniai būdvardžiai, nomina actionis ir nomina instrumenti su priesagomis *-to-, *-nó-, *-ló-, *-uo- (bl. *-ta-, *-na-, *-la-, *-ua-) ...	58
Ide. *-to- ...	58
Ide. *-nó-, *-ló-, *-uo- ...	59
C. Specifiniai indoeuropiečių prokalbės dūrybos atvejai ...	60
D. Iš senųjų dūrinių susiformavusios priesagos ...	61
4. Etimologija ir semantika ...	63
V. Skolinių kilmės tyrimai ...	66
1. Skolinių ypatumai ...	66
2. Skolinių sluoksniai lietuvių kalboje ...	67

VI. Specifinių žodžių grupių kilmės tyrimai ...	70
1. Onomatopėjinės kilmės žodžiai ...	70
2. Vaikų kalbos žodžiai ...	72
3. Preloginiai dirbiniai: liaudies etimologijos pobūdžio perdirbiniai ir maišiniai ...	72
A. Perdirbiniai dėl liaudies etimologijos ...	72
B. Maišiniai ...	75
Kalbų pavadinimų ir kiti sutrumpinimai ...	78
Skiriamieji ženklai ...	79
Literatūros ir šaltinių sąrašas ...	79

Pratarmė

Ši knyga skiriama ne tik studentams magistrantams, bet ir visiems, kurie domisi žodžių, ypač lietuvių kalbos žodžių, istorija. Lyginant su kitomis kalbotyros disciplinomis, etimologija neturi specifinio, vien tik jai būdingo objekto, specifinių metodų, ji pasisavina kitų lingvistikos mokslų pasiekimus ir jais naudojasi. Dėl to etimologiją tinkamiausia aptarti pagal pagrindinius kalbos lygmenis. Iš ryšių su fonologija, morfologija ir semantika ryškėja svarbiausi šios disciplinos bruožai. Kita vertus, patys žodžiai, etimologijos objektas, nėra lygiaverčiai, taigi atsižvelgta ir į tam tikras savitos kilmės leksikos grupes.

Labai dėkoju visiems šį darbą skaičiusiems ir vertinusiems kolegoms: recenzentams prof. Daliai Pakalniškienei, prof. Vytautui Kardeliui, Baltistikos katedros kolegoms prof. Birutei Jasiūnaitei, prof. Bonifacui Stundžiai, doc. Jurgiui Pakeriui, dr. Vytautui Rinkevičiui. Jų pastabos ir patarimai skatino siekti kuo geriausio knygos raiškos ir turinio rezultato.

Birutė Kabašinskaitė

I. Etimologijos definicija

1. Apibrėžimas

§ 1. Kas yra etimologija? Negausiuose teoriniuose veikaluose apie etimologiją, taip pat enciklopedijose, kalbotyros žodynuose etimologija apibrėžiama panašiai¹. Tai kalbos mokslo šaka, tirianti žodžių kilmę, tiksliau, kilmę ir tolesnę istoriją. Galima būtų vartoti ir kitus adekvačius įvardijimus: tai mokslas, tiriantis vidinę ir išorinę žodžio istoriją. Etimologija dar vadinama ir pati žodžio kilmė arba vienoks bei kitoks jos aiškinimas. Žinoma, tai diachroninės kalbotyros dalis.

Etimologija skirtina nuo pseudoetimologijos, arba nemokslinio etimologizavimo, – mėginimo rasti žodžių sąsajas, kilmę be kokių griežtų taisyklių, tik remiantis išoriniu žodžių panašumu, panašiu skambesiu².

§ 2. Etimologijos objektas – sinchroniškai neaiškios kilmės žodžiai. Neabejotini dariniai – jau sinchroninės žodžių darybos objektas. Neaiškūs, neskaidrūs žodžiai gali būti skoliniai ir indigenūs, t. y. savi. Savi žodžiai yra pagrindinis etimologijos objektas. Jie taip pat nėra lygiaverčiai: tai gali būti labai seni (indoeuropiečių, baltų ir panašiai) prokalbės veldiniai (juos tirianti etimologija kartais dar vadinama tolimąja) ir tiriamosios kalbos epochoje kilę (ar dirbtinai suformuoti, specialiai sukurti) naujadarai (juos tirianti etimologija vadinama artimąja).

Nevienarūšis objektas nulemia etimologijos tyrimo metodus. Pagrindinis etimologijos metodas – istorinis-lyginamasis. Tačiau tiriant naujadarus faktiškai remiamasi vien vidinės rekonstrukcijos metodu. Skoliniams nustatyti vėlgi taikomi visai kitokie kriterijai.

§ 3. Žvelgiant į pagrindinį etimologijos objektą (savus žodžius), galima teigti, jog etimologija tiria žodžių vidinę motyvaciją. Šiaip jau tarp žodžio pavidalo ir reikšmės (turinio) nėra, nebuvo jokio pradinio ryšio. Kalbos ženklas yra nemotyvuotas: nėra jokio paaiškinimo, kodėl, pavyzdžiui, miškas yra lietuvių vadinamas žodžiu *miškas* ar *girià*, romėnų – *silva*, senųjų graikų – *ύλη* [hýlē], vokiečių – *Wald*, anglų – *wood*, o rusų – *лес* [les]; taip pat tam tikro dalyko juodumo ypatybė lietuvių apibūdinama žodžiu *juodas*, graikų – *μέλᾱς* [mélās], romėnų – *niger*, senųjų indų – *kr̥ṣṇa-*, vokiečių – *schwarz*, o anglų – *black*. Vienintelė išimtis čia būtų onomatopoeiniai žodžiai (garsinės simbolikos kilmės žodžiai). Jie yra motyvuoti dėl išorinių dalykų, t. y. išoriškai motyvuoti. Antai pagal įvairių garsų mėgdžiojimą sudaryti lietuvių *kukúoti* (*kukū*), *miáukti* (*miáu*), *plepėti* (*ple ple*), latvių *plepēt* ‘plepėti’³.

§ 4. Vidinė žodžio motyvacija matyti tuomet, kai žodžiai (istoriškai) sudaryti su tam tikromis žodžių darybos priemonėmis. Pavadinama nebūtinai atspindint esminį daikto, dalyko ir kt. požymį. Motyvacija įvairiose, net ir giminiškose kalbose gali būti labai skirtinga. Pavyzdžiui⁴, žmogus daugelyje kalbų vadinamas žemišku, žemiečiu kaip priešybė dievams, kurie pagal savo buveinę danguje vadinami dangiškais: lie. *žmuō*, *žmogùs*; lo. *homo*; s. v. a. *gomo*, go. *guma* (plg. vok. *Bräutigam*)(ide. *ǵ^hm-on-; *ǵ^hm̥-on- – iš ide. *ǵ^hǵem- ‘žemė’). Tokį pat motyvą galima išžvelgti ir gr. *άνθρωπος* [ánt^hrōpos] – apačioj esantis (ant žemės)(iš ide. *h₂ǵd^hro-h₃k^wo- arba h₂and^hro-h₃k^wo- < *⁰d^hre-h₃k^wo-⁵; žr. Klingenschmitt 2005, 250 15 išn.). Kai kurios kalbos įvardydamos žmogų pabrėžia jo mirtingumą (tai jau kitoks santykis su dievais): s. air. *doini* pl. ‘mirtingieji’ (iš ide. *d^heu- ‘mirti’); arm. *mard* ‘mirtingasis’ (iš ide. *mer- ‘mirti’). Kitos kalbos iškelia jo gebėjimą mąstyti, čia jau lyginama su gyvūnais: vok. *Mann* ‘žmogus (seniau), vyras’,

¹ Bußmann 2002, 205; Seebold 1981, 54–60; *Etymologie* 1977, 1–6 ir kt.; *The Oxford Guide* 2009, 1–3; 284–287; 291; Seebold 1995, XII–XXXI; Urbutis BEE, 11–16.

² Apie liaudies etimologiją žr. § 255–275.

³ Apie onomatopėjinius žodžius plačiau žr. § 223–228.

⁴ Pavyzdžiai parinkti iš plačiausiai žinomų ir visų pripažįstamų žodžių etimologijų, pristatomų daugelyje etimologijos veikalų, todėl konkreči literatūra nenurodoma. Jei remtasi naujai skelbta etimologija, literatūra nurodoma išnaša.

⁵ Prieveiksmis ide. *h₂ǵd^hre arba *h₂and^hre reiškė ‘žemai’ (plg. lo. *infrā* ‘žemai, apačioje’), o *- h₃k^wo- siejamas su indoeuropiečių kalbų šaknimi, reiškiančia ‘matyti’.

angl. *man* 't. p.', s. i. *manu-* 'žmogus' (iš ide. **men-* 'maštyti')⁶. Žmogus kartais vadinamas ir apskritai gyvuoju kaip priešybė negyviems daiktams: vak. toch. *šáumo* 'žmogus' (anksčiau veikiausiai reiškė '*būtybė')(ide. **g^wiōu-m^o* – iš ide. **g^wiēh₃-* (> **g^wiō-*), **g^wih₃-* 'gyventi'). Vyras indoeuropiečių kalbose dažnai vadinamas taip pat kaip ir žmogus, t. y. žodis, reiškęs 'žmogus', įgijo reikšmę 'vyras': vok. *Mann*, angl. *man*, pranc. *homme*. Kai kurios kalbos vyrą įvardija kaip stiprųjį, turintį jėgos: lie. *výras*, s. i. *vīrá-*, lo. *vir*, go. *waír*, s. air. *fer* (iš ide. **uih-* 'būti stipriam'); gr. *ἀνήρ*, *ἀν(δ)ρῶς* [anér, an(d)rós] (iš ide. **h₂ner-* 'būti stipriam'). Moteris kartais vadinama žemiškąja (lyginama su dangaus dievais, kaip ir vyras): lie. *žmona* 'moteris (seniau), sutuoktinė'. Kai kurios kalbos moters pavadinimą sieja ir su jos kaip motinos funkcija: įvardijama žodžiu, anksčiau reiškusiu motiną: lie. *moteris* (*motė*), arba iškeliamą savybę žindyti vaiką: lo. *femina* (< ide. **d^heh₁-mh₁nah₂-*; plg. la. *dēt* 'žįsti', *dēls* 'sūnus (t. y. žindantis)'). Neretai moteris vadinama žodžiais, įvardijusiais ponią, valdovę: vok. *Frau* 'ponia, moteris' (iš s. v. a. *frouwa* 'valdovė', kuris iš s. v. a. *frō* 'ponas'), it. *donna* 'moteris' (iš lo. *domina* 'ponia').

Istoriniai žodžių darybos būdai yra iš esmės tokie pat kaip ir sinchroninės žodžių darybos: kompozicija (dūryba) ir derivacija (vedyba)⁷. Skiriasi tik šių darinių atsiradimo laikas. Plg.: a) dūryba: *viéšpats* < **uoikō-* + *pot-* 'namų valdovas' (plg. gr. *οἶκος* [oikos] 'namas', lo. *vīcus* 'kaimas' ir s. i. *patis* 'šeimininkas, vedęs vyras', lo. *potis* 'galingas', gr. *πόσις* [pódis] 'vedęs vyras', lo. *hospit-* 'svečias; šeimininkas' < **-pot-*); b) vedyba: *arklỹs* < **h₂arh₃tl-* + priesaga *-ijō-* 'priklausantis arklui' : *árklas*; *díevas* < **deijū-* + priesaga *-ó-* m. 'dangiškasis, priklausantis dangui' : **dijéu-* / **diju-* 'dangus, šviesusis dienos metas' (šaknis **dijéu-* 'šviesti' matyti s. i. *dyut* 'šviesti' < **dijéu+t*).

Taigi indigenaus žodžio kilmė laikoma nustatyta, kai atskleidžiama jo istorinė daryba, t. y. iš kokio žodžio ir su kokiomis darybos priemonėmis jis padarytas; išaiškinama semantinė raida; parodoma jo vieta tarp kitų (tos kalbos ar kitų genetiškai artimų kalbų) giminiškų žodžių.

2. Etimologijos ryšys su kitomis istorinės kalbotyros disciplinomis

A. Istorinė leksikologija

§ 5. Tarp kitų kalbotyros disciplinų etimologijos vietą apibrėžti sunku. Daugelis kalbos mokslo šakų turi dvi atšakas, dimensijas: sinchronija – diachronija (pvz., fonologija, morfologija, daryba, sintaksė). Etimologija tokių dimensijų neturi. Gal sinchroninė etimologija galėtų būti liaudies etimologija? Bet tai daugiau paradoksas, kalbos ar kalbėjimo reiškiny, o ne mokslo šaka. Galima sakyti, etimologija yra tik istorinės leksikologijos atšaka, dalis⁸. Bet šis poskyris pakankamai autonomiškas. Mat tam tikri etimologijos ypatumai yra labai specifiški. Pasak Jakovo Malkylio (Yakov Malkiel)⁹:

1) etimologija siekia nužengti į rizikingą prielaidų sferą – ji tiria tik neaiškius žodžius, vadinasi dažnai operuoja tik spėjimais, tikėtinais dalykais. Ir pati tiriamoji medžiaga dažnai fragmentiška, nevisavertė. Jei ji būtų visa, etimologijai žodis neberūpėtų, nes būtų aiškus;

2) etimologija daug labiau nei kitos istorinės leksikologijos disciplinos (visoms rūpi žodžio išraiška ir turinys, reikšmė, tai jas labai sieja ir su realijomis, išoriniu pasauliu) susijusi su istorine gramatika – fonologija ir daryba. Kai kas iš struktūralistų ją net laikė tik istorinės fonologijos dalimi (pvz., Leonardas Blumfeldas (Bloomfield) ir Ferdinandas de Sosiūras (Saussure)). Bet tai jau perdėta.

§ 6. Sakėme, jog indigenių žodžių vidinę motyvaciją pamatyti padeda jų istorinės darybos nustatymas. Taigi galima manyti, jog etimologija yra tiesiog istorinė žodžių daryba. Tačiau

⁶ Gali būti, jog su šia šaknimi sietinas ir sl. *mōžb 'vyras' < **mō-ǵ^h*-. Tačiau jis galėtų būti giminiškas ir su la. *mūžs* 'gyvenimas' < **múnz'-ja-*, žr. ME 2, 681.

⁷ Išsamiau apie istorinę žodžių darybą žr. skyrių „Etimologija ir istorinė žodžių daryba“.

⁸ Onomastika taip pat užima istorinės leksikologijos kertę, tačiau tik iš dalies susisiekiama su etimologija.

⁹ Žr. Yakov Malkiel, „Etymology and general Linguistics“, *Etymologie* 1977, 350.

tapatinti šias abi tikrai glaudžiai susijusias disciplinas būtų netikslu (žr. Urbutis 1978, 32–34). Istorinę žodžių darybą ypač domina grupinis žodžių su vienodomis darybos priemonėmis atsiradimas; be to, svarbiausias ir specifinis istorinės žodžių darybos uždavinys yra tirti atskirų darybos priemonių ir darybos tipų formavimąsi bei raidą ir aiškinti žodžių sandaros pakitimus (supaprastėjimą, perintegraciją ir tt.) bei jų įtaką visai darybos sistemai. Etimologijai savo ruožtu visai nerūpi tie dariniai, kurių darybos struktūra tebėra visiškai aiški. Kita vertus, kai kurie etimologijos tiriami žodžiai atsiradę visai ne (tik) dėl žodžių darybos. Etimologija net ir aiškindama darinių kilmę, dažnai peržengia istorinės darybos analizę, ji remiasi ir fonetikos, morfologijos, semantikos ar kitų kalbos mokslo šakų analizės priemonėmis (Urbutis 1978, 30t.).

B. Onomastika

§ 7. Etimologijai gana artima onomastika, jos diachroninė pusė yra savita etimologijos atmaina. Nuo etimologijos apskritai ji skiriasi savo objektu, kuris kiek koreguoja ir tyrimo metodus bei tikslus. Onomastika tiria tikrinių vardų (gyvųjų padarų ir negyvųjų objektų vardų) kilmę, struktūrą, istoriją, funkcionavimą. Tad jos tikslai platesni nei vien žodžio (vardo) kilmė ir istorija. Nuo įprastų žodžių vardai skiriasi tuo, kad neturi reikšmės, neįvardija tam tikros sąvokos. Vardo tikslas – individualizuoti objektą. Dėl to labai sunku patikrinti ir įvertinti vardo etimologijos teisingumą. Taigi istorinė onomastika skirtina nuo etimologijos, nors abiejų ištakos, priešistorė iš esmės yra tapati.

C. Tekstologija, filologija

§ 8. Žodžio kilmės nustatymui gana didelę reikšmę turi tokios kalbotyros disciplinos, kurios, atrodytų, su etimologija neturi jokių ryškių sąlyčio taškų. Tiriant atskiros kalbos naujadarus ypač svarbūs tampa tekstologijos, filologijos duomenys. Ištyrus žodžio vartoseną senuosiuose tekstuose galima patikslinti jo ankstesnį pavidalą, reikšmę, morfologijos ypatumus, kartais ir jo apytikslį atsiradimo laiką, netgi naujadaro autorystę. Tokio pobūdžio analizė taip pat reikšminga senųjų skolinių tyrimams. Be raštijos paminklų duomenų dažnai neįmanoma nustatyti ir tolesnės žodžio istorijos. Lietuvių *aukà*, *aukóti* atveju filologinė analizė tampa lemiamą norint nustatyti žodžių kilmę: ar *aukóti* reikšmė ‘atnašauti ir pan.’ Daukanto (kitų raštininkų?) specialiai pritaikyta šiam veiksmui sekant Bretkūno, žodynininkų Ruigio, Milkaus mėginimais *aukóti* (šiai jau ‘kiloti ir pan.’) kai kuriais atvejais teikti reikšmę ‘atnašauti keliant aukštyn’, ar tai yra autentiška šio žodžio reikšmė ir galima ieškoti toliau į priešrašytinius laikus skverbiančiosi etimologijos? Į šį klausimą visiškai aiškaus atsakymo dar nėra pateikta¹⁰.

§ 9. Tekstologijos duomenys labai svarbūs tiriant senųjų kalbų (graikų, lotynų ir kt.) leksiką. Antai raštijos paminklai leido patikslinti gr. *τᾱλῖς* [tālis] reikšmę ir senumą. Šis retas žodis pavartotas Sofoklio „Antigonėje“ (V amžius prieš Kristų), o reikšmė paaiškėja iš teksto scholijos (Kalimacho paaiškinimo, III a. pr. Kr.) bei Hesichijaus žodyno: susižadėjusi, pagal amžių tekėti galinti, subrendusi mergina (arba susižadėjusi nuotaka)¹¹. Galima numanyti, kad scholija buvo senas šios Sofoklio kūrinio vietos paaiškinimas perrašinėjant veikalą ir veikiausiai tas prierasas Hesichijui buvo duomenų šaltinis. Reikšmė ‘jauna, tekėti galinti (pagal amžių) mergina’, ‘jauna, tekėti galinti nuotaka’ kalbamą graikų žodį įgalino etimologiškai susieti su retu lietuvių kalbos

¹⁰ Dėl *aukà*, *aukóti* kilmės diskutavo nemažas etimologų būrys, žr. Būga 1, 355–357; Fraenkel 24–25; Girdenis 2006; Mažiulis 2008 ir kt.

¹¹ Plg.: scholija *τᾱλῖς λέγεται παρ’ Αἰολεῦσιν ἢ ὀνομαθεῖσά τινί νύμφη* [tālis légetai par’ Aioleŷsin hē onomat^heisá tiní nŷmp^hē] ‘*τᾱλῖς* eolams reiškia susižadėjusią, pagal amžių tekėti galinčią merginą (arba susižadėjusią nuotaką)’; Hesichijo žodyne – 85a + *τᾱλῖς ἢ μελλόγαμος παρθένος καὶ κατονομασμένη τινί οἱ δὲ γυναῖκα γαμετήν, οἱ δὲ νύμφην* [tālis: hē mellógamos part^hénos kai katónomasménē tiní hoi dē gynáika gametén, hoi dē nŷmp^hēn] ‘*τᾱλῖς*, vestuvių laukianti ir susižadėjusi, subrendusi mergina, pasak vienu, – susituokusi moteris, pasak kitų, – nuotaka’. Kalimachas *τὴν τᾱλῖν* [tèn tālin] vartoja įvardyti nuotakai, kuri prieš vestuves turi atlikti vaisingumo ritualą – miegoti su dar nesubrendusiu, tėvus turinčiu berniuku.

žodžiu *talōkas* adj. 'suaugęs, subrendęs', subst. m. 'suaugęs, subrendęs jaunikaitis', 'suaugusi, subrendusi mergaitė'¹². Žodžių gr. *τᾶλις* ir lie. *talōkas* pamatas, anot Pokorno (Pokorny 1055; Walde Pokorny 705), yra šaknis **tāl-* 'augti, žaliuoti; augalas, jaunas ūglys' (laringalų teorijos požiūriu šią šaknį reikėtų suvokti kaip **teh₂l(h)-* arba **tal(h)-* (su pamatiniu *a*)¹³.

Filologijos reikšmę etimologijai puikiai parodo lie. *spartas* atvejis. Tik filologinė analizė įgalino nustatyti žodžio *spartas* 'ryšys, virvė' kilmę. Senieji indoeuropeistai (Kurcijus, Fikas, Prelvicus, Valdė, Personas ir kt.) šį lietuvių žodį siejo su graikų (gr. *σπάργαν* [spárton] 'virvė'), lotynų ir kitų senųjų kalbų žodžiais šliedami prie bendros ide. **sper-* 'sukti, vy(nio)ti' šaknies. Leskynas abejodamas siejo su lie. *spirti*, o Frenkelis referavo abi nuomones (Fraenkel 861). Tačiau Vincas Urbutis nustatė, kad tai tik okazinė, individuali Konstantino Sirvydo svetimybė (lotynizmas) Lietuvoje (ir Lenkijoje) neaugančiam augalui pavadinti: „Janowcowy. Sparteus Spartea. Nupinta wirwe/ retis izparto żołos“¹⁴ (SD 85; iš SD šis žodis atkeliavo į XIX, XX a. Ferdinando Neselmano, Frydricho ir Aleksandro Kuršaičių žodynus)¹⁵.

Š 10. Tekstologijos dėka etimologai gali užfiksuoti vadinamuosius žodžius nebuvėlius. Tai iškraipyti, realiai kalboje neegzistuojantys (neegzistavę) žodžiai, kurie buvo laikomi tikra kalbos savastimi. Dažna jų atsiradimo priežastis – nepatikimi šaltiniai ar nepakankamas kalbos mokėjimas. Lietuviškų žodžių nebuvėlių ypač pasitaikydavo svetimtaučių kalbininkų lyginamuosiuose darbuose. Kazimieras Būga juos surinko ir paskelbė ilgu sąrašu (žr. Būga 2, 695–725). Tačiau žodžių nebuvėlių pasitaikė bei pasitaiko ir gimtakalbių kalbininkų darbuose. Kartais rekonstruoti žodžiai supainiojami su realiais – taip atsirado lie. ***kimdas* 'odinė, kailinė pirštinė' (LKŽ), iš tiesų tai Būgos rekonstruktas pagal la. *cimds* 'pirštinė' ir kt. (žr. Urbutis BEE, 201). Dėl klaidingo tarminių tekstų perskaitymo, kalbėjimo suvokimo taip pat gali būti prikuriami keistybės, pvz., *išgrytas* 'rytas' (žr. LKT) atsirado klaidingai supratus pasakymą „ižgrī.to.“ – *išg ryto* 'iš(g) ryto' (žr. Urbutis BEE, 201). Nemaža žodžių nebuvėlių atsiranda klaidingai perskaičius senuosius rašto paminklus, rankraščius, plg. *skeirys* (vietoj *šeirys*; žr. Buivydienė 2000, 213–218), klaidingai suvokus juose esančių žodžių reikšmę, plg. *slizelis* reikšme 'tam tikras strazdų pošeimio paukštis' (LKŽ iš SProm – lo. *turdus aquatilis*), taip pat ir *šlyžis* reikšme 'šilinis kazlėkas' (LKŽ iš Lex ir kt. – 'Schmerling'), iš tiesų šie žodžiai reiškė 'žuvis šlyžys' (žr. Urbutis BEE 2, 251–255). Kitas gausus nebuvėlių šaltinis – pačių senųjų rašto paminklų suklydimai (perrašymo, korektūros klaidos). Šitaip nekritiškai juos perėmus atsirado gana daug nerealių žodžių: iš Mažosios Lietuvos rankraštinų vokiečių–lietuvių žodynų (Lex žodžių rodyklėje, kurią parengė Vincentas Drotvinas; kartais ir LKŽ) – pvz.: *deroti* 'būti smarkiam, staigiam', '(LKŽ) būti veržliam' vietoj *dérgti* 'būti dargiam, darganoti, audroti'; *eumenas* 'upė' vietoj *eimenas* 'upelis'; *leduosis* 'kvailokas' vietoj *lètasis*, *raudyti* (LKŽ) vietoj *naūdyti* 'mėgti' ir kt. (žr. Schiller 2006, 132; Urbutis BEE, 202, 203), iš SD – *vainimas* (LKŽ) vietoj *vadīnimas* (žr. Kabašinskaitė 2011, 139). Kartais tokias senųjų tekstų klaidas nekritiškai interpretavo ir perėmė vėlesnės raštijos atstovai. Tokių klaidų neatpažinus nebuvėliai buvo perimti ir dabarties kalbininkų. Štai žodis *rupėžė* 'rupūžė' į LKŽ atkeliavo iš Neselmano lietuvių–vokiečių kalbų žodyno. Tačiau iš tiesų tai pakartota SD korektūros klaida vietoj *raupežė* 'rupūžė, vėžlys' (žr. Urbutis BEE, 219).

D. Dialektologija, lingvistinė geografija

Š 11. Etimologijai labai svarbūs dialektologijos, lingvistinės geografijos duomenys. Tam tikrais atvejais labai svarbu lokalizuoti tiriamą žodį, t. y. nustatyti, kur jis vartojamas. Šis tyrimas kartais tiesiog išsprendžia, atrodo, didžiausią etimologo galvosūkį. Štai lie. *stōdai* 'neišretinti daržovių

¹² Moters asmuo gali būti įvardijamas vyriškosios giminės žodžiais ir keliais kitais atvejais: *mežiškias*, *móteriškias*.

¹³ Plačiau žr. Fraenkel 1054; Kabašinskaitė, Klingenschmitt 2004, 77–105.

¹⁴ Le. *janowiec* reikšmė veikiausiai yra 'vokietinis prožirnis', lo. *spartum*, gr. *σπάργαν* [spárton] – įvardijo augalą iš ankštinių šeimos krūmų bei krūmokšnių (įprastą Viduržemio jūros regione), veikiausiai 'Spartium junceum' ar 'šluotinį sausakrūmį'.

¹⁵ Plačiau žr. Urbutis BEE, 222.

daigai' (Plikiai, Klaipėdos r.), kaip ir la. *stàds* 'sodinukas', – daugelis etimologų (Reinholdas Trautmanas [Trautmann], Maksas Fasmeris [Max Vasmer], Saulius Ambrazas) laiko vediniu iš lie. *stóti*, la. *stàt*, *stādit* 'statyti, sodinti'. Frenkelis mano komplikuočiau – kad lietuvių ir latvių žodžiai kilę dėl spėjamų slavizmų *sōdai* 'sodinukai, daigai', *sōdas* 'Garten' šliejimo prie savų *stóti*, la. *stàt*. Tačiau lietuvių žodžio lokalizacija rodo ką kita. Jis vartojamas siaurai palatvijų, tad veikiausiai tai yra tiesiog latvizmas (skolinys iš latvių kalbos).

§ 12. Lingvistinės geografijos darbai etimologijai reikšmingi dar ir tuo, kad čia ištirtas ne [tik] pavienių žodžių, bet tam tikrų reikšminių ar tematinių žodžių grupių paplitimas, pvz., vežimo dalių, staklių dalių pavadinimai, valgių pavadinimai (plg. įvairių kalbų atlasus, ypač *Lietuvių kalbos atlasą* [LKA], taip pat *Baltų kalbų* atlasą [BVA]). Ieškant etimologijų perspektyviausia ir yra analizuoti būtent tokią gana uždarą žodžių grupę. Mat tokios grupės nariai vieni su kitais susiję ir dažnai vieno nario pakeičimas lemia ir kito nario pakeitimą.

E. Kultūros istorija

§ 13. Etimologija glaudžiai susijusi ne tik su visomis diachroninėmis disciplinomis (istorine žodžių daryba, istorine semasiologija, t. y. istorine reikšmių vystymosi analize, istorine morfologija, akcentologija, dialektologija, filologija), bet ir su pačia materialiąja bei dvasine kultūros istorija. Pačių realiųjų, kurias įvardija tiriamas žodis, istorijos išmanymas neretai įgalina išsiaiškinti pavadinimo vidinę motyvaciją. Antai vok. *Wand* 'siena' dar žymusis jaunagramatikis Paulis siejo su vok. veiksmažodžiu *winden* 'vynioti, vyti ir pan.'. Tačiau pirminė žodžio reikšmė, vidinė motyvacija liko neaiški. Paulis bandė spėlioti, kad siena taip pavadinta dėl to, jog ją pasiekus nebegalima toliau eiti, reikia apsisukti (vok. *umwenden*). Tačiau iš tiesų anksčiau primityvi namo siena buvo pinama, iš vytelių suvejama ir sutvirtinama moliu (į tai dėmesį atkreipė Rudolfas Meringeris, lingvistinės mokyklos *Žodžiai ir daiktai* pagrindėjas (apie jį žr. § 66). Taigi vok. *Wand* anksčiau buvo 'tai, kas supinta iš vytelių'; nenuostabu, kad vokiečių žodžio atitikmenys gotų *wandus* ir s. š. germ. *vōndr* reiškia 'vyti'. Realijų išmanymas ypač naudingas tiriant gyvūnų, augalų, tam tikrų darbo įrankių pavadinimus. Šios žinios praverčia analizuojant ir abstraktesnius dalykus. Štai žinoma, kad daugelyje kalbų žiemos ir vasaros pavadinimai, sąvokos susiformavusios daug anksčiau nei pavasario, rudens. Taigi svarbu išmanyti ir socialinio gyvenimo bruožus, lėmusius tam tikros gyvensenos, galvosenos akcentus, prioritetus. Galima spėti apie buvusias ir esančias gyvojo bei negyvojo pasaulio daiktų pavadinimų paraleles¹⁶.

§ 14. Kai kurie etimologai teigia, jog realiųjų, kultūros istorija yra antrasis etimologijos teisingumo kontrolierius šalia formaliųjų ir semantinių veiksmių. Tarkim, žodžių įvardijimo realumą galima patikrinti išsiaiškinus, ar įvardijamas daiktas kalboje iš tiesų egzistavo nuo seno, ar jis turėtas (perimtas) tik tobulesnės konstrukcijos. Galima mėginti tikrinti netgi skolinimo tikėtinumą – įsitikinti, ar tam tikrų kalbų kalbėtojai iš tiesų galėjo susisiekti, ar bendravo tarpusavyje.

Vis dėlto realiųjų išmanymo nereikia pernelyg sureikšminti. Vien žodžio vidinės motyvacijos, daiktų, reiškinų ryšio ieškojimas nuveda į klampią pseudoetimologijos sritį. Daiktų, dalykų sąsaja be kalbos sisteminių ryšių nėra pagrindas sieti tuos dalykus įvardijančius žodžius: juk varžto ir spintos ryšys neleidžia susieti žodžių *varžtas* ir *spinta*¹⁷.

¹⁶ Indoeuropiečių senosios dvasinės ir medžiaginės kultūros, religijos ir panašūs dalykai užfiksuoti XX a. pradžios vokiečių indoeuropeisto Oto Šraderio enciklopediniame žodyne (žr. Schrader).

¹⁷ Štai kalbinės mokyklos *Žodžiai ir daiktai* tolesnis žymus atstovas Jostas Tryras (Trier) ištyrė senosios technikos darbo būdų ypatumus ir svarbą žodynui. Jis pateikė labai įdomių faktų, sąsajų. Bet jo etimologijos dabar vertinamos labai atsargiai – čia nėra sisteminių žodžio reikšmės, pavidalo tyrimų, pamirštama, jog, be paties daikto tyrimo, egzistuoja ir kalbiniai sisteminiai ryšiai. Panašų priekaištą galima sakyti visiems šios mokyklos atstovams. Pz., Jano de Fryso (Vries) senosios šiaurės germanų kalbos etimologijos žodynas (žr. Vries 1961) dėl to beveik netinka vartojimui. Panašiai per didelį mitologijos akcentavimą galima prikišti Vladimirui Toporovui ir jo mokyklai (ją galima būtų pavadinti *Žodžiai ir mitologinės realijos*).

3. Etimologija – mokslas ir menas

§ 15. Etimologija, ypač konkretaus žodžio kilmės tyrimo požiūriu, labiausiai iš visų kalbotyros mokslų artėja prie meno. Kaip ir geram eilėraščiui, paveikslui, didžiajai daliai etimologijų parašyti reikia šio to daugiau nei vien puikaus istorinių kalbotyros disciplinų, realiųjų išmanymo. Gebėjimas įžvelgti, atkurti ryšius tarp žodžių nėra išsiugdomas, išmokstamas, tai duotybė. Mene ją atitiktų talento samprata. Dėl to neįmanoma formalizuoti, nurodyti mechanizmo¹⁸, pagal kurį nustatoma tam tikro žodžio kilmė. Tačiau kitaip nei mene, sukurtos etimologijos vertę pasverti galima remiantis tam tikrais konkrečiais kriterijais. Šiuo požiūriu etimologija yra mokslas, kurio skelbiamą tiesą įmanoma tikrinti. Meno kūrinio, kuris yra fikcija, tiesa yra jau visai kitokio pobūdžio, meno kritikas ne visada gali tiksliai apibrėžti kriterijus, pagal kuriuos menas skiriamas nuo kičo ar pan. Bet ir čia etimologijai reikėtų daryti tam tikrą išlygą – yra etimologijų, kurios siekia tokius chronologiškai tolimus kalbos klodus, kad vertinti pasidaro labai sunku, tegalima subjektyvokai pasakyti, jog viena etimologija yra tikėtinė nei kitos.

§ 16. Etimologija kaip mokslas tam tikrais bruožais artėja prie filosofijos. Ji padeda atskleisti kalboje išsaugotą buvusį žmogaus žvilgsnį į pasaulį, į save, tad etimologijos, mokslo apie žodžių kilmę ir istoriją, tyrimai – tai ir žmogaus matyto pasaulio (būtent žmogaus interpretacijos) analizė. Filosofija – taip pat žmogaus žvilgsnis į pasaulį, į save. Tiek filosofija, tiek etimologija dažnai pasiekia ribas, už kurių tirti toliau šių disciplinų metodais nebegalima. Taigi etimologijos ir filosofijos tyrimų objektas negali būti ištirtas iki galo. Tuomet filosofijai dar lieka galimybė pereiti į metafiziką, o etimologijos mokslas tegali konstatuoti, kad tolesnė žodžių kilmė nežinoma. Čia pridurtina ir iškalinga Antuano Mejė sentencija, jog „visos geros etimologijos jau išaiškintos, o tos, kurios dar neišaiškintos, yra blogos etimologijos“. Įdomu, kad „ribiniai“ žodžiai kalboje dažnai yra įprasčiausi, nuolat vartojami: pvz., lie. *duktē*, pr. *gena* ‘moteris’, vartojami ir kitose indoeuropiečių kalbose, yra kilę iš indoeuropiečių prokalbės **d^hugh₂ter*, **g^wenə₂-s*, apie kurių darybą ir tolesnę reikšmę nieko aiškaus teigti negalima.

4. Žodžių etimologijų vertinimo kriterijai

§ 17. Žodžių kilmės aiškinimai vertinami iš esmės pagal tuos pačius kriterijus ir aspektus, pagal kuriuos tiriama, nustatoma žodžio etimologija. Svarbiausi yra formalieji ir semantiniai kriterijai, kitaip sakant, kaip tiksliai, pagrįstai aptarta žodžio formalioji ir semantikos pusė. Indigenaus žodžio atveju ypač svarbu įvertinti, ar pamatuotai susieta su kitu žodžiu, žodžiais, kurie yra spėjamas darybos pamatas, ar visapusiškai atskleista postuluojamo istorinio darinio daryba ir kartu jo vidinė motyvacija. Čia turi reikšmės žodžio istorinės fonetikos, akcentuacijos, morfologijos dalykai, kartais ir įvardijamos realijos istorija. Skolinio atveju sprendžiama, ar įrodytas tirtojo žodžio formalusis ir semantinis tapatumas skolinimo šaltiniui, ar jų santykių negalima vertinti kaip giminiškų žodžių ryšių. Etimologijų vertintojas kreipia dėmesį ir į tai, ar išsamiai aptartas žodžio paplitimas bei paliudijimas senuosiuose tekstuose. Tai svarbu, kartais ir lemiamas tiek indigenos, tiek skolintinės leksikos požiūriu.

§ 18. Beje, reikia atkreipti dėmesį, kad populiariai platesnei auditorijai pateikiami žodžio kilmės aiškinimai yra ženkliai supaprastinti. Dažniausiai juose nurodomas tik to žodžio, istorinio darinio, pamatinis žodis ir iškeliamas daikto pavadinimo motyvas, nurodoma pirminė žodžio reikšmė. Nespecialistui gali pasirodyti, jog tai ir yra svarbiausia etimologijos užduotis – terasti garsiškai panašų giminišką žodį, kuris galėtų būti dominancio žodžio pamatu ir juo remiantis atskleisti vidinę pavadinimo motyvaciją. Tačiau toks traktavimas iš tiesų grąžina etimologiją į jos priešistorės laikus ir artėja prie pseudoetimologijos.

¹⁸ Žr. Vladimiro Toporovo (Toporov VJ), Osvaldo Semerenio (Oswald Szemerényi) („Principles of Etymological Research in the Indo-European Languages“, *Etymologie* 1977, 286–346), Lajoso Kiso (Kiss) („Versuche zur Aufstellung von etymologischen Formeln“, *Etymologie* 1977, 377–388) ir kt. etimologijos principų, formulių kūrimo bandymus.

II. Indoeuropiečių kalbų etimologijos priešistorė ir istorija

1. Etimologijos priešistorė¹⁹

§ 19. Ankstyvoji etimologija – nėra ta etimologija, kurios definiciją čia aptarėme. Tai pseudoetimologija, žaidimas žodžiais. Regis, nė viena kita kalbotyros disciplina neturėjo tokio ilgo „nemokslinio“ periodo. Ir būtent tokios pseudoetimologijos istorija pagrindė kelią mokslinei disciplinai.

Senosios etimologijos apibūdinimui tiktų Augustino posakis: *ut somniorum interpretatio, ita verborum origo pro cuiusque ingenio iudicatur* „tiek sapnų, tiek žodžių kilmės aiškinimas priklauso nuo kiekvieno supratimo“ (De dialectica, 387, VI) ar vėlesnis Voltero posakis: *etimologija – tai mokslas, kuriam balsiai nieko nereiškia, o priebalsiai reiškia nė kiek ne daugiau*²⁰.

A. Religinės–mitologinės (pseudo)etimologijos

§ 20. Žodžius (ypač vardus) aiškintis žmonės bandė nuo senųjų laikų. Dažniausiai tuo aiškinimu buvo siekiama išvelgti tam tikrą realaus įvardijamo dalyko ypatybę. Tai labai žmogiška savybė, sakytume, žmonių universalija – smalsumas, ateinantis dar iš vaikystės, – ištirti, kaip, iš ko koks nors dalykas padarytas. Kita vertus, tai atspindi ir archajišką žmonių pasaulėvaizdį, kai žodis neskiriamas nuo daikto, kalba tapatinama su išoriniu pasauliu kaip sudaranti vieną tikrovę ir tikima, kad žodis turįs maginę galią, kiekvieno daikto esmė glūdinti žodyje, ir kas valdąs žodį, valdąs ir daiktą. Štai senųjų indų Rigvedoje sakoma, jog Nemirtingieji davė Agniui savo vardą, nes jis atima turtus iš priešo: *ag-* siejamas su veiksmožodžio šaknimi *aj-* (*ajāti*) ‘atimti’.

B. Filosofinės–ontologinės antikos etimologijos

§ 21. Ypač etimologizuoti mėgo antikos pasaulis, graikai bei romėnai. Visų etimologijų turbūt neįmanoma surinkti į didžiausius toms knygų, jos išbarstytos ne tik gramatikose, filosofiniuose veikaluose, bet ir teisės studijose. Štai filosofas Heraklitas gr. *θεός* [*t^heós*] ‘dievas’ kildina iš *θεῖν* [*t^heĩn*] ‘bėgti, greitai judėti’, o istorikas Herodotas – iš *τίθημι* [*tít^hēmi*] ‘dedu, darau’ (dievai viską daro kaip reikiant). Graikų filologams bei filosofams žodžių kilmės ieškojimas buvo galimybė arba išsiaiškinti nesuvokiamus Homero poezijos žodžius, arba kalbos sukūrimo priemones, arba etimologija remti tam tikro reiškinių, nuomonės filosofinį aiškinimą. Vis dėlto iki stoikų, helėnizmo laikų šis procesas – žodžio ištakų paieška – nebuvo kaip nors specialiai pavadintas, jam nebuvo suteiktas specialus statusas.

Platono indėlis

§ 22. Etimologijos teorinių svarstymų kelią ir tikslus savitai nubrėžė Platonas (beje, šiam dalykui jis taip pat nesukūrė specialaus pavadinimo). Jo dialogas *Kratylos* (nepaisant autoriaus užmačių) tarsi pradeda etimologijos kaip pseudomokslo raidą. Veikale svarstyta faktiškai kalbos, žodžių kilmė. Beje, etimologijos mokslo raida ir lygis tam tikra prasme visuomet priklausė nuo kalbos kilmės klausimo sprendimų. Dėl savo daugialypiškumo iki šiol Platono *Kratilas* interpretuojamas labai įvairiai. Regis, galima pritarti kai kurių šių dienų filosofų nuomonei, kad etimologinė veikalo

¹⁹ Plačiau apie etimologijos priešistorę žr. Willy Sanders, „Grundzüge und Wandlungen der Etymologie“, *Etymologie*, 1977, 7–49. Straipsniu pasinaudota ir šiame skyriuje.

²⁰ Įdomu, kad šio Voltero posakio nerastume jo raštuose. Gali būti, kad tai buvo žodžiu jo išsakyta nuomonė, vėliau perduota amžininkų. Kita vertus, tai galėjo būti XIX amžiaus formuluotė, kažkieno įdėta į Voltero lūpas: Wolfgangas Pfeiferis (Wolfgang Pfeifer) nurodo, jog 1815 metais panašiai kalbėjęs Frydrichas Šlėgelis aptardamas kai kurias etimologijas („die Vokale gar nichts, die Konsonanten für sehr wenig gerechdet werden“)(Pfeifer 1993, 80; Bammesberger 1998, 777).

dalį veikiausiai yra pašaipei Kratilo ir kitų to meto mąstytojų pozicijos parodija (plg. Adomėnas 1996, 37tt; 29tt.). Beje, ir Ciceronas etimologiją laikė tik šmaikščiu žaidimu.

§ 23. Nepaisant įvairių interpretacijų galimybių ir autoriaus užmačių, *Kratile* parodyti, sukurti būdai, kaip galima aiškintis žodžių kilmę. Etimologinėje Kratilo dalyje iš esmės skiriami du žodžių tipai: pirminiai ir vėlesnieji, „išvestiniai“ žodžiai. Pirminius žodžius esą galima ir reikia aiškinti kitaip nei išvestinius, jie susideda iš pradmenų (šie Platonui buvo tolygūs raidėms), kurie yra įvardijamų daiktų garsiniai simboliai, antai *r* reiškia judėjimą ir kratymąsi, *i* – skvarbumą ir panašiai: „*phei* [φει], *psei* [ψει], *sigma* [σίγμα] bei *zēta* [ζῆτα] [...] yra [tariami] gausiai išskvepiant, jis [teikiantysis vardus] įvardydamas mėgdžioja visokius tokius dalykus kaip „šaltis“ (*psykhron* [ψυχρόν]), „virimas“ (*zēon* [ζέον]) [...], mėgdžioja šnypštimą“ (*Kratilas* 1996, 187). Taigi Platonas žodį dalijo į pradmenis, o tuos pradmenis į žodį sudėjo ir apskritai visiems daiktams vardus nustatė teikiantieji žodžius (ὀνοματουργός [onomatourgós]), arba įstatymdaviai, papročių steigėjai (νομοθέτης [nomotētēs]). Regis, tai tik metaforinės figūros (žr. Adomėnas 1996, 27). Tiesa, pirminiai žodžiai dar gali būti perimti iš barbarų kalbų (skolinimosi teorija), gali ateiti ir iš kitų graikų kalbos dialektų.

§ 24. Nei Platonas, nei to meto antikos filologai nepažino istorinės žodžių darybos ir istorinių garsų dėsnų. Tačiau vis dėlto kažkada kažkieno sukurtą kalbą suvokė kaip kintantį procesą²¹: „Palaimingasai, negi nežinai, kad pirmieji nustatyti vardai jau palaidoti po rašmenų apnašomis; tuos rašmenis skambumo dėlei pridėdavo ir pašalindavo bei visokeriopai juos kraipydavo norintieji šiuos deklamuoti tragedijose, taip pat ir puošyba bei laikas“ (*Kratilas* 1996, 145t.). Gaila, kad šios nuovokos Platonas nepritaikė praktiškai: pirminius žodžius aiškino statiškai, remdamasis garsų simbolika (iš tiesų garsinės simbolikos kilmės žodžių kalbose nėra daug). Vėlesnieji žodžiai, pasak *Kratilo*, aiškintini pirminiais žodžiais. Galima teigti, kad užsimenama apie jų tam tikrą darybą, vidinę formą, vidinę motyvaciją, kuri turėtų išlikti nepakitusi įvairiose kalbose, į kurias žodis yra atneštas – viena vidinė forma atitinka daugelį išorinių (įvairių kalbų) formų, pvz., vok. *Ge-wissen*, lo. *con-scientia* ‘sąžinė’ įvardija tą patį dalyką ir abu sudaryti vienodai – iš priešdėlio ir šaknies, reiškiančios ‘žinojimą’ (plg. Pisani, 17).

§ 25. Pats vėlesniųjų žodžių etimologizavimo būdas labai savitas: manoma, kad jie kilę arba pertvarkius (iškreipus) pirminio žodžio pavidalą, pvz., „didvyris“ (*hērōs* [ἥρως]) [...] vardas iškreiptas tik truputį, o atskleidžia jis kilmę iš aistros (*ērōs* [ἔρως])“ (*Kratilas* 1996, 93–95), arba sumišus dviem ar keliems žodžiams, pvz., „pats „mąstymas“ (*nóēsis* [νόησις]), jei nori, yra „naujo siekimas“ (neoy *hēsis* [νεου ἕσις]), o tai, kad būtybės naujos, reiškia, kad jos yra amžinai besirandančios“ (*Kratilas* 1996, 139). Taigi dėl geresnio skambesio garsai žodyje galėję būti savavališkai įterpiami, išmetami, sukeičiami, dėl to ir realūs žodžiai skiriasi nuo laukiamųjų. Akivaizdu, kad istorinis kalbos, žodžio kitimas suvoktas kaip chaotiškas, be jokių dėsnų, tendencijų, kaip savavališkas, subjektyvus kažkieno įsikišimas. Dėl to nebuvo reikalo svarstyti, kodėl tam tikrame žodyje garsas turėjo iškristi, o kitame jis prisidėjo, susikeitė ir pan. (to lauktume, jei kalbos kitimas būtų suvoktas kaip savaimė vykstantis).

§ 26. Platonui, apskritai visai senajai etimologijai tipišką svyravimą tarp įvairių etimologinių žodžio aiškinimų (Platonas dialoge pateikia net tris Poseidono vardo aiškinimus, beje, etimologijų yra ir kituose jo dialoguose, čia jos įtikinamesnės) bei tendencija įžvelgti aiškinamo žodžio pavidalo pokyčius (lyginant su siejamu pradiniu žodžiu): garsų (raidžių) išnykimą ar atsiradimą ir t. t., tačiau tie pokyčiai traktuoti kaip chaotiški, be jokių taisyklių, savavališkai kažkieno padaryti. Taigi, etimologizuojamo žodžio pavidalas dažnai buvo iškreipiamas, supanašinamas su asociaciją keliančiu žodžiu, teigiant, kad tokia buvusi tikroji, pirmykštė jo forma.

Stoikų etimologijos

²¹ Priešingai mano Vitorė Pizanis, žr. Pisani 18.

§ 27. Stoikų, bandžiusių suderinti įvairias ankstesnes nuomones, mokymas tapo pagrindu visai tolesnei antikos periodo etimologijai, netgi etimologijai, vyravusiai iki dabartinės mokslinės etimologijos. Stoikai perėmė Heraklito ir kitų filosofų puoselėtą kalbos ir tikrovės atitikimo teoriją, jiems daiktai pavadinimą yra gavę pagal tikrąją prigimtį (*κατά φύσιν* [katá fýsin] teorija). Regis, būtent stoikai sukūrė specialų terminą žodžių kilmės aiškinimui pavadinti – etimologija (*ἐτυμολογία* [etymología]). Pirmasis jį pavartojo Chrizippas. Gr. *ἔτυμον* [étymon] – tai teisingas, tikras. Beje, šis graikų kalbos žodis veikiausiai buvo perimtas iš poetų, turbūt Homero kalbos; įprastinėje graikų kalboje šia reikšme seniai buvo vartojamas *ἀληθής* [alēthés]. Tad etimologija – mokslas apie žodžių tikrąją esmę, tiesą. Visi žodžiai, stoikų nuomone, gimę iš žmogaus tų daiktų įsivaizdavimo, suvokimo ir išėję iš žmogaus proto (čia tie įsivaizdavimai automatiškai tampa tiesos, gėrio idėjomis), kadaise, pradžių pradžioje buvo etimonais, „tikraisiais“. Tad etimologo uždavinys – parodyti žodžio ir daikto atitikimą, sutapimą, rasti daikto/žodžio esmę, tikrybę ir atskleisti etimonuose slypinčias religines, moralines, metafizines tiesas. Etimologizavimą stoikai netgi laikė praktinio gyvenimo norma, kaip ir jų vėlyvasis pasekėjas šv. Augustinas. Jis rašo, jog išsimaudė, kad numalšintų savo skausmą dėl motinos mirties, mat girdėjęs, jog lo. *balneis* ‘pirtis’ vadinama taip dėl graikų žodžio *βαλανεῖον* [balaneïon], siejamo su *βαλεῖν ἀνίαν* [baleîn anían] ‘išvyti skausmą’.

§ 28. Vėliau romėnai, be iš graikų pasiskolinto termino *etymologia*, dar vartojo terminus vertinius *origo*, *originatio*, o krikščioniškieji rašytojai – pamorfeminį vertinį *veriloquium*.

Stoikai formalizavo Platono *Kratile* nubrėžtus etimologijos būdus, o per juos ketveriopa terminija atėjo į romėnų filologiją ir viduramžius – *demptio* (garso, „raidės“ išmetimas), *additio* (priedėjimas), *traiectio* (perkėlimas), *commutatio* (pakeitimas). Tai nėra tam tikras dabartinių fonetinių dėsnų atitikmuo, nes šios „taisyklės“ remiasi ne fonetika, morfologija, o visiškai subjektyviu žodžio formos kaitaliojimu. Remdamiesi tokiais principais (faktiškai bet koku garsiniu sąskambiu) stoikai (kaip ir Platonas *Kratile*) aiškina išvestinius, sudurtinius (ar tik tokiais laikomus) žodžius ir bando prieiti iki kamieninių, pagrindinių, pirminių žodžių (gr. ονόματα [onómata]). O šiuos, kaip ir Platonas, etimologizuoja kitokiu būdu: ieško atskirų garsų „reikšmių“ (pagal panašumą į gamtos garsus, jų poveikio įspūdį); tam tikri atskiri garsai esą išreiškia tam tikras savybes.

§ 29. Filosofams ieškoti žodžio pirminės motyvacijos reiškė ieškoti tuo žodžiu įvardyto daikto esmės ir kilmės, etimono (tikrojo, teisingo). Tą esmę turėjo atspindėti rastoji pirminė žodžio reikšmė. Todėl stoikai prikūrė daug etimologijų, jiems priklausio pirmosios etimologijų knygos – Apolodoro Atėniečio, Demetrijaus Iksiono tekstai ir 11 tomų Chrizipo veikalas. Dar svarbiau, kad stoikų dėka etimologijai buvo suteikta iškili vieta sisteminėse graikų kalbos gramatikose, aprašančiose kalbos sandarą su savo taisyklėmis (analogijomis) ir išimtimis (anomalijomis). Štai reikšmingiausioje to meto aleksandrininko Dionizijaus Trakiečio (apie 100 m. pr. Kr.) gramatikoje tarp šešių gramatikos uždavinių nurodyta „τέταρτον ἐτυμολογίας εὔρεσις [tétarton etymologías heúresis] (ketvirtasis – rasti etimologiją)“. Iš čia etimologija atėjo ir į romėnų filologija (Varonas vartojo terminą *origo*).

Varono ir vėlyvosios antikos etimologijos

§ 30. Reikšmingiausiam romėnų gramatikui Terencijui Varonui (*De lingua latina* I a. pr. Kr., iš 25 knygų išliko 6 knygos) kalba, regis, buvo žmonių susitarimo rezultatas. Tačiau etimologizuodamas Varonas rėmėsi stoikais ir aleksandrininkų filologija. Jis matė skirtumą tarp etimologijos ir gramatinės darybos, bet praktiškai aiškindamas kai kuriuos paprastus žodžius, kurių ryšiai buvo akivaizdūs, griebdavosi fantastiškiausių etimologijų: štai *vinetum* ir *vinea* ‘vynuogynas’ vedama ne iš *vinum* ‘vynas’, o iš *vitis* ‘vynuogė’. Įdomiai remdamasis graikų tradicijos garsų simbolika, Varonas žodį dažnai aiškino pagal jo (pradinių) raidžių formą: *vallum* ‘pylimas, įtvirtinimas’ taip pavadintas dėl to, kad forma panašus į *v* raidę.

§ 31. Šiaip jau Varonas yra priėjęs ir prie gana išmintingų išvadų. Savo veikale jis teigia, jog norėdami nustatyti žodžių kilmę, gramatikai susiduria su penkiais sunkumais: kai kurie žodžiai

tiesiog išnyko, kiti susiformavo klaidingai (t. y. neatitinka tikslaus įvardijamo daikto suvokimo), dar kiti teisingai suformuoti pakeitė garsus (numetė, pridėjo, perdėjo, pakeitė) ar reikšmę, be to, ne visi žodžiai yra savi. Netgi teigiama, jog tie, kas atkreipė dėmesį, kaip įvyko garsų pokyčiai, lengviau nustatys žodžių kilmę.

Žodžių kilmė galinti būti skirstoma pagal keturias aiškinimo, *explanatio*, pakopas:

1. Akivaizdi ir paprastiems žmonėms, nurodo aiškius dūrinius.
2. Gramatikų sritis, aiškina poetų sukurtus žodžius.
3. Prieinama tik filosofams.
4. Šventų švenčiausia vieta ir karaliaus paslaptis – aiškina pirminius žodžius.

Varonas teigia, jog tikroji etimologija įmanoma tik filosofams (jos pakopa jau esanti už gramatikos tikrųjų tyrimų, nes jos operuojamos formos neįmanomos tirti gramatikos priemonėmis) ir imasi aiškinti iš trijų egzistuojančių žodžių tipų du – savus (kaip, kodėl jie sukurti), svetimus (iš kur atėjo), o apie pasenusius jis nutylėsias. Kalbėdamas apie „išvestinius“ ir pirminius žodžius, jis pirmasis lyg ir artėja prie žodžio šaknies sampratos: pirminiai žodžiai nevestini iš kito žodžio, jie turį savas šaknis, *radices*.

§ 32. Daugelį lotynų kalbos žodžių Varonas kildino iš graikų. Tuomet buvo manoma, jog lotynų kalbos šaltinis buvo graikų eolų dialektas, atneštas Arkadiečio Evanderio. Šis mitologinis pagrindimas, mūsų indoeuropiečių kalbotyros pakaitas, papildė romėnų etimologiją nauju, istoriniu, aspektu – ieškoti protėvių išminties. Etimologijas kurti ėmėsi ne tik gramatikai, bet ir poetai (mitologinės-istorinės etimologijos). Nors etimologija tuomet buvo labiau dvasinis žaidimas, ji pateko ir į vėlesnes romėnų, viduramžių gramatikas, ir į žymiojo Donato, Prisciano gramatikas.

§ 33. Vėlyvojoje antikoje remiantis graikų Dionizijaus Trakiečio, Apolonijaus Dyskolo, Herodiano ir kitų gramatikomis buvo suformuotos lotynų kalbos etimologijos taisyklės ir dėsningumai, dėl kurių ji užėmė aiškia vietą lotynų gramatikos sistemoje. Ypač dažnai žodžiai buvo etimologizuojami remiantis antifrazės (vartotas ir lotyniškas terminas *contrarium* '[reikšmės] priešingumas') principu: šliejamasis („pirminis“) žodis įvardijo tai, kas yra priešinga tiriamojo žodžio reikšmei ir jo nurodomam dalykui, taigi pavadinta neva prieštaraujant tam, kas iš tiesų yra: *lucus* 'alkas, giraitė' vadinamas giraite, nes su pavėne, čia mažai šviesos, *minime luceat*; *bellum* 'karas', nes tai nėra malonus dalykas, *res bella*. Antifrazė to meto etimologams užėmė centrinę padėtį, buvo daiktų ir veiksmyų santykių pagrindas, ji reiškėsi įvairiomis pakopomis.

§ 34. Daugelis graikų kalbos etimologijų į antikos pabaigą buvo surinktos vadinamuosiuose etimologijos veikaluose, galima sakyti, savotiškuose etimologiniuose žodynuose. Vienas iš žymesnių yra gramatiko Oriono iš Tebų *Etymologicon* (apie V a.). Didieji tokio pobūdžio veikalai pasirodė daug vėliau: veikiausiai Focijaus (Photius) intelektualų rato darbas buvo *Etymologicum Genuinum* (apie IX a. vid.) Konstantinopolyje, apie X a. pietų Italijoje sudarytas anoniminis *Etymologicum Gudianum*. Jie rėmėsi ankstesniais veikalais, tarp jų ir Oriono. Pats žinomiausias etimologinis leksikonas buvo *Etymologicum Magnum*, parašytas apie 1150 metus Konstantinopolyje (pirmoji publikacija – 1499 m.), turėjęs labai daug šaltinių: jau minėtus Oriono *Etymologicon*, *Etymologicum Genuinum*, *Etymologicum Gudianum*, scholastų ir kitus mažesnius veikalus. Lotynų kalbos etimologijos plačiai aptartos Izidoriaus iš Sevilijos *Originum* (VII a.). Jo veikalas labai veikė vėlesnius autorius, pasiekė net airius, anglius, vėliau ir vokiečių žemes.

Antikos etimologija negalėjo tapti rimtu mokslu jau vien dėl to, kad kalbos istoriškumo suvokimas nederintas su priežastingumu, dėsningumu, nelyginta su kitomis kalbomis, be to, kalbos kitimas nesuvoktas kaip savaiminis.

C. Viduramžių teologinės etimologijos

§ 35. Krikščioniškieji amžiai, viduramžiai pratęsia etimologijos sampratą ir padėtį gramatikose, nes lotynų kalba ir toliau lieka Bažnyčios kalba (būta trijų šventųjų kalbų). Čia etimologija vadinama *veriloquiium*. Taigi etimologija pasitarnauja spekuliatyviems teologiniams mąstymams rasti

giliausias žodžių prasmės. Etimologija ima sutapti su teologija, tai buvo nebe idėjų asociacijos remiantis skambesiu ir reikšme, kaip antikoje. Kiekviename žodyje remiantis Šventuoju Raštu ieškoma dvasinės esmės, prasmės, *sensus spiritualis*, kūrėjo suteiktos kuriant. Etimologija yra ir bendroji mąstymo forma – rasti gilų alegorinį-teologinį turinį, slypintį už kiekvieno žodžio raidžių.

§ 36. Ypač daug etimologizavo Bažnyčios tėvai šv. Ambrozijus, šv. Jeronimas (hebrajų vardu aiškinimai), šv. Augustinas. Šv. Augustinas etimologiją išsamiai aptarė jaunystės veikle *De dialectica* (6 skyrius). Jos žymusis filosofas ir teologas netraktavo rimtai, mėgo garsų simboliką: garsas *v*, jo nuomone, reiškė pilnumą ir galingumą; o *v* „žodžių laukas“ yra *violentus vinculum, vincire, vimen, via*, galiausiai jų pirmtakas yra *vis* ‘jėga’, aiškintinas vien garsų simbolika.

Viduramžių etimologai žodžio kilmę aiškino ne tik žodžiu *per dictiones*, bet ir skiemenimis *per syllabas* ar raidėmis *per litteras*. Štai žodis lo. *mors* ‘mirtis’ skaidomas į pavienes raides, kurios yra toliau minimų žodžių (jais aiškinama) pradžia: *Meta Omnium Rerum Sensibilium* ‘visų gyvųjų dalykų pabaiga’. Vėliau taip ypač aiškinti Jėzaus, Marijos vardai. Principas *per dictiones* dažniausiai reiškė bendrašaknių žodžių aiškinimą – vedinių nurodymą. Tai gramatikose buvo vadinama *derivatio*. Taigi vartoti abu terminai. Tačiau etimologija labiau vadintas žodžio aiškinimas remiantis sudūrimo principu: jis traktuojamas kaip dūrinys (*interpretatio per syllabas*), neatsižvelgiant į žodžio morfemines ribas: lo. *apes* ‘bitės’, pasak Marko Valerijaus Probuso, gimsta be kojų, *a pes*. Toks žodžio nemorfologinis dalijimas, skaidymas labai būdingas viduramžiams. Daugelis etimologijų remiasi tokia žodžio chirurgija. Pvz., lo. *fortūna* ‘likimas’ skaidytas kaip *forte* ‘atsitiktinai’ ir *una* ‘viena’.

Viduramžių etimologijos dažnai rėmėsi Biblija. Štai *mors* ‘mirtis’ kilęs iš *amarus* ‘kartus’ arba iš karo dievo Marso vardo, arba iš *morsus* ‘[Adomo obuolio] kandimas’. Toks mirties aiškinimas Adomo obuolio kandimu atėjo net į vidurio vokiečių žemaičių poemas.

Retorikos tradicija

§ 37. XII amžiuje ypač išsiplėtojo vardu aiškinimai. Tai sąlygojo suklestėjusi retorika, antrasis antikos etimologijos šaltinis (greta gramatikų tradicijos). Dar Aristotelis etimologijas panaudojo retorikoje. „Kalbantys vardai“ – tai rodė įsitikinimą, jog iš vardo galima atspėti esmę. Ciceronas šią etimologiją pavadino *notatio* kaip *argumentatio a nomine*. Ypač Vergilijus mėgo vardu aiškinimą. Jų aiškinimas tapo retorikų darbu (Kvintiliano, Julijaus Viktoro, Marciano Kapelos ir kitų). Vėliau krikščioniškų vardu aiškinimas rėmėsi ST ir NT Mato evangelija apie šv. Petrą. Žaidimas vardu (asmenų, etnonimų, vietovių) aiškinimais buvo labai populiarus visais viduramžiais.

§ 38. XII amžiuje dėl to ir pati teorinė etimologijos vieta tarp mokslų ima keistis. Štai Hugo Viktorietis suabejojo, ar etimologija priklauso gramatikai, ji esanti retorikos sritis. Daug kur etimologija panaudojama retorikoje kaip retorikos figūra. Ji tampa retorikos spalva ar žiedu *colores* ar *flores rhetorici*. Pats terminas rašomas su *th*. Tai lėmė nauja jo paties etimologija: *ab ethimos, quod est flos, et logos, quod est sermo* „iš ethimos²², kuris yra gėlė, ir logos, kuris yra kalba“.

Dar buvo vartojamas ir terminas *interpretatio* (kartais ir *expositio*). Tačiau etimologijos esmė dėl to nepakito – aiškinama vienu ar keliais reikšme ir garsiškai panašiais žodžiais. Tas pat metodas matyti tiek Abelario (ankstyvosios scholastikos pagrindėjo) tekstuose, tiek Petro Helijo *Summa grammaticae*, XII a.

Etimologija XIII a. Etimologijos žodynai

²² Gr. *εθιμος* [et^himos] reiškia ‘įprastas’. Gal čia galvoje turėta tiesiog įprastas dalykas (toks kaip įprasta gėlė), o gal koks konkrečios gėlės pavadinimas, susijęs su žodžiu *ethimos*? O gal *-th-* imta rašyti sekant retorikos pavadinimo *rh-*, plg. lo. *rhetorica*?

§ 39. Nuo XIII a. kalbotyros veikaluose etimologija nebe vaidina jokio svaraus vaidmens, *Ethimologia* bendrai įvardija garsų ir formų mokslo dalis gramatikoje, kaip opozicija *Dyasinthetica*, sintaksei. O patys aiškinimai gyvuoja iki naujųjų amžių. Nuo XI amžiaus lotynų kalbos žodžių etimologizavimai surenkami į pirmuosius etimologijos žodynus: Lombardo Papijaus *Vocabulista*, Osberno iš Gloucesterio *Panormia* (arba *Derivationes*), Hugucijaus iš Pizos *Liber derivarionum* ir 1286 metais pabaigtą Jono (Balbio) iš Genujos *Catholicon*. Šių žodynų pirmtakas – VII a. *Liber glossariorum*, kuris savo ruožtu remiasi Izidoriaus ir kituose mažuose rinkinėliuose esančiais žodžių aiškinimais.

D. Naujųjų amžių etimologijos. Paleokomparatyvizmas

§ 40. Nuo XII a. ima rasti etimologijų vietinėmis Europos (ypač vokiečių) kalbomis. Iš esmės čia, kaip ir kitur, buvo išlaikyti antikos etimologijos principai bei metodai. XVI–XVIII amžiuje etimologijos samprata taip pat nekito, nors pažintų kalbų ratas plėtėsi.

XVI a. vokiečių didaktinėje literatūroje tapo labai populiarūs moralizuojantys žodžių aiškinimai. Etimologija, ypač Reformacijos laikais, dažnai buvo vadinami ir žodžių žaidimai, specialiai pašaipūs iškraipymai religinių ginčų metu: Liuteris specialiai vartojo *Luegende* vietoj *Legende*, siedamas su *lügen* ‘meluoti’.

§ 41. Svarbu, nors tai ir klaidinga, kad ir kitos kalbos, ne tik trys šventosios, laikytos lygiavertėmis Dievo žodžių nešiojoms. Baroko laikais pirmine kalba, Adomo kalba, *lingua Adamica*, laikyta gamtos kalba. Dėl to atgijo garsų simbolikos paieškos. Labai mistiškai garsų simbolius mėgino aiškinti Jakobas Bėmė (Böhme). Manoma, kad gamtos kalbai artimiausia buvo hebrajų kalba, taip skelbė Johanesas Roichlinas (Johannes Reuchlin) *De rudimentis hebraicis* (1506), vadinasi, tai buvo ir seniausia kalba. Tai buvo paleokomparatyvizmo laikai. Kiekvienas kalbos tyrėjas remdamasis kalbų lyginimais (šis principas vadintas *kalbų harmonija*) mėgino įrodyti savo kalbos ypatingą artumą hebrajų kalbai ir taip įrodyti didį jos senumą. Antai Teodoras Biblianderis *De ratiopne communi omnium linguarum et litteratum commnetarij* 1548 ir Konradas Gesneris *Mithridates de differentia linguarum*²³ 1555 lotynų kalbą vedė iš graikų kalbos, o graikų – iš hebrajų²⁴. Lietuvių kalba dažniausiai buvo laikoma slavų, ilyrų, arba lotynų kilmės²⁵.

Vietai *etimologijos* termino XVII a. tarp vokiečių išpopuliarėjo vokiškas vertinys – *Wortkennung*, *Wortforschung*, tačiau scholastų tradicija jis buvo taikomas gramatikos morfologijos daliai vadinti. Justas Šotelis (Schottel) *Teutschen Sprachkunst* (1641), pranokdamas amžininkus, etimologijos principu laikė morfologinį žodžių skaidymą į kamieną, afiksus, galūnę. Tačiau šis daug žadęs traktavimas paskendo garsinės simbolikos aiškinimų jūroje.

§ 42. Prancūzai, ispanai, italai negalėjo nepastebėti, kad romanų kalbos kilusios iš lotynų. Nepaisant to, į savo etimologijas jie stengėsi įmiešti ir graikų kalbą: antai Perionas (*De linguae Galliciae origine*, 1554) pranc. *feu* ‘ugnis’ vedė iš gr. *πῦρ* [pŷr].

Labai daug panašių stoikiškų etimologijų prikurta olandų mokykloje, ypač Johano Danielio van Lenepo (Lennep) veikale *Etymologicum linguae graecae* 1790, kuris visus pirminius žodžius, arba šaknis, pradmenis traktavo kaip veiksmažodžius su *-ω* [-ō] (prikurdamas naujų neegzistuojančių formų).

§ 43. Minėta idėja lyginti įvairias kalbas buvo gležnas daigelis rasti mokslinei etimologijai. Antai Gotfrydas Leibnicas (Gottfried Leibniz) siūlė lyginti kalbas, sudaryti jų žodynus, rašyti gramatikas. Tai būtų buvęs pagrindas solidžioms etimologijoms. XIX a. buvo leidžiami didžiuliai įvairių indoeuropiečių ir neindoeuropiečių kalbų žodynai, universalūs glosarijai, kaip Johano Christoforo

²³ Pavadinta Mažosios Azijos Ponto karaliaus Mitridato Eupatoro, kuris garsėjo mokėjęs 22 kalbas, vardu.

²⁴ Beje, šveicaras Gesneris greta grynosios hebrajų ir toliau einančių tobulų lotynų ir graikų kalbų vokiečių kalbą laikė barbariška, atsilikusia.

²⁵ Apie šias ir kitas lietuvių kalbos kilmės teorijas žr. Dini 2010, taip pat § 44.

Adelungo (su Johano Severino Faterio²⁶ ir ypač Vilhelmo Humbolto (Humboldt) pratęsimu) *Mithridates oder allgemeine Sprachkunde* I–III, 1806–1817²⁷, kilę iš noro lyginti kalbas. Beje, Adelungo veikale pirmąkart prabilta apie Europos kalbų ir sanskrito sąsajas, čia buvo ir lietuvių kalbos pavyzdžių. Lietuvių kalbos pavyzdžių būta ir kitame daugiakalbiame žodyne *Linguarum totius Orbis vocabularia comparativa* (Peterburgas, 1787–1791), redaguotame gamtininko ir keliautojo Peterio Simono Palaso (Pallas).

Galima teigti, kad Europos kalbų etimologijos adventas, tamsieji šimtmečiai baigėsi tik apie 1800 metus.

2. Etimologijos priešistorė Lietuvoje

A. Romėniškoji lietuvių kilmės teorija ir pseudoetimologijos

§ 44. Etimologijos adventas Lietuvoje baigėsi dar vėliau – XIX amžiaus pabaigoje, XX amžiaus pradžioje. Pastangos etimologizuoti lietuvių kalbos žodžius regimos nuo XVI a. Beveik visos jos sietinos ne su filosofinėmis idėjų asociacijomis, ne su teologine Kūrėjo tiesos paieška, o su lietuvių kalbos kilmės klausimu, jos senumo, kilnumo įrodymų ieškojimais, taigi ir su tuo metu Europoje populiariomis mintimis apie *lingua Adamica*. Tačiau bandyta rasti sąsajų ne tiek su hebrajų, kiek su tobuląja lotynų, graikų kalba.

§ 45. Daugiausia etimologijų yra istoriniuose veikaluose, polemikose, tautų būdo aprašymuose. Lietuvių kalbos žodžiai, ypač vardai, bandomi išvesti iš lotyniškų žodžių norint įrodyti, kad lietuvių kalba yra kilusi iš lotynų kalbos arba tiesiog jai tapati. Vardų (vietovardžių, etnonimų) etimologijos dažniausiai pasitaiko romėniškosios lietuvių kilmės mitą aprašančiuose tekstuose²⁸. Štai Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės kronikoje *Lietuvà*, lo. *Litua* kildinama iš *litus* ‘jūros kraštas’ ir *tuba* ‘[grojimo] vamzdis’; iš pradžių šalis vadinta *litusba*, tačiau paprasti žmonės pervadinę į *Lietuvà*²⁹. Taigi lietuviškosios pseudoetimologijos rėmėsi tokiais pat kaip ir antikos ar vėlesnių laikų Europos žodžių aiškinimo būdais: be jokių taisyklių bandyta ieškoti panašaus skambesio žodžių. Suprantama, semantinė aiškinamojo ir pirminio žodžio sąsaja nebuvo būtina sąlyga. Tačiau pseudoetimologijos beveik visuomet bandė nurodyti tikrai ar tariamai esantį šių žodžių semantinį artumą, t. y. sukurti dažniausiai potencinę žodžio motyvaciją. Kitaip nei stoikų etimologijose, tarp Lietuvos veikėjų rašytų lietuviškų žodžių pseudoetimologijų nerasime vadinamųjų pirminių žodžių kildinimų, t. y. sąsajų su garsų simbolika.

B. Mykolas Lietuvis ir lietuvių „gramatikai“

§ 46. Beje, reikia pridurti, kad greta fantastiškiausių etimologijų būta ir gana taiklių pastebėjimų, sugretinimų. Šiuo požiūriu išsiskiria Mykolo Lietuvio veikalas *De moribus Tartarorum, Litanorum et Moschorum*, 1615 (parašytas 1550). Jis stengėsi įrodyti, kad lietuvių kalba esanti pusiau lotyniška, *semilatino*, ir pateikė 74 lotynų kalbos leksikos vienetus, kurie tą patį reiškia lietuvių ir lotynų kalboje. Lietuviškų atitikmenų Mykolas Lietuvis nepateikė, tačiau jie lengvai numanomi. Daugelis sugretinimų iš tiesų yra bendros kilmės, giminiški žodžiai, pvz., lo. *unda* (vanduō), *sol*

²⁶ Fateris yra išleidęs knygą *Die Sprache der alten Preussen* (1821) kurioje įdėtas prūsų kalbos žodynas su vykusiai parinktais lietuvių, latvių kalbų atitikmenimis: pr. *laimiskai* : lie. *laimėti*, pr. *warein* : la. *vara* ir kt. (Sabaliauskas 1979, 41t.)

²⁷ Pavadinimas perimtas iš minėto XVI a. Gesnerio veikalo, kuriame gretintos ir aprašytos įvairios kalbos.

²⁸ Jan Długosz, *Historiae Polonicae (Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae)* 1455–1480; *Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės kronika* (Летописец Великого Княжества Литовского и Жомойтского; XVI a. pr.); Jonas Lasickis, *De diis Samogitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum*, 1565; Augustinas Rotundas, *Rozmova Polaka z Litwinem*, 1564; Alessandro Guagnini, *Kronika Wielkiego Xięstwa Litewskiego*, 1578, Albertas Vijūkas-Kojelavičius, *Historiae Litvanae*, 1650, 1669 ir kt.

²⁹ Daugiau apie Lietuvos vardo aiškinimus žr. Dini 2010, 739tt.

(sáulė), *mensis* (mėnesis), *vivus* (gývas), *levis* (leñgvas) ir kt. Ne veltui autorių XX a. mokslininkai laiko vienu iš pirmųjų lietuvių kalbos komparatyvistų (žr. Sabaliauskas 1979, 7t.). Minėtus palyginimus perėmė kai kurie Lietuvos amžininkai ar net XIX a. raštininkai (Pilypas Ruigys, Daukantas ir kt.).

§ 47. „Gramatikų“ tradiciją pradėjo Mažosios Lietuvos kunigas Danielius Kleinas. Savo gramatikos (1653) įžangoje atsakydamas į priekaištus, kad lietuvių kalba yra *mixta et confusa lingua*, teigia, jog daug lietuvių kalbos žodžių kilę iš dalies iš graikų, iš dalies iš lotynų, o daugiausia iš lenkų kalbos. Taigi jis suabsoliutina skolinimosi teoriją. Dalis Kleino nurodytų žodžių yra tiesiog giminiški: gr. *στéγος* [stégos] ir *stógas*; *νύξ*, *νυχτòς* [nyks, nykstòs] ir *naktis*, le. *stol* ir *stálas*³⁰. Keli pavyzdžiai iliustruoja iš tiesų tik garsiškai panašius žodžius: gr. *θεός* [t^heós] ir lie. *Diėvas*; gr. *οἶκος* [oikos] ir *úkis*. Tačiau beveik visi pavyzdžiuose su lenkų kalbos gretybėmis nurodyti lietuviški žodžiai tikrai yra skoliniai (slavizmai), plg.: *grzech* – *griekas*, *gzesznik* – *griesznikas*, *pokornie* – *pakarnas*, *skarb* – *skarbas*, *zakon* – *zokanas*, *zywot* – *ziwatas*.

§ 48. Ne taip sėkmingai kaip Mykolas Lietuvis lietuvių kalbos žodžius su šikart graikiškais žodžiais bandė sieti kitas Mažosios Lietuvos kunigas, leksikografas Pilypas Ruigys, *Betrachtung der Littauischen Sprache*, 1745. Jis nurodo apie 400 bendrų su graikų kalba žodžių. Deja, daugelis jų turi tik panašią reikšmę ir panašiai skamba. Į lyginimą įtraukti ir slavizmai: *nabāgas*, *grōmata*, *aliējus*, *kōžnas* ir kt. – jie Ruigiui atrodo savi žodžiai, nors pats yra nurodęs, kad lietuvių kalboje yra šiek tiek skolinių (lenkų ir vokiečių kalbos kilmės žodžių). Gana sėkminga kryptis pasirinkta aiškinant Lietuvos vardą – jis siejamas su vksm. *lieti*. Daugelio dabartinių etimologų šis etnonimas vedamas iš upėvardžio *Lietauka* atlietuvintos formos **Lietava*, kuri galiausiai susijusi ir su Ruigio bei kitų minėtu vksm. *lieti*³¹.

§ 49. Tendencija etimologizuoti matyti ir Kristijono Milkaus vokiečių–lietuvių kalbos žodyne (1800), kurio vienas iš pagrindinių šaltinių buvo minėto Ruigio vokiečių–lietuvių kalbos žodynas (1747). Žodžiai čia dažnai pateikiami ne abėcėle, o lizdais. Neretai lizdas formuojamas pasitelkiant stoikų pobūdžio etimologijas: *pramogēlė* dedama prie pagrindinio žodžio *mėgas* ‘miegas’, t. y. laikoma vediniu iš *mėgas*; *kārdas* – prie *kāras*, *apiekūnas* ir *apkūnūs* – prie *kūnas*. Naiviųjų etimologijų, ypač dievų vardų aiškinimų, yra Ostermejerio darbuose³², taip pat net Frydricho Kuršaičio žodynuose pasitaiko nuorodų, kurios rodo ne visada sėkmingas kalbininko pastangas spręsti dėl žodžio savumo ar svetimumo, pvz., šalia *derwà* skliaustuose nurodoma le. *drzewo*, tarsi teigiant, jog tai polonizmas (Kuršaitis, 84).

C. Lietuvių tautinis atgimimas XIX a. ir pseudoetimologijos

§ 50. Pseudoetimologijas XIX a. ypač išpopuliarino Pranciškaus Ksavero Bogušo (Bohusz) veikalas *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa* [žr. Bohusz 1808]. Etimologizuodamas vietovardžius, etnonimus jis norėjo parodyti, kad kadaise Lietuvos, Latvijos, Polesės, Prūsijos plote gyvenusi galinga lietuvių tauta, kilusi iš herulių. Taigi, kaip ir ankstesnieji lietuvių autoriai, Bogušas norėjo įrodyti lietuvių kalbos ir tautos senumą bei kilnumą. Pats kilmės aiškinimo būdas niekuo neišsiskyrė iš ankstesniųjų antikos ir vėlesniųjų laikų žodžių etimologizavimų, plg. *heruliai* (iš tiesų senosios germanų gentys, atsikėlusios iš Skandinavijos, gotų sąjungininkai), Bogušo manymu, yra lietuviški *giruliai*, kilę iš *girià*; *Klāipėda* – iš *Klump pedey*, *Palangà* – iš *Pa langedy*. Bogušo studija sulaukė daug dėmesio. Ji buvo išversta į rusų kalbą (1811 m.), Lietuvos ir Lenkijos inteligentijai ji ilgam laikui tapo pagrindiniu žiniu apie lietuvių kalbą ir tautą šaltiniu (žr. Zinkevičius 1990, 67). Matyt, ne be šios studijos poveikio 1850 metais Rusijos švietimo ministerijos žurnale neidentifikuotas N. Danila panašiai kildino lietuvių kalbos senuosius asmenvardžius: *Daūmantas* iš *dav man*; *Liūbartas* – iš *liūb arti*, *Algirdas* – iš *ar gird*; vietovardžius: *Nėmunas* – iš *ne man*, *Rasėiniai* – iš *rasi eina*.

³⁰ Šie žodžiai dabar laikomi giminiškais (žr. Fraenkel), nors Briukneris ir Būga *stálas*, kaip ir *dvāras*, laikė slavizmu.

³¹ Plg. Zinkevičius 1987, 13tt., Kabelka 1982, 110t. Kitaip, bet neįtikinamai Karaliūnas 1995.

³² Plačiau žr. Zinkevičius 1990, 262, 264.

§ 51. Daug panašių ar tapačių etimologijų vėliau prikūrė žemaičių rašytojai, ypač Simonas Daukantas, taip pat aušrininkai Andrius J. Vištelis, Jonas Užupis-Šerenga, Mikalojus Akelaitis, Mečislovas Davainis-Silvestravičius, Juozas Myliauskas-Miglovara, Vilius Bruožis, Silvestras Gimžauskas, Vincas Pietaris. Akivaizdu, kad dalį aiškinimų jie skolinosi vienas iš kito ar iš pirmtakų. Štai Daukantas veikiausiai iš Bogušo perėmė *herulių* aiškinimą: „vadino tuos getus [...], tose giriose gyvenančius, giruliais, arba girionais“ (DaukR 1, 413), nors yra pateikęs ir dar vieną, savą šio etnonimo aiškinimą: „tie eruliai nesivadino eruliais, bet ejuliais, tai yra einančiais [...] į svetimus kraštus“ (DaukR 2, 55t.).

Minėtų kultūros veikėjų tikslas buvo žadinti tautos savimonę. Dėl to buvo galima pasitelkti lietuvių kalbą; jos giliosios prasmės, „tikrasis“ suvokimas turėjo akivaizdžiai parodyti garbingąsias lietuvių tautos ištakas, ankstesnės būties harmoniją.

Pseudoetimologijų pobūdis ir turinys

§ 52. Artimiausios liaudiškiems žodžių aiškinimams yra Simono Daukanto pseudoetimologijos. Daugiausia jų *BUDA Senowęs–Lėtuwiū, Kalnienū ir Zámajtiū* (Petropilie, 1845). Čia žodis (nesvarbu – skolinys ar savo žodis) panardinamas į tokią žodžių aplinką, kuri tarsi savaime nurodo jo etimologiją, pvz., „pyragais tebvadina nuo to, jog, iš ragų gerdami, pūrų duona užsikando, nuo ko iki šiolei visokią mielių raugo duoną pyragais tebvadina“ (DaukR 1, 470t.); „tarp tų kambarių viename buvo laikomi javai, kitame drabužiai susverti kybojo, nuo ko ir svirnu vadinos“ (DaukR 1, 433). Taip tekstas pats „augina“, provokuoja pseudoetimologijas, žodžio įžvalgas; jos tampa rašymo priemone. Ypač dažnai šitaip Daukanto buvo aiškinama su daiktų pasauliu, materialiąja kultūra susijusių žodžių kilmė (neskaičiuojant gausių asmenvardžių, vietovardžių, švenčių pavadinimų interpretacijų), pvz., apie senovinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pinigą teigiama „Kožnas toksai kirtis vadinosi kapa, nuo žodžio kapoti“ (DaukR 1, 650); „versta, nuo žodžio versti arba verpti, beje, ženklinti, kaip šiandien tebėr sakoma: „Užversk akmenį, užverpk šmaikštį“ (DaukR 1, 586).

§ 53. Vėlesnės aušrininkų ir kitų kultūros veikėjų pseudoetimologijos – dažniausiai tik atskiros pastabos dėl vieno ar kito žodžio. Tokius žodžių aiškinimus labiau stengtasi, pasak Vaižganto, įvilkti į mokslo rūbą: „Dabar jau turi ir vardą del *piemens...* kurs tvertas atsakomai žodžių pavidalui: *raumū* (raudonumai), *aszmu* (asztruma) ir t.t. Kaip szitie žodžiai paėjo nū „raudonas, asztrus“, teip ir *piemu* nū *pienas* gavo savo pradžią“ (Pietaris LAGb, 43). Pakartotos ir Daukanto sukurtos pseudoetimologijos; pvz., *svodbà* ‘vestuvės’, Daukanto perdirbtas į *suwodbà* ir kildintas iš *suwèsti* (DaukR 1, 461), visai panašiai aiškintas ir aušrininkų: „svodba iš suvadybos pastojusi“ (Bruožis AL, 172); „swodba, suwadba, suvedimas, winčiovonyste, veselija“ (Vištelis VR, 303).

Atkakliai gintas senųjų ir naujesnių skolinių lietuviškumas: germanizmas *kūnigas* kildintas iš *kūnas* (Akelaitis ROL, 24; Pietaris NILb, 174) ar iš „metatezės“ veikiamo *gunikas, ganikas* ‘kas gano’ (Vištelis VR, 291); apie slavizmą *dūšià* rašyta – „tikrai lietuviška dūšia: nes dausu dūsojam ir nuliūdime prie Visagalenčės Dvasias dūsaujam“ (Myliauskas, žr. Vaižgantas LLPA 101). Su lietuvių kalbos žodžiais bandyti sieti net visiškai neseni skoliniai. Ypač daug tokių fantastiškų pseudoetimologijų yra prikūręs Vištelis, pavyzdžiui: „ceremonija, ceramonija, pasleptiški czerūmonai“ (Vištelis VR, 288), „Teatras – ką tą atras? Czwierus, czwierinyčios atras! (Kas nežino antro – nesupras ir nieko nerai)“ (Vištelis, žr. Vaižgantas LLPA 34) (žodžiu *čviejeras* Vištelis vadina komediją, dyvų, prajovų rodymą – Vištelis VR, 288).

§ 54. Net ir Pietaris, Jonas Basanavičius, kurių žodžių kildinimai remiasi senųjų kalbų duomenimis, istorijos bei kultūros faktais, sukūrė nemaža labai artimų liaudiškiems aiškinimams interpretacijų; pvz., slavizmas *grinčà, gryčà* ‘troba’, Basanavičiaus nuomone, gretintinas su *grenstas, griñdys* ir yra savo žodis (BsRR 258); „nuo žodžių *panasa – penas* ėmė savo pradžią ir žodis *pienas*; kada lietuviai prasimanę kaimenes maitinosi tik, gal, pienu“ (Pietaris LAGa, 12);

„lietuviškas žodis „vilkėti“ liudyja, juog pirmutinė mūsų drapana buvo vilko skura – Herodoto žodžiai tvirtina (...) šitą žodžio išvedimą“ (Pietaris NILa, 136t.)³³.

§ 55. Kaip ir antikos, Lietuvos pseudoetimologijos yra dvejopos – žodis aiškinamas be išorinio pavidalo perdirbimo arba keičiant žodžio pavidalą (t. y. iškraipant) pagal nusistatytą „etimologiją“. Tarp lietuviškų etimologijų dažniau pasitaiko vien žodžio aiškinimasis, o žodžio raiška priderinama prie kito žodžio daug rečiau. Žodžio pavidalo perdirbimo (iškraipymo) būdai panašūs į antikos – vieno, kelių žodžio garsų pakeitimas, išmetimas, sukeitimas, naujų garsų įterpimas, pvz.: *skitlingas* ‘titnagas’ (ŠerengLE, 148), perdirbtas iš *tītilingas* ‘t. p.’ siejant su *skilti*, *skiltuvas*; *arsnos* ‘varsnos, toks ilgio matas’, perdirbtas iš *vařsnos* ‘t. p.’ šliejant prie *arti*, plg. „arsnos, vėliau varsnos, reiškė artimesnį tolį, tiek kiek jaučiai be poilsio gali žagrę traukti, t.y. apie 100 gerų žingsnių“ (ŠerengLE, 166); *kepla* ‘pekla’ – iš *peklà* (Vištelis, žr. Šliūpas 1890, 67); *tautoriai* ‘totoriai’, plg. „ne *Totorej*, bet *Tautoriai*“ (DaukR 1, 719), yra perdirbtas iš *totōriai* pagal *tautà*.

Pakeisti, perdirbti, t. y. iškraipyti, etimologizuojami žodžiai ypač XIX amžiaus lietuvių kalbos etimologo buvo laikomi rekonstruotais, pirminiais žodžiais, atskleidžiančiais tikrąją žodžio reikšmę, nors iš tiesų tai buvo naujažodžiai: pvz., *širmėga* ‘sermėga, toks viršutinis drabužis’, perdirbtas iš slavizmo *sermégà* ‘t. p.’ pagal *širmas*, plg. „širmėga, vėliau tik sermėga, nes tai audeklas iš maišytų pilkų su juodomis vilnų, kurs duoda spalvą širma“ (ŠerengLE, 83); *tvaras* ‘dvaras’, perdirbtas iš *dvāras* šliejant prie *tvėrti*, plg. „nuo žodžio tvėrti [...] paskui visą gyvenimą tvaru, arba dvaru, vadino, kursai pradžioj iš virbų nutvertas buvo“ (DaukR 1, 430); *valdovyris* ‘valdovas’, S. Daukanto perdirbtas iš slavizmo *valdýmieras* ‘t. p.’ pagal *výras* (Daukantas 1984, 142).

Taigi iki XX amžiaus pradžios Lietuvos veikėjai buvo užsidegę kurti lietuvių kalbos žodžių pseudoetimologijas³⁴. Mokslinė lietuvių etimologija gimė ne Lietuvoje ir ne Lietuvos kultūrininkų galvose. Ji neatsiejamai susijusi su apskritai visos indoeuropiečių kalbų etimologijos atsiradimu XIX a. viduryje germanų kraštuose.

3. Moderniosios etimologijos istorija

§ 56. XIX amžiuje vietoj žaidybinės, idėjų pseudoetimologijos susiformavo mokslinė etimologija. Taigi tikrosios etimologijos istorija prasideda nuo XIX amžiaus. Kaip iš filosofinės, ontologinės, žaidybinės pseudoetimologijos XIX amžiaus viduryje apskritai galėjo išsirutulioti moderni mokslo disciplina, išsivystyti mokslinė etimologija? Kaip buvo rasti iki tol savavališkai traktuoti garsų dėsniai, istorinis supratimas apie kalbas, jų ryšius, supratimas apie žodžių kilmės kelius?

A. Lyginamosios-istorinės kalbotyros ir etimologijos pradžia

§ 57. Didžiausią indėlį įnešė germanų kraštų, ypač vokiečių žemių, mokslininkai. Rastis lyginamajai-istorinei kalbotyrai ir etimologijai čia buvo labai palanki aplinka ir metas – romantiški germanų kalbų praistorės, tautosakos, senųjų veikalų tyrimai ir Vilhelmo fon Humbolto (Wilhelm von Humboldt) kalbos filosofinės idėjos³⁵ bei siūlymas lyginamąjį-istorinį metodą taikyti kalbotyrai (žr. Humboldt 1821; 1836). „Rodus“ sanskritą, indų gramatikas XIX a. pradžia tapo žymiu kalbotyros šuoliu. Laipsniškai augo lingvistinis pažinimas.

§ 58. XVIII a. pabaigoje europiečius su sanskritu išsamiai supažindino sero Viljamo Džonso (William Jones) pranešimas bei straipsnis apie Indiją ir sanskritą. Jis palygino egiptiečių, indų, graikų ir romėnų dievų sampratą ir rado daug mitologijos, kulto panašumų, bendrumų. Džonsas

³³ Žodžiai *vilkėti* ir *vilkas* buvo bandomi susieti Franco Špechto, tačiau vėliau pastebėta, kad dėl fonetinių skirtumų (skirtingo *k*) šie žodžiai nėra giminiški.

³⁴ Beje, dabartinėje internetinėje erdvėje sklando daug lietuvių kalbos žodžių pseudoetimologijų, jų kritiką žr. Zinkevičius 2004 ir 2006.

³⁵ Humboltas teigė, jog kalba yra dinamiška, lanksti, prisitaikanti, ji tarsi glaudžiasi prie tautų ir individų individualumo. Kalba esanti panaši į valstybę – joje galima užčiuopti įstatymo ir laisvės ryšį.

pirmasis suvokė genetinę sanskrito, graikų, lotynų, gotų, germanų, slavų, keltų kalbų giminystę. Šias indoeuropiečių kalbas jis bendrai pavadino arijų kalbomis (snskr. *ārya*- ‘kilmingas’). Klasikinės jo mintys apie genetinį kalbų artimumą buvo pasakytos 1786 metais Kalkutoje Azijos draugijoje sakytame pranešime „*The Sanscrit Language*“ (1786) (publikuota vėliau, žr. Jones 1788): „Sanskrito kalba, kad ir kokia ji būtų sena, yra nuostabios struktūros; tobulesnės negu graikų kalba, turtingesnės negu lotynų kalba ir rafinuotesnės negu bet kuri iš šių, tačiau šioms dviem kalbų struktūroms ji per daug artima tiek veiksmažodžių šaknų, tiek ir gramatinių formų požiūriu, kad tas artimumas būtų galėjęs atsirasti atsitiktinai; artimumas iš tikrųjų yra toks didelis jog nė vienas filologas negalėtų visų šių trijų kalbų tyrinėti, netikėdamas, kad jos kilo iš vieno bendro šaltinio, kuris jau galbūt nebeegzistuoja. Esama panašaus pagrindo, nors ir ne tokio įtikimo, manyti, kad ir gotų, ir keltų kalbos [...] esančios tos pat kilmės kaip sanskritas; taip pat ir senovės persų kalba galėtų būti priskirta prie tos pat šeimos“.

§ 59. XIX amžiuje Džonso minėtos kalbos imtos moksliskai lyginti. 1808 metais vokiečių mokslininkas Friedrichas Šlėgelis (Schlegel) išleido veikalą apie indų kalbą ir išmintį (Schlegel 1808), kuriame gana detalai įrodė sanskrito giminiškumą graikų, lotynų, germanų ir persų kalboms. Jis net pavartojo terminą „lyginamoji gramatika“. Tačiau Šlėgelis klydo, išskeldamas daugelio vėliau kartojamą mintį, kad anos kalbos kilo iš sanskrito. Šiuo atžvilgiu Džonsas už Šlėgelį buvo pranašesnis.

Daug tiksliau kalbas lygino ir toliau lyginamąją-istorinę kalbotyrą formavo dano Rasmuso Christiano Rasko veikalas apie senųjų šiaurės germanų ir islandų kalbų kilmę (1814; publikuota vėliau, Rask 1818), bei Franco Bopo (Franz Bopp) 1816 metų darbas apie sanskrito ir kitų kalbų asmenavimo sistemą bei vėlesnė tų kalbų gramatika (Bopp 1816; 1833). Francas Bopas sukūrė ir terminą indoeuropiečiai³⁶ (jis apima tautas Indijoje ir Europoje).

§ 60. Etimologijai ir lyginamajai-istorinei gramatikai ypač daug nusipelnė Jakobas Grimmas (Jacob Grimm). Grimmas sukūrė etimologinį garsų lyginimo metodą ir tai tapo pagrindu visai garsų istorija paremtai kalbotyrai. Kalbose jis ieškojo giminiškų, tapačių žodžių ir juos lygindamas darė išvadas apie vykusius garsų kitimus. Grimmo vokiečių kalbos gramatikoje (1819–1837, žr. Grimm) aprašyti iš esmės beveik visi pagrindiniai germanų kalbų garsų ir formų dėsniai. Taigi pirmosios mokslinės etimologijos buvo tik giminiškų žodžių įvairiose indoeuropiečių kalbose radimas.

§ 61. Ankstyvoji mokslinė etimologija buvo ramstis besiformuojančiai lyginamajai-istorinei kalbotyrai, ypač istorinei fonetikai, ir pati augo toliau naudodama tos istorinės lyginamosios kalbotyros rezultatus³⁷. Giminiškų žodžių sugretinimai leido nustatyti indoeuropiečių kalbų fonetinius atliepinius, garsų dėsnius. Ir būtent dėl garsų kitimo dėsnų pažinimo etimologija tapo moderni disciplina, žengė pirmuosius žingsnius. Tik pažįstant garsų kitimus, galima nustatyti, kad ten, kur, atrodo, yra garsinis sutapimas, dažnai iš tiesų jo nėra, o sinchroniškai fonetiškai skirtingi žodžiai pasirodo besą genetiškai tapatūs. Antai senieji etimologai lo. *canis* ‘šuo’ siejo su garsiškai panašiu *canere* ‘dainuoti’, taigi šuo suvoktas kaip dainininkas, tačiau iš tiesų ši žodį reikėtų sieti su germanų kalbomis – vok. *Hund* ‘šuo’ (dėl lo. [c] – vok. [h] plg. lo. *cornu* – vok. *Horn*). O lo. *canere* turi ryšį su vok. *Hahn* ‘gaidys’, tai jis iš tiesų yra dainininkas.

Galima pateikti daugybę žodžių, kurie atrodo garsiškai skirtingi, neturį nieko bendra vienas su kitu, tačiau mokslinės etimologijos, istorinės fonetikos požiūriu jie beveik tapatūs, kilę iš vieno šaltinio. Štai tokią pat indoeuropiečių prokalbės **dejuōs* arba **dejuōs* (‘dangiškasis, danguje esąs’) formą atspindi lie. *diēvas* ir s. š. germ. *Týr* sg. ‘vieno iš dievų vardas’, s. š. germ. dgs. *tívar* ‘dievai’, s. angl. *Tiw* ‘Karo dievas’, s. v. a. *Ziu* ‘Karo dievas’; ide. **p_hno-* arba **p_hno-* (‘pripildytas’) atspindi lie. *pilnas*, la. *pilns* ir s.–kr. *pūn*, s. i. *pūrńá-* ‘t. p.’, s. v. a. *fol*, gen. *folles* (*germ. *fulla*), s.

³⁶ Vėliau vokiečių kalbotyroje įsigalėjo terminas *indogermanisch*, kurio ištakos – nacionalistinės. Dabar aiškinama lanksčiau: pavadinimas apima piečiausią indoeuropiečių kalbą, indų, ir šiauriausią – germanų (t. y. senosios islandų), žr. „Vorwort. Die Griechische Sprache“, *Gemoll* 2006, VI.

³⁷ Etimologija vadinta svarbiausiu, tikriausiu diachroniniu kalbotyros elementu, žr. Malkiel 1975, 120.

air. *lán* (< keltų **lāno*)³⁸; ide. dial. **ġ^hmō*, *ġ^hmon* – (‘žemiškasis’) liudija lie. *žmuō* ir go. *guma* ‘vyras’; ide. **p_{rh}₂mó-*³⁹ – lie. *pīrmas* ir s. angl. *forma* (n. angl. *former*); ide **pék-u* (‘pešamasis gyvūnas’) – lie. *pėkus*, pr. *pecku* ir s. i. *pášu* n. ‘gyvulys’, s. v. a. *fihu* ‘gyvulys’ (< *germ. **fexu*); ide. **u_{lh}₂nah₂* arba **u_{lh}₂náh₂*⁴⁰ (‘ta, kuri išpešta, išpeštoji’) – lie. *vilna* ir s. i. *úrṇā* ‘vilna’, s. v. a. *wolla*, lo. *lāna*, s. angl. *wulla*.

B. Augusto Frydricho Poto indėlis

§ 62. Sistemine disciplina etimologija tapo Augusto Frydricho Poto (August Friedrich Pott) dėka. Ypač įtakingas buvo jo opus magnum, skirtas indoeuropiečių kalbų etimologijos tyrimams (žr. Pott 1833–1836), ir antras išplėstas jo leidimas šiek tiek pakoreguotu pavadinimu⁴¹ (žr. Pott 1859–1876). Šie veikalai reziūmavo, apibendrino visus to meto etimologijos pasiekimus (žinoma, vertinant nūdienos žvilgsniu kai kurios etimologijos, žodžių sąsajos yra klaidingos). Tai buvo į žodyną panašūs darbai – pirmajame tome aptarti kalbų prielinksniai, o antrajame ir likusiuose nagrinėjama kalbų leksika (žodžių šaknys), kuri suskirstyta į grupes pagal tam tikrą tvarką (žiūrint į vienodus šaknies ar kamieno galo garsus). Dar smulkiau, atskirais skirsniais, straipsniais, buvo aptariami vienos kalbos žodžio, kuris nurodomas skirsnio pradžioje, visi žinomi giminiški kitų kalbų atliepiniai, jų tarpusavio formalūs, semantiniai ryšiai, kai kur pateikiama dar tik pirmuosius žingsnius žengiančios istorinės morfologijos žinių. Štai aptariant sanskrito veiksmožodį *sū-* ‘gimdyti’, jo dalyvį *suta* (t. y. ‘pagimdytas’), reiškiantį ‘sūnus, princas’, paminėti ir kiti giminiški žodžiai snskr. *sūnu-*, go. *sunu-*s ir kt. bei pateikta lyginamoji penkių kalbų (sanskrito, lietuvių, gotų, senosios šiaurės germanų, senosios vokiečių aukštaičių kalbos) linksniavimo paradigma (žr. Pott 1867 2(2), 1316). Šiaip jau žodžių straipsniai minėtuose veikaluose labai nelygiaverčiai. Vienur tepateikiamas žodis ir jo reikšmė, kitur žodžių aptarimas prilygsta didelei studijai, kurioje minimi ne tik giminiški, bet ir semantiškai ar tipologiškai susiję žodžiai, tarkim, prie vedų veiksmožodžio *tū-* ‘būti stipriam, galėti’ nagrinėjama ne tik lie. *tautà* ar vok. *deutsch* ‘vokiškas, vokiečių’, bet ir kiti vokiečių tautos bei kalbos pavadinimai, germanų pavadinimas, kitų tautų etnonimai; skirsnyje apie snskr. *deva-* ‘dievas’ aptariami ir saulės, dienos, mėnulio pavadinimai įvairiose kalbose, rašoma net apie vokiečių kalbos savaitės dienų pavadinimus. Gilėjant istorinės fonetikos, morfologijos, žodžių darybos pažinimui, augo, platėjo ir etimologijos poreikiai bei reikalavimai. Galima sakyti, kad etimologijos lygis visuomet priklausė nuo visų istorinių kalbos disciplinų mokslinio lygio, nuo bendros lyginamosios-istorinės kalbotyros padėties.

C. Formalioji šaknies etimologija. Pirmieji indoeuropiečių leksikos etimologiniai žodynai

³⁸ Lotynų kalboje lauktume ***plānus* ‘pilnas’. Vietoj jo realiai esantis lo. *plēnus* yra perdirbtas pagal *plēre* ‘pildyti’ vengiant homonimijos (*plānus* ‘plokščias’).

³⁹ *h₂* – dėl lo. *prae* < **prah₂-i*.

⁴⁰ Kirtis šaknyje yra antrinis, jis atkeltas iš galo daiktavardėjančiam būdvardžiui **u_{lh}₂náh₂* f. ‘išpeštas’ (dėl etimologijos žr. Hofmann Walde 2, 745). Daiktavardėjančiam neatkeltą kirtį liudija lo. *lāna* ‘vilna’ < **u_{lh}₂náh₂*. Mat it.-kelt. *Rā* išsirutuliojo iš nekirčiuoto junginio *Rh*, ėjusio prieš priebalsį, o it.-kelt. *aR(ā)* – iš kirčiuotojo *Rh*, ėjusio prieš priebalsį (žr. Leumann 1977, 60). Plg. kelt. **lāmā* ‘ranka’ < **p_{lh}₂máh₂-* ‘ta, kuri plokščia (t. y. ranka)’ (kirtis toje pat vietoje kaip ir pamatinio būdvardžio **p_{lh}₂-mó-* ‘plokščias’) ir gr. *παλάμη* [palámē] ‘ta, kuri plokščia (t. y. ranka)’ bei lo. *palma* ‘t. p.’ < **p_{lh}₂mah₂-*, lo. *palmus* ‘plaštaka’ < **p_{lh}₂mo-* (kirtis nukeltas dėl daiktavardėjimo); plg. Klingenschmitt 2005, 307, išn. 12.

⁴¹ Pirmojo leidimo antraštė informavo, kad tai indoeuropiečių kalbų etimologijos tyrimai, ypač atsižvelgiant į sanskrito, graikų, lotynų, lietuvių ir gotų kalbų garsų pokyčius, o antrajame leidime nurodyta, kad remtasi sanskrito, senosios persų, graikų, lotynų, lietuvių (t. y. baltų)-slavų, germanų, keltų kalbų pagrindinėmis formomis, bei pridėta paastraštė – indoeuropiečių kalbų šaknų žodynas.

§ 63. XIX amžiaus viduryje išsamiai etimologiškai pradėta tirti atskirų kalbų leksika – čia ypač pasižymėjo Georgas Kurcijus (Curtius), tyręs graikų leksiką, pritaikęs lyginamąjį-istorinį metodą klasikinei filologijai, Frydrichas Dycas (Friedrich Diez), romanų kalbų tyrėjas, Augustas Šleicheris (Schleicher), pasiekęs XIX a. vidurio indoeuropeistikos viršūnę. Prie etimologijos tobulėjimo prisidėjo sudaromi įvairių indoeuropiečių kalbų, tarmių žodynai, kadangi taip buvo užfiksuota svarbi etimologijai darbinė medžiaga.

§ 64. Etimologai didžiausią dėmesį skyrė žodžio pavidalo fonetinės raidos rekonstrukcijai, faktiškai buvo rekonstruojama tik žodžio šaknis, kamienas, o semantika ir dar tik pirmus žingsnius žengianti istorinė morfologija bei daryba buvo antraeilis dalykas.

Nemažą įtaką etimologijai darė vadinamoji jaunagramatikų (Junggrammatiker) mokykla⁴², susiformavusi Leipcige 1870 metų pabaigoje. Jaunagramatikiai didelį dėmesį skyrė formaliems žodžių sugretinimams. Jie net per daug suabsoliutino fonetinių dėsnių veikimą, teigė, jog kalbos garsų dėsniai veikia be išimčių. Dabar matome, kad kalba nėra prigimtinis vyksmas, o žmogaus akto išraiška, ir ji negali turėti taisyklių be išimties. Dėl visų šių perlenkimų mokykla gana greitai sulaukė oponentų, ypač Augusto Šleicherio, Hugo Šucharto (Schuchardt), kritikos.

Akivaizdu, kad etimologija nėra tik formalus palyginimas. Daugelio pirmųjų etimologijų trūkumas rekonstruojant vien žodžių šaknis – neretai buvo atkuriami per daug abstraktūs, nieko nesakantys „pirminės reikšmės nešikliai“, kurių nebuvo galima vadinti tikraisiais etimonais.

§ 65. Vien į šaknies etimologiją orientuotas ir 1868 metais Augusto Fiko (Fick) sudarytas pirmasis lyginamasis-istorinis indoeuropiečių kalbų žodynas, bandęs aprėpti visą bendrąją leksiką, būdingą kadaise egzistavusiai indoeuropiečių prokalbei (žr. Fick). Šis veikalas, kuris galėjo būti parašytas tik išsamiai etimologiškai ištyrus indoeuropiečių kalbas, buvo dar tik kuklus bandymas. Vėliau jis buvo pildomas, plečiamas, tikslinamas, todėl trys vėlesnieji leidimai⁴³ išėjo kitu pavadinimu ir keliais tomis (žr. VWI; pirmasis leidimas buvo vieno tomo). Ketvirtojo leidimo keltologinę dalį 1894 metais esmingai pildė Adalbertas Becenbergeris (*Bezenberger*) su Vaitliu Stoukesu (*Whitley Stokes*), o germanistinę dalį 1909 metais – Hjalmaras Falkas bei Alfas Torpas.

1927–1930 metais pasirodęs antrasis dviejų tomų indoeuropiečių prokalbės leksikos etimologinis žodynas tokiu pat pavadinimu kaip ir pirmojo vėlesni leidimai (lyginamasis indoeuropiečių kalbų žodynas) neišvengė etimologijos ligų (žr. Walde Pokorny). Jo autoriai Aloizas Valdė (Alois Walde) ir Julijus Pokornas (Julius Pokorny) per didelį svorį taip pat teikė formaliajai, fonetinei tyrimų pusei. Panašius priekaištus galima skirti ir trečiajam bandymui aprėpti indoeuropiečių bendrąją leksiką – Julijaus Pokorno indoeuropiečių kalbų žodynui (žr. Pokorny), kuris išėjo po Antrojo pasaulinio karo 1948–1969 metais (du tomai). Be to, čia per menkai remtasi kai kurių ne taip seniai atrastų indoeuropiečių kalbų duomenimis, nepakankamai profesionaliai įvertinti ir indų-iranėnų kalbų faktai (žr. § 105).

D. Etimologija – daikto ir žodžio istorija

§ 66. Kaip priešprieša tokiam etimologijos konceptui etimologija vis labiau nuo pirminės žodžio istorijos perėjo prie apskritai žodžio istorijos: buvo imtasi ieškoti glaudžių ryšių su daiktų istorija, kultūros istorija plačiąja žodžio prasme (apie tai užsiminė dar Grimas). XX a. pirmojoje pusėje imtasi tirti konkrečius dalykus, daiktus įvardijančių žodžių etimologijas. Tai onomasiologijos mokslo pradžia. Vėliau Rudolfas Meringeris ir Hugas Šuchartas (Hugo Schuchardt), besiginčijantys austrų kalbininkai, pagrindė vadinamąją *Žodžių ir daiktų* tyrimų kryptį (*Wörter und Sachen* arba *Sachen und Wörter*). 1909 metais Meringeris įsteigė žurnalą tuo pačiu pavadinimu – *Wörter und Sachen*. Tokiems tyrimams svarbūs tapo ir tarmių, kalbinės geografijos tyrimai, ir tipologijos, kuri tiria, kaip tą ar kitą realiją įvardija skirtingos kalbos, duomenys. Abu

⁴² Jos atstovai: Augustas Leskynas [Leskien], Karlas Brugmanas [Brugmann], Hermanas Osthofas [Hermann Osthoff], Hermanas Paulis [Hermann Paul], Vilhelmas Braunė [Wilhelm Braune], Eduardas Zyversas [Sievers] ir kt.

⁴³ 1870–1871 (du tomai); 1874–1876 (keturi tomai); 1890–1909 (trys tomai).

mokslininkai⁴⁴ net per daug akcentavo realijos, dalyko, kurį įvardijo etimologizuojamas žodis, istorijos, ypatumų tyrimus. Taigi mestasi į kitą kraštutinumą: vien į įvardijamos realijos tyrimus. Mokslinė etimologija turėjo išvengti šių dviejų blogybių, perdėjimų – vien šaknies etimologijos ir vien žodžio (daikto) istorijos be jo kilmės. Etimologui reikėjo stengtis susieti, suvienyti abi tyrimo puses. Taigi viena vertus, tirti žodžio garsinę, darybos, semantikos istoriją, kita vertus – suvokti žodžio ryšį su įvardijamu dalyku ir jo motyvaciją, žodžio ryšį su giminiškais vediniais, tiksliai žodžio vietą leksinėje sistemoje.

E. Naujų kalbotyros pasiekimų reikšmė XX amžiaus etimologijai

§ 67. XX amžiaus viduryje etimologijos metodai prasiplėtė žodžių semantikos tyrimų laimėjimais. Atsižvelgta į semasiologijos metodus, tiriančius žodžio reikšmės pokyčius, kad būtų galima geriau suvokti žodžio turinį, nustatyti pirminę reikšmę. Jostas Tryras (Trier), kuris dėl etimologinių tvorą, žiedą įvardijančių ir kitų žodžių tyrimų laikytinas tipišku *Žodžių ir daiktų* krypties atstovu, veikalų apie vokiečių leksiką (žr. Trier 1931) tarsi perkėlė Ferdinando de Sosiūro mokymą į leksikologiją. Pasak jo, kadangi kiekvienas ženklas susijęs su kitu, svarbu nustatyti, kokia yra žodžio vieta tarp kitų žodžių. Tryras pagrindė žodžių lauko teoriją: sinchroniškai visi sinoniminiai, artimos reikšmės žodžiai susisieja į laukus, jų reikšmės be spragų, kaip mozaika uždengia tam tikrą dalykinę sritį; nustačius tų laukų tarpusavio priklausomybę galima būtų atskleisti kalbos pasaulio vaizdą. Pakitus vieno žodžių laukui priklausančio žodžio reikšmei, kinta visa žodžių lauko struktūra. Vadinasi, būtina istoriškai tirti ne vieną žodį izoliuotai, o visą žodžių lauką. Tad Tryro samprata skatino vengti izoliuotos „atomistinės, kabinetinės“ etimologijos.

§ 68. Etimologiniams žodžio formos tyrimams didelę reikšmę turėjo XX amžiaus pradžioje ir vėliau paskelbti Antuano Mejė (Meillet), Emilio Benvenisto (Benveniste) tyrimų rezultatai, kurie tobulino lyginamąjį-istorinį metodą, nustatė istorinės morfonologijos dalykus, taip pat remiantis Ferdinando de Sosiūro mintimis išplėtota laringalų teorija (žr. § 122–127), istorinės morfologijos pasiekimai, ypač istorinės darybos tyrimai⁴⁵, kaitybinių ablauto-kirčio klasių teorija⁴⁶ (apie šiuos dalykus žr. toliau).

§ 69. Žymius etimologijos mokslo pokyčius liudija dalis naujausių etimologinių žodynų: Helmuto Rikso, Dagmaros Vodtko vadovaujami darbai, Manfredo Mairhoferio žodynai (žr. Rix; Wodtko Irslinger, Schneider 2008; Mayrhofer 1991–1997), kai kurie etimologinių žodynų projektai (žr. dar § 91, 98, 104, 107, 108).

Dabarties etimologija tampa vis reiklesnė. Remiantis kalbos dėsniais ir kalbos vystymosi tendencijomis būtina aptarti ne vieną aspektą: žodžio fonetiką, morfologiją, darybą, fonetinius ir semantinius variantus, giminiškų kalbų atitikmenis, sinonimų lauką, įvardijamos realijos, sąvokos istoriją. Tačiau ypač svarbi išlieka subjektyvi paties tyrėjo pozicija, įnašas – juk etimologija ne amatas, o menas.

Atskirų kalbų, kalbų grupių etimologijos plėtojimąsi savaip koreguoja ir skirtinga medžiagos padėtis (bazė), ir apskritai kalbotyros kryptys. Štai romanų kalbų etimologija dažniausiai remiasi lotynų kalba, o germanų, slavų, baltų kalbų – rekonstrukcijomis.

4. Lietuvių kalbos moderniosios etimologijos istorija

A. Lietuvių kalbos etimologijos indoeuropeistikos kūrėjų veikaluose

⁴⁴ Šuchartui svarbiausia ištirti priežastis, dėl kurių sąvokos ir mintys keičia savo išraiškos formą (Schuchardt, 156).

⁴⁵ Minėtini: Manu Leumanas [Leumann], Albertas Debruneris [Debrunner], Jakobas Vakernagelis [Jacob Wackernagel], Vilhelmas Šulcė [Wilhelm Schulze], Hansas Krahe [Krahe], Ernstas Rišas [Risch], Manfredas Mairhoferis [Mayrhofer], Volfgangas Meidas [Wolfgang Meid], Helmutas Riksas [Rix].

⁴⁶Tai tyrė Holgeris Pedersenas [Pedersen], Ježis Kurilovičius [Jerzy Kuryłowicz], Franciskus Kuperis [Franciscus B. J. Kuiper] ir ypač Erlangenio universiteto mokykla, skatinama Karlo Hofmano [Hoffmann] nuo 1964 metų, – Heinrichas Eichneris, Johana [Johanna] Narten, Joachimas Šindleris [Schindler], Norbertas Ėtingeris [Oettinger] ir kt.

§ 70. Lietuvių kalbos duomenys buvo įtraukti jau į pirmuosius lyginamosios-istorinės kalbotyros veikalus XIX a. pradžioje. Susidomėti lietuvių kalba skatino žinia, kad ji kai kuriais bruožais buvo stulbinamai panaši į atrastąją sanskritą. Dėl šios priežasties lietuvių kalba pasinaudojo Francas Bopas, Rasmusas Raskas (duomenys imti iš Mažosios Lietuvos veikalų: Kristijono Milkaus gramatikos (1800), Ferdinando Neselmano lietuvių–vokiečių žodyno (1851), 1816 metų Biblijos vertimo; taip pat gal ir iš žemaičio Kiprijono Nezabitausko žodyno⁴⁷).

§ 71. Pirmasis moderniosios etimologijos veikalas, Augusto Poto etimologijos tyrimai (Pott 1833–1836), kaip matyti iš pavadinimo, taip pat įtraukė lietuvių kalbos medžiagą. Ją etimologijos mokslo pagrindėjas ėmė iš Mažosios Lietuvos tekstų – Pilypo Ruigio, Kristijono Milkaus, Ferdinando Neselmano darbų.

Apie baltų kalbas Potas vėliau lotyniškai parašė atskirą studiją (Pott 1837). Čia pateikta nemaža labai vykusių baltų ir slavų leksikos gretinimų. Didžiausias darbo trūkumas yra tas, kad tarp savų žodžių įpainiota ir skolinių.

§ 72. Gausiai lietuvių kalbos medžiaga remiamasi pirmajame indoeuropiečių leksikos žodyne, parašytame Augusto Fiko. Vėlesniuose žodyno leidimuose viena tomo dalis specialiai buvo skirta baltų-slavų leksikai: *Wortschatz der graeco-italischen, der slavodeutschen, der lettoslavischen Spracheinheit, Anhang zum pruso-lettischen Wortschatz* (antras tomas, 1876²).

Indoeuropeistikos kūrėjai išsamiai lietuvių kalbos žodžių kilmės netyrė, tam trūko išsamių žinių apie lietuvių kalbą, pačios kalbos mokėjimo.

B. XIX a.–XX a. pradžios lietuvių kalbos etimologijos

§ 73. Daug geriau lietuvių kalbą mokėjo (išmoko būdamas Rytų Prūsijoje) ir didelį dėmesį jai skyrė kitas žymus lyginamosios-istorinės kalbotyros atstovas – Augustas Šleicheris. Parašytoje pirmojoje mokslinėje lietuvių kalbos gramatikoje (Schleicher 1856) yra skirsnis *Šis tas apie skolintus žodžius*. Čia Šleicheris pirmasis mėgino suformuluoti skolinių nustatymo kriterijus lietuvių kalboje. Nustatant žodžio skolinimą ar savumą svarbiausia atsižvelgti į giminiškų žodžių grupę, jų šaknies, kamieno ypatumus, fonetinių dėsnų atitikimą. Lie. *dūšià* esąs skolinys, nes šalia lie. šaknies *dus-* (*dausà, dūsauti*) lauktume formos **dusè*.

§ 74. Po kelių dešimtmečių pasirodė stambus Aleksandro Briuknerio (Alexander Brückner) darbas apie lietuvių (baltų) slavizmus (Brückner 1877). Taip prasidėjo naujas, sisteminantis lietuvių kalbos skolinių tyrimo etapas. Autorius stengėsi aprašyti kriterijus, kurie padėtų nustatyti, iš kurios slavų kalbos atėjęs skolinys, nurodyti tam tikrus specifinius lietuvių ir slavų kalbų fonetinius, morfologinius atitikmenis, slavizmų fonetinius pakitimus, lyginant su skolinimo šaltiniu. Beje, veikalo įžangoje aptarti bei nurodyti ir lietuvių kalbos germanizmai. Pagrindinis Briuknerio veikalo trūkumas – nemaža dalis savų lietuviškų žodžių palaikyta skoliniais: *arúodas, kárvè, kréslas, kuñpis, nýtis, prašýti, sarmatà, súodžiai* ir kt.

Vieną kitą lietuvių kalbos žodį Briukneris etimologiškai aiškinti bandė ir savo 1927 metais išleistame lenkų kalbos etimologiniame žodyne. Bet čia pilna netikslumų, korektūros klaidų, netiksli žodžių rašyba, neatsižvelgta į žodžio kirčiavimą.

§ 75. Nuo 1868 metų baltų finizmus bei finų baltizmus gana įžvalgiai tyrė danų kalbininkas Vilhelmas Tomsenas (Thomsen). Tyrimai buvo apibendrinti 1890 metais išleistame klasikiniame tapusiam veikalė (žr. Thomsen 1890). Jis išliko svarbus ir savo metodologine puse. Tomseno darbais vėliau rėmėsi Kazimieras Būga, Janis Endzelynas.

§ 76. Lietuvių kalbos etimologijų yra Augusto Leskyno (Leskien) 1884 metais išleistame veikalė apie lietuvių kalbos šaknies balsių kaitą (žr. Leskien 1884). Faktinė lietuvių kalbos medžiaga imta iš Neselmano lietuvių–vokiečių žodyno, Frydricho Kuršaičio, Šleicherio darbų, brolių Juškų dainų rinkinio, senųjų ir XIX a. tekstų (Valančiaus, Ivinskio), paties rinktos lietuvių tautosakos. Be etimologinių žodžių sugretinimų iš minėto Fiko žodyno (kurių daugelis ir šiandien nekelia

⁴⁷ Daugiau žr. Sabaliauskas 1979, 48, 50.

abejonių), yra tokių, kuriuos Leskynas pirmasis paskelbė ir kurie vėliau pateko į plačią etimologinę apyvartą: *bal̄das – bildėti, bāras – bēr̄ti, gālas – gēl̄ti, kārtas – kīr̄sti, skarà – sk̄irti, talkà – tel̄kti* ir kt. Kitas garsus Leskyno darbas apie vardažodžių darybą (Leskien 1891) – buvo labai išsamus, stebinantis medžiagos gausumu ir sistemingas darbas, skirtas lietuvių kalbos žodžių darybai. Žodžių kilmės dalykai čia daug kur buvo perimti iš Fiko ir neseniai pasirodžiusių etimologinių studijų, žodynų: minėtojo Briuknerio slavizmų žodyno, slovėno Frano Miklošičiaus slavų kalbų etimologinio žodyno (1886), Tomseno darbų. Didelis Leskyno veikalo indėlis yra tai, kad apginta nemaža iki tol slavizmais laikytų lietuviškų žodžių (ypač iš Briuknerio veikalo).

§ 77. Vertas paminėti reikšmingas Ericho Bernekerio darbas (deja, nebaigtas) – 1908–1913 metų slavų kalbų etimologijos žodynas (žr. Berneker). Čia yra ne tik vykusiai nustatytų slavų kalbų etimologijų, bet ir gausiai remiamasi baltų kalbų faktais. Ši slavų etimologijos žodyną buvo labai pamėgęs Būga, kuriam jis buvo akstinas naujoms baltų kalbų etimologijoms.

§ 78. Lietuvių kalbos etimologijų, tiek skolinių, tiek savų žodžių tyrimų, yra parašę beveik visi didieji to meto kalbos istorikai, ypač slavistai, germanistai – Johanas Šmitas (Schmidt), Adalbertas Becenbergeris, Valteris Prelvicas (Prelwiz), Viljamas Pirsonas (Willam Pierson), Ferdinandas de Sosiūras, Christianas Ūlenbekas (Uhlenbeck), Evaldas Lidenas (Lidén), Herbertas Petersonas (Pettersson), Peras Personas (Persson), Hermanas Hirtas (Hirt) ir kt.⁴⁸, taip pat ir žymusis latvių kalbininkas Janis Endzelynas. Tačiau galutinai lietuvių kalbos etimologijos mokslas susiformavo XX a. pirmojoje pusėje, kai lietuvių kalbos žodžių kilmę aiškintis ėmėsi Kazimieras Būga⁴⁹.

C. Kazimieras Būga

§ 79. Beveik visos Būgos lietuvių kalbos žodžių etimologijos paskelbtos straipsniais: „Baltica“ (rusų žurnale *Russkij filologičeskij vestnik* 65, 1911), „Slaviano-baltijskije étimologii“ (1912–1916 metais įvairiuose minėto rusų žurnalo numeriuose)⁵⁰, ir smulkesniais straipsniais įvairiuose periodiniuose leidiniuose; kai kurios etimologijos trumpai aptartos kitus kalbos klausimus gvildenančiuose veikaluose. Nedidelė išimtis – „Priedėlis etimologijos žodynui“, specialiai parašytas iš ankstesnių straipsnių formuojamai knygai *Kalba ir senovė* (1922), norint užpildyti liekančius tuščius puslapius. Apie skolinius rašyta rusų žurnale *Izvestija* 17(1), 1912 – „Lituanica“; „Visųsenieji lietuvių santykiai su germanais“ – žurnale *Švietimo darbas* 5–6, 1921, „Die littauisch-weissrussischen Beziehungen und ihr Alter“ – žurnale *Zeitschrift für slavische Philologie* 1, 1925 (publikuota po Būgos mirties). Būga ketino rašyti etimologinę lietuvių kalbos žodyną, buvo sudaręs 19 000 kortelių kartoteką, tačiau žodyno dėl ankstyvos mirties neparengė.

§ 80. Būgos etimologijoms būdingas aiškumas, gera motyvacija, išsamiai naudojamos tarmių, senųjų raštų duomenimis, ir svarbiausia – akivaizdi etimologui būtina nuovoka, gebėjimas atpažinti tikruosius žodžių ryšius, iš keliolikos galimybių išrinkti tinkamiausią. Iš vertingiausių Būgos etimologijų galima nurodyti žodžių *óras, mēdžias, laūkas, našlė, kāmanos, spañguolė* kilmės aiškinimus. Vertingi ir skolinių tyrimai, ypač nepelnytai tokiais laikytų žodžių išaiškinimas. Gaila, kad nemaža dalis Būgos etimologijos darbų parašyti ne lietuvių kalba – tad prie etimologijos mokslo lietuviško stiliaus puoselėjimo Būga prisidėjo tik iš dalies.

D. Apibendrinamieji lietuvių kalbos etimologijos veikalai XX a. viduryje. Ernsto Frenkelio pirmasis lietuvių kalbos etimologijos žodynas

⁴⁸ Plačiau apie šiuos tyrėjus žr. Algirdas Sabaliauskas 1979.

⁴⁹ Latvių etimologijai panašią įtaką turėjo Janis Endzelynas. Beje, šis mokslininkas vertingų pastabų pateikė ir dėl lietuvių kalbos žodžių etimologijų (žr. ME).

⁵⁰ *Rinktiniuose raštuose* paskelbti Būgos nebaigti straipsniai: „Замечания и дополнения к этимологическому словарю русского языка А. Преображенского“ (t. y. „Pastabos dėl A. Preobraženskio rusų kalbos etimologijos žodyno ir jo papildymai“; visas tekstas neišlikęs, žr. Būga 2, 499–695); „Priedėlis etimologijos žodynui“ – straipsnis būtų buvęs skirtas leidiniui „Tauta ir žodis“, tai etimologijos, kurios Būgai kilo skaitant Trautmano žodyno (apie jį žr. § 102) korektūras (žr. Būga 3, 779–781).

§ 81. Po ankstyvos Būgos mirties, ketvirtajame, septintajame XX amžiaus dešimtmetyje mėginta sisteminti lietuvių kalbos žodžių etimologijos tyrimus. Senųjų lietuvių tekstų slavizmus revizavo Pranas Skardžius (žr. Skardžius 1931; dar žr. § 217); germanizmų tyrimus bandė aprėpti Kazys Alminauskis (Alminas) (žr. Alminauskis; dar žr. § 220). Vėliau lietuvių kalbos etimologijos tyrimai iki XX a. vidurio buvo apibendrinti pirmajame lietuvių kalbos etimologijos žodyne, parašytame vokiečių indoeuropeisto Ernsto Frenkelio (žr. Fraenkel). Frenkelio žodynas iš pradžių buvo leidžiamas sąsiuviniais (vok. Lieferungen). Išėjus septyniems sąsiuviniams, Frenkelis mirė (1957 metais). Likusią žodyno dalį – daugiau kaip pusę darbo – leidybai parengė Frenkelio mokiniai. Veikiausiai dėl to žodyne matyti daug nelygumų, neretai vietoj žodžio etimologijos pateikta neapdorota medžiaga, nepakankamai gerai sutvarkytos žodyno nuorodos, lemos. Ypač neišsamiai aptarti lietuvių kalbos skoliniai, dalis jų buvo visai neįtraukta, o kai kurie, turintys skirtingus skolinimo šaltinius, be reikalo aptarti viename žodyno straipsnyje. Frenkelio žodyne šiandienos etimologui ypač kliūva labai menkai išnagrinėta arba visai nenagrinėta semantinė žodžio pusė, veikale apeita žodžio darybos analizė, pavadinimo motyvo paieška – gana esminiai etimologijos aspektai⁵¹.

E. Vincas Urbutis ir Vytautas Mažiulis

§ 82. XX amžiaus antros pusės lietuvių kalbos žodžių kilmės aiškinimus į aukštesnį lygį ypač pakėlė Vinco Urbučio, Vytauto Mažiulio etimologijos. Vinco Urbučio žodžių kilmės tyrimai, šiaip jau skelbti straipsniais (dažniausiai *Baltisticoje*), sugulė į dviejų dalių veikalą *Baltų etimologijos etiudai* (1) ir 2 (1981; 2009, žr. Urbutis BEE; BEE 2)⁵². Etimologijų arba su vieno ar kito žodžio kilme susijusių pastabų yra ir jo įvairių mokslinių leidinių recenzijose, kurios sudėtos į rinktinę *Knygos apie žodžius* (žr. Urbutis 2010). Nemaža Vytauto Mažiulio etimologijų taip pat publikuota *Baltisticoje*, jos labiau skirtos prūsų leksikai, tačiau didžiosios Mažiulio etimologijų dalies neįmanoma atsieti nuo lietuvių, apskritai baltų žodžių kilmės. Mažiulio parašytame *Prūsų kalbos etimologiniame žodyne*, kol kas vieninteliame etimologiniame žodyne lietuvių kalba, taip pat apstu lietuvių kalbos žodžių etimologijų. Didelis dėmesys abiejų mokslininkų darbuose skirtas istorinei žodžio darybai, istorinei morfologijai. Etimologo meistrystę liudija Vinco Urbučio atlikti skolinių, ypač slavizmų, tyrimai – vertingos ne tik plačios studijos, bet ir trumpi, vieno puslapio straipsneliai. Iš savos lietuvių kalbos leksikos Urbutis dažniau tyrė retesnius, fiksuotus tarmėse ar senuosiuose mūsų tekstuose, žodžius. Jo etimologijos gerai argumentuotos, detalios, visapusiškos (tiriama žodžio vartoseną, semantika, daryba, ieškoma giminaičių kitose artimose kalbose). Vytautui Mažiuliui būdingi baltų (ir slavų) bendros leksikos kilmės tyrimai, jie glaudžiai susiję su indoeuropeistika. Jis remiasi moderniomis istorinės darybos, morfologijos žiniomis, žodžio kilmę tiek semantikos, tiek formos požiūriu siekia laipsniškai, detaliam atsekti iki pat indoeuropiečių prokalbės. Etimologijos mokslo plėtotei Lietuvoje labai reikšminga tai, kad tiek Urbutis, tiek Mažiulis nevengė vertinti kitų etimologų (Lietuvos bei užsienio) darbų, parodyti jų silpnąsias ir stipriąsias puses, nustatyti nepatikimas etimologijas⁵³.

F. Voiciecho Smočinskio antrasis lietuvių kalbos etimologijos žodynas

§ 83. 2007 metais buvo parengtas antrasis lietuvių kalbos etimologijos žodynas. Jį lenkų kalba parašė lenkų baltistas, slavistas Voiciechas Smočinskis (Wojciech Smoczyński; žr. Smoczyński), lietuvių etimologijai anksčiau skyręs ne vieną straipsnį ir knygą⁵⁴. Lyginant su senstelėjusiu

⁵¹ Plačiau žr. Feulner 2006, 107–118. Dėl kai kurių žodyno etimologijų žr. recenzijas – Urbutis 2010, 65–70; Mažiulis 1961, 243–248.

⁵² Jo veikalo recenziją žr. Mažiulis 1984.

⁵³ Žr., pavyzdžiui, Urbutis 2010 168–171; 173–176; 278–292 ir kt., taip pat Mažiulis 1994.

⁵⁴ Nemaža straipsnių publikuota *Baltisticoje*; dar žr. Smoczyński 2001.

Frenkelio veikalu tai didelis žingsnis į priekį. Čia remiamasi šiuolaikine istorine morfologija, rekonstruojant žodį taikoma laringalų teorija, žodyne yra taiklių etimologijų (pvz., *kišėnė, mąžas*). Vis dėlto nemaži naujojo darbo trūkumai – necituojama mokslinė literatūra, kuria pasinaudota (taigi neaišku, kuri žodyno etimologija yra nauja, o kuri – perimta iš senesniųjų darbų, kas jos autorius), ne visada referuojami naujaisi žodžio kilmės aiškinimai (štai nepamintėtos naujos *aukà* etimologijos), be reikalo daug vietos skiriama aiškių darinių išvardijimui (plg. *mėdis* 381, *šėrti* 638), įtraukti ne visi etimologizuotini lietuvių kalbos žodžiai.

G. Kiti XX a. antrosios pusės– XXI a. pradžios lietuvių kalbos etimologai

§ 84. Paminėtini ir kiti XX amžiaus antrosios pusės–XXI amžiaus pradžios mūsų žodžių etimologijos tyrėjai. Tai giminystės terminų tyrėja Rūta Buivydienė, savo originaliose etimologijose didelį dėmesį skyręs semantikai Simas Karaliūnas, slavizmų ir baltizmų slavų kalbose tyrėja Jūratė Laučiūtė⁵⁵, daugiausiai veiksmažodžio tyrimams atsidėję Audronė Kaukienė, Erdvilas Jakulis. Kaimynų latvių, suomių, slavų kraštų mokslininkai – Aleksandras Anikinas (Александр Аникин), Vaclavas Blažekas (Václav Blažek), Norbertas Ostrovskis (Ostrowski), Elga Kagainė (Kagaine), Benita Laumanė (Laumane), Karis Liukonenas (Kari Luukkonen), Anatolijus Nerokurnas (Анатолий Непокупный), Vladimiras Toporovas (Владимир Топоров), Olegas N. Trubačiovas (Олег Н. Трубачёв). Dažnai jie tyrė skolinius, bet yra parašę ir indigenių žodžių etimologijų. Tolimąsias, indoeuropiečių prokalbę siekiančias žodžio ištakas tyrė Vakarų Europos, Amerikos lingvistai (ir čia išugdyti lietuviai indoeuropeistai) – Alfredas Bamesbergeris (Bammesberger), Rikas Derksenas (Rick Derksen), Berndas Gliva (Gliwa), Erikas P. Hempas (Eric P. Hamp), Adamas Hilestedas (Hyllested), Styvenas Jangas (Steven Young), Gertas Klingensmitas (Klingenschmitt), Danielis Peti (Petit), Viljamas Šmolstygas (William Schmalstieg), Aurelijus Vijūnas, Migelis Vilanueva-Svensonas (Miguel Villanueva Svensson). Vieną kitą etimologiją yra parašę ir mūsų kalbos istorikai, dialektologai: Zigmas Zinkevičius, Albertas Rosinas, Aleksas Girdenis, Juozas Karaciejus, Vytautas Vitkauskas, Kazimieras Kuzavinis, Jonas Klimavičius, Jonas Palionis ir kiti.

§ 85. Atskirai nurodytinas Algirdas Sabaliauskas, veikale *Lietuvių kalbos leksika* (žr. Sabaliauskas 1990) gražiai apibendrinęs seniau nustatytas, klasikines lietuvių kalbos žodžių etimologijas, lietuvių kalbos leksiką suskirstęs grupėmis kilmės požiūriu, išaiškinęs kai kurių iki tol be patikimos etimologijos buvusių žodžių kilmę. Jis yra sudaręs ir pirmąjį populiarių lietuvių kalbos etimologijos žodynėlį (Sabaliauskas 1994). Sabaliauskas, kaip ir Vincas Urbutis, formavo savitą lietuvišką etimologijos mokslo stilių.

§ 86. Etimologijos tyrimus ypač skatino Vilniaus universitete nuo 1993 metų Vilniaus universiteto Baltistikos katedros organizuojama mokslinė Kazimiero Būgos konferencija „Etimologija ir onomastika“.

H. Elektroninė lietuvių kalbos etimologijų bazė VU

§ 87. XX amžiaus antroje pusėje VU Baltistikos katedroje imtasi įgyvendinti mintį turėti lietuviškai parašytą ir moderniais etimologijos metodais paremtą lietuvių kalbos etimologijos žodyną. Nuo 1983 metų Baltistikos katedroje pradėta kaupti lietuvių kalbos etimologinio žodyno kartoteka (apie 15000 kortelių; vadovas – Vincas Urbutis)⁵⁶. Į korteles pagal tam tikras nuostatas buvo surašyta nemaža dalis žodžių etimologijų, išaiškintų po Ernsto Fraenkeliu 1962 metų lietuvių etimologinio žodyno pasirodymo ir paskelbtų įvairiuose Lietuvos bei užsienio moksliniuose leidiniuose ar monografijose.

⁵⁵ Ji yra išleidusi baltizmų žodyną, žr. Laučiūtė.

⁵⁶ Kartotekos darbuotojai: Rūta Buivydienė, Juozas Karaciejus, Alvydas Germanas, Giedrius Subačius, Birutė Kabašinskaitė, Jurgis Pakerys, J. Požeraitė, Irena Ručinskaitė-Kruopienė, V. Sakevičiūtė ir kiti.

§ 88. Šios kartotekos duomenims išsaugoti bei susisteminti 2003–2005 metais parengta VU lietuvių kalbos etimologijos žodyno kompiuterinė bazė (projekto vadovė – Birutė Kabašinskaitė)⁵⁷. Suskaitmeninta du trečdaliai senosios kartotekos⁵⁸. Darbą galutinai baigė 2007–2008 metų projektas „Baltlingva“ (vadovė – Daiva Sinkevičiūtė)⁵⁹. Be to, visa etimologinė duomenų bazė buvo paskelbta internete: <http://etimologija.baltnexus.lt>. Duomenų bazėje yra apie 19 300 etimologinių įrašų, per 203 lankai autorinio teksto. Labai svarbu ir tai, jog ji toliau pildoma⁶⁰. Dėl duomenų susistemavimo bei prieinamumo ši bazė yra didelė pagalba lietuvių kalbos žodžių etimologijas rašantiems mokslininkams iš viso pasaulio. Be to, ji deda pamatus būsimam naujam lietuvių kalbos etimologiniam žodynui. Jo trūkumas labai jaučiamas, jo neatstoja lenkų baltisto Voiciecho Smočinskio 2007-aisiais parengtas žodynas.

---

⁵⁷ Projektą finansavo Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

⁵⁸ Tekstus rinko: Eglė Žilinskaitė, Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Rinkevičius; redagavo: Birutė Kabašinskaitė, Erdvilas Jakulis.

⁵⁹ Tekstus rinko: Viktorija Jonkutė, Agnė Kazlauskaitė, Giedrė Kvietinskaitė, Gintaras Kaminskas, Eglė Liegutė, Aistė Vareikytė, Božena Voitkevič. Tvarė ir redagavo Vytautas Rinkevičius, Kęstutis Bredelis, Daiva Sinkevičiūtė, Migelis Vilanueva-Svensonas (Miguel Villanueva Svensson).

⁶⁰ Projekto, kurį finansuoja Valstybinis mokslo ir studijų fondas prie Lietuvos mokslo tarybos, vadovas – Migelis Vilanueva-Svensonas.

III. Indoeuropiečių kalbų etimologijos žodynai

§ 89. Etimologiniai žodynai apibendrina vienos kalbos ar kalbų grupės etimologijos pasiekimus. Jų sudarymas žymi tam tikrą etimologijos mokslo brandą. Tiesa, net ir naujausiuose, moderniausiuose žodynuose pasitaiko klaidingų žodžio kilmės aiškinimų. Tad šio pobūdžio žodynai yra ir medžiaga bei akstinas tolesniems etimologijos tyrimams.

1. Vienos kalbos etimologijos žodynai

§ 90. Vienai indoeuropiečių kalbai ar tarmei skirtuose etimologiniuose žodynuose trumpai, kondensuotai aptariama tos pasirinktos kalbos žodžių kilmė. Tokie žodynai, kaip ir patys žodžių kilmės aiškinimai, gali būti moksliniai ir adaptuoti, skirti platesnei visuomenės daliai. Mokslinį žodyną nuo nemokslinio dažnai skiria vien jau tikslus cituotos literatūros nurodymas ar nenurodymas. Svarbiausia, žinoma, yra ne paminėta mokslinė literatūra, o tai, kaip aprašoma žodžio kilmė – ar labiau domimasi fonetiniais, morfologiniais, semantiniais žodžio kilmės aspektais, ar susitelkiama ties pavadinimo motyvo atskleidimu. Kadangi etimologinio žodyno straipsnis yra gana trumpas, riba tarp mokslinio ir populiarus žodyno yra nedidelė. Štai kai kuriuose didelės apimties aiškinamuosiuose vokiečių kalbos žodynuose taip pat nevengiama etimologinių pastabų (žr. *Duden* 2007).

Vienos kalbos etimologiniuose žodynuose paprastai siekiama aptarti visą neaiškios kilmės kalbos leksiką – tiek savus žodžius, tiek ir skolinius. Tačiau neretai nuo skolinių atsiribojama – nagrinėjama tik sava, paveldėtoji leksika.

§ 91. Iš mokslinių senųjų kalbų etimologijos žodynų paminėtini Manfredo Mairhoferio (Manfred Mayrhofer) darbai. Autorius pasižymi meistrišku gebėjimu išvelgti esamų etimologijų trūkumus ir išrinkti tikėtiniausią. Jis parengė du senosios indų kalbos etimologijos žodynus: 1956–1980 metais atrankinį senosios indų kalbos etimologijos žodyną (žr. Mayrhofer 1956–1980) ir 1991–1997 metais senosios indų kalbos etimologijos žodyną (žr. Mayrhofer 1991–1997). Pastarojo žodyno ypač svarbūs yra du pirmieji tomai, skirti vedų leksikai, trečiajame tome beveik nebėra paralelių su senosiomis indoeuropiečių kalbomis, aptariamos tik jaunesnės indų kalbos žodžiai.

§ 92. Gana reikšmingas graikų kalbos etimologijos žodynas yra Hjalmaro Frisko darbas, parengtas 1954–1972 metais (žr. Frisk). Vėliau, 1968 metais, išėjusiame Pjero Šantreno (Pierre Chantraine) (žr. Chantraine) žodyne didelis dėmesys skirtas ir senosios graikų kalbos filologijai.

§ 93. Lotynų kalbos klasikiniai etimologijos žodynai – Johano Baptisto Hofmano (Johann Baptist Hofmann) perredaguotas Aloizo Valdės (Alois Walde) žodynas, išėjęs 1938–1956 metais (žr. Hofmann Walde) ir dviejų autorių Alfredo Ernu bei Antuano Mejė (Alfred Ernout, Antoine Meillet) 1935-ųjų žodynas (žr. Ernout Meillet).

§ 94. Senosios airių kalbos etimologijos žodyną (1959–1996) parengė Žozefas Vandriesas (Joseph Vendryes)⁶¹ (žr. Vendryes), o albanų kalbos – 1976–1987 metais Ekvremas Čabėjus (Eqrem Çabej; žr. Çabej) ir 1997 metais Bardhylas Demirajus (žr. Demiraj).

§ 95. Armėnų kalbos klasikinis etimologijos žodynas yra dar XIX amžiaus pabaigoje parengtas ir vis dar savo vertės neprarandantis Heinricho Hiubšmano (Heinrich Hübschmann) darbas (žr. Hübschmann)⁶². Čia aptarti iranėnų kalbų skoliniai ir paveldėtoji leksika senojoje armėnų kalboje.

§ 96. Iš hetitų kalbos etimologijos žodynų galima paminėti Gunterio Neumano (Gunter Neumann) ir Johano Tišlerio (Johann Tischler) nuo 1983-ųjų rengiamą hetitų kalbos etimologinį glosariją (žr. Neumann Tischler) bei Jano (Jaana) Puhvelo nuo 1984-ųjų rengiamą hetitų kalbos etimologijos žodyną (žr. Puhvel).

⁶¹ Vėlesnius žodyno tomus po autoriaus mirties 1960 metais sudarė Pjeras Yvas Lamberas (Pierre Yves Lambert) ir kiti.

⁶² 1962 metais žodynas buvo perleistas dar kartą (žr. Hübschmann).

§ 97. Specialaus tocharų kalbos etimologinio žodyno nėra. Etimologinių pastabų yra Daglaso (Douglas) Q. Adamso vakarų tocharų kalbos žodyne (1999, žr. Adams).

§ 98. Įvairių, ypač seniausių indoeuropiečių kalbų, naujų etimologinių žodynų neseniai yra parengusi ir išleidusi Leideno (Nyderlandai) lingvistinė mokykla. Iš Leideno universiteto indoeuropiečių kalbų etimologijos žodynų serijos minėtini: lotynų ir kitų senųjų italikų pošeimio kalbų (oskų, umbrų ir kt.) etimologijos žodynas, parengtas Michielio de Vano (2008; žr. Vaan), Alvino Kliukhorsto (Alvin Kloekhorst) hetitų paveldėtosios leksikos etimologinis žodynas (2008, žr. Kloekhorst), Roberto Bėkeso ir Liusjeno van Bėko (Lucien van Beek) graikų kalbos etimologijos žodynas (2009; žr. Beekes Beek), Hracho Martirosijano (Hrach K. Martirosyan) armėnų paveldėtosios leksikos žodynas (2009; žr. Martirosyan).

§ 99. Ypač daug žodynų turi germanų kalbos. Baltistui etimologui būtina žinoti Zigmundo Faisto (Sigmund Feist) (1923) ir vėliau juo pasirėmusio Winfredo Filipo Lėmano (Winfred Philipp Lehmann) (1939) gotų kalbos žodynus (žr. Feist; Feist Lehmann)⁶³.

Vokiečių kalbos moksliniai etimologijos žodynai nuo seno vadinami Kliugės pavarde. Frydrichas Kliugė (Friedrich Kluge) etimologinį žodyną išleido 1883-iaisiais (žr. Kluge). Vėliau jį vis redagavo kiti mokslininkai, kai kurie ir labai esmingai, tačiau savo pavardės kaip autoriaus jie neteikė. Svarbiausi keitimai yra padaryti Alfredo Gėtės (Götze) (1934 metai, 11-as leidimas, žr. Kluge Götze) ir Valterio Mickos (Walther Mitzka) (nuo 1957 metų 17-o leidimo iki 1975 metų 21-o leidimo, žr. Kluge Mitzka). Paskutinįkart, nuo 1989-ųjų, žodyną redagavo Elmaras Sėboldas (Seebold)(22-as ir tolesni leidimai, žr. Kluge Seebold). Senosios vokiečių aukštaičių tarmės, kuri tolygi kalbai, etimologijos žodyną nuo 1988 metų rengia Albertas L. Loidas (Lloyd), Otas Špringeris (Otto Springer) (žr. Lloyd Springer).

§ 100. Iš daugybės slavų kalbų etimologijos žodynų paminėtini: slovėnų kalbos etimologijos žodynas, parengtas Franco Bezlajaus (1976–2005, žr. Bezljaj); lenkų kalbos etimologijos žodynas, nuo 1952 metų pradėtas rengti Francišeko Slavskio (Franciszek Sławski) (1952–1982, žr. Sławski *SEJP*)⁶⁴, taip pat naujasis Andžejaus Bankovskio (Andrzej Bańkowski) nuo 2000-ųjų pradėtas darbas (žr. Bańkowski); čekų kalbos etimologijos žodynas, 1968 metais parengtas Vaclavo Macheko (žr. Machek), ir 2004-aisiais naujai parengtas Jižio Reizeko (Jiži Rejzek) darbas (žr. Rejzek); rusų kalbos etimologijos žodynas, vokiečių kalba parengtas Makso Fasmerio (Max Vasmer) (1950–1958, žr. Vasmer) bei rusiška jo redakcija su papildymais ir komentarais, 1964–1973 metais atlikta Olego Trubačiovo (žr. Fasmer Trubačov)⁶⁵; baltarusių kalbos etimologijos žodynas, nuo 1978 metų rengiamas Baltarusijos mokslo akademijos Jano Kolaso kalbotyros instituto (redaktoriai V. U. Martynovas, G. A. Cychunas, žr. ESBM); nuo 1982-ųjų Ukrainos mokslų akademijos, Potebnios kalbotyros instituto (vyriausiasis redaktorius – O. S. Melničiukas (O. C. Мельничук)) rengiamas ukrainų kalbos etimologijos žodynas (žr. ESUM)⁶⁶. Senosios bažnytinės slavų kalbos žodžių etimologijas aptaria Evos Havlovos (Havlová) ir kitų nuo 1989-ųjų redaguojamas žodynas (žr. Havlová *ESJS*).

§ 101. Iš baltų kalbų žodynų dėmesio ypač nusipelno Vladimiro Toporovo (1975–1984, žr. Toporov) ir Vytauto Mažiulio (1988–1997, žr. Mažiulis) parengti du atskiri prūsų kalbos etimologijos žodynai. Toporovo žodynas (jis nebuvo baigtas⁶⁷) parašytas gana laisvu, šiam mokslininkui būdingu stiliumi. Jame autorius nevengia svarstyti, pateikti keletą galimų žodžio etimologijų, nukrypti į su baltų mitologija susijusius aiškinimus⁶⁸. Kitokio pobūdžio yra Vytauto Mažiulio žodynas. Žodžio etimologija čia pateikiama taupiai, gana schematiškai, be didelių komentarų, o pagrindinis dėmesys skiriamas žodžio istorinei darybai bei morfologijai⁶⁹. Latvių

⁶³ Plg. ir naują perleidimą 1986 metais, žr. Lehmann.

⁶⁴ Lituaniai šiame žodyne yra skirta Urbutis recenzija: Urbutis 2010, 50–57.

⁶⁵ Naują rusų kalbos etimologinį žodyną pradėjo rengti Aleksandras Anikinas: 2007–2011 metais išėjo penki tomai (žr. Anikin).

⁶⁶ Pirmojo tomo recenziją yra parašęs Vincas Urbutis, žr. Urbutis 2010, 303–317.

⁶⁷ Darbo baigti neleido autoriaus mirtis. Paskutiniame tome aptariami garsu *l*- prasidedantys prūsų kalbos žodžiai.

⁶⁸ Dėl konkrečių pirmojo žodyno tomo etimologijų žr. Vytauto Mažiulio recenziją: Mažiulis 1979.

⁶⁹ Žr. žodyno recenziją: Schmalstieg 1992, 1997, 1999.

kalbos etimologijos žodyną sudarė Konstantinas Karulis (1992, žr. Karulis). Nors Karulis buvo teisininkas, tik 35-erių pasukęs į kalbotyrą, kai kurios naujos jo pasiūlytos žodžio etimologijos yra ne tik įdomios, bet ir įžvalgios. Vertingų etimologinių pastabų galima rasti Miülenbacho bei Endzelyno parengtame latvių kalbos žodyne (ME)⁷⁰.

2. Kalbų pošemių etimologijos žodynai

§ 102. Giminiškų indoeuropiečių kalbų pošemių etimologijos žodynuose aptariama bendra pošemio leksika. Žodyno antraštinis žodis – rekonstruota bendros prokalbės forma. Tokio tipo darbų nėra daug. Baltistikai svarbūs yra daugiatomiaji slavų kalbų žodynai: Olego Trubačiovo ir Anatolijaus Žuravliovo redaguojamas etimologinis slavų kalbų žodynas (praslavų leksika) (1974–2011 metais išėjo 37 tomai, žr. Trubačov ESSJ); panašaus pavadinimo Čekijos mokslų akademijos rengtas penkų tomų žodynas (sudarytojas Františekas Kopečnas ir kiti, 1973–1995, žr. ESSJČ); senasis nebaigtas Ericho Bernekerio slavų kalbų etimologijos žodynas (1913–1915, žr. Berneker); Francišeko Slavskio nebaigtas (iki *G* raidės) praslavų žodynas (1974–2001, žr. Sławski *SP*). Baltų-slavų prokalbės leksika mėginta aprėpti Reinholdo Trautmano (Reinhold Trautmann) baltų slavų kalbų žodyne (1923, žr. Trautmann). Tačiau nemaža čia pateiktų atitikmenų nėra būdingi vien baltų, slavų kalboms. Žodynas reikšmingesnis konkrečiomis baltų ar slavų kalbų žodžių etimologijomis. Naujai pradėtas darbas – Aleksandro Anikino veikalas, pavadintas „Etimologija ir baltų-slavų kalbų leksinis lyginimas praslavų lekiskografijoje“, tai medžiaga naujam baltų-slavų prokalbės etimologiniam žodynui (žr. Anikin EB)⁷¹.

§ 103. Bendros leksikos etimologijos žodynų turi germanų, keltų ir iranėnų kalbos: tai Hjalmaro Falko, Alfo Torpo germanų kalbų vienovės žodynas, išėjęs 1909-aisiais (kaip trečioji VWI dalis; žr. Falk Torp); Vladimiro Orelo germanų etimologijos vadovas (2003, žr. Orel); Vaitlio Stoukeso (Whitley Stokes) prakeltų žodynas (1894; kaip antroji VWI dalis, žr. Stokes); Veros Rastorguevos ir Dzoj Edelman nuo 2000-ųjų rengiamas etimologinis iranėnų kalbų žodynas (žr. Rastorgujeva Édelman).

§ 104. Naujų tokio tipo etimologijos žodynų parengė jau minėta Leidenos universiteto projekto grupė: iranėnų kalbų veiksmazodžių etimologinį žodyną sudarė Džonis Cheungas (2007, žr. Cheung), keltų prokalbės etimologinį žodyną – Rankas Matasovičius (2009, žr. Matasović), slavų paveldėtosios leksikos žodyną – Rikas Derksenas (2007, žr. Derksen), germanų prokalbės etimologinį žodyną – Gusas Kronenas (2012, žr. Kroonen).

3. Bendros indoeuropiečių leksikos etimologijos žodynai

§ 105. Indoeuropiečių prokalbės leksikos etimologijos žodynai siekia aptarti bendrą visų indoeuropiečių kalbų, visos šeimos, leksiką, – indoeuropiečių prokalbės žodyną. Iki šiol yra parengti tik keli tokie žodynai. Žodyno pavidalu buvo išleisti ir etimologijos pradininko Augusto Frydricho Poto (Pott) veikalai (žr. Pott 1833–1836; Pott 1859–1876)⁷². Tačiau tai buvo tik medžiaga tokio tipo etimologijos žodynui. Pirmąjį, tiesa, labai kuklų indoeuropiečių prokalbės leksikos etimologijos žodyną 1868 metais parengė Augustas Fikas (Fick), pavadinęs jį indoeuropiečių prokalbės iki tautų išsiskyrimo žodynu (žr. Fick). Šio žodyno perdirbti tolesni leidimai buvo leidžiami kiek pakeistu pavadinimu: indoeuropiečių kalbų lyginamasis žodynas (žr. VWI⁷³); be to, indoeuropiečių leksika čia buvo aptariama ne bendrai, o išskirsčius pagal kalbų pošemius⁷⁴, taigi trūko visumos, apibendrinimo. Iš šių darbų 1927–1930 metais išaugo tokio pat

⁷⁰ Lietuvių kalbos etimologiniai žodynai aptarti atskirai, žr. § 81; 83.

⁷¹ Šio veikalų recenziją žr. Urbutis 2010, 395–408.

⁷² Plačiau žr. § 62.

⁷³ 1870–1871, du tomai; 1874–1876, keturi tomai; 1890–1909, trys tomai.

⁷⁴ Žr. Adalberto Becenbergerio (Adalbert *Bezenberger*) ir Vaitlio Stoukeso (*Whitley Stokes*) parengtą keltų prokalbės žodyną bei Hjalmaro Falko, Alfo Torpo germanų prokalbės žodyną.

pavadinimo Aloizo Valdės (Walde) ir Julijaus Pokorno (Pokorny) žodynas (žr. Walde Pokorny), iš jo jau matyti bendras indoeuropiečių prokalbės leksikos vaizdas. Tačiau antraštiniai žodžiai, tiksliau, rekonstruotos prokalbės šaknys, čia buvo išdėstytos pagal nepatogų senosios indų kalbos alfabetą. Suprantama, kad buvo parengtas dar vienas, galutinis, rezultatas – Julijaus Pokorno redaguotas indoeuropiečių kalbų žodynas (*Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, 1959–1969; antrame tome įdėta santrauka ir nauji papildymai, žr. Pokorny).

Pokornas buvo keltologas ir žodyną papildė svaria keltologine medžiaga. Tačiau žodyne yra daug spragų – neįtraukti tocharų, iš dalies hetitų kalbų duomenys, neatskirta senosios indų vedų ir sanskrito⁷⁵ leksika (visur rašoma tik [vok.] *a. i.* – senoji indų kalba). Ties kiekviena rekonstruota šaknimi ar kamienu pateikta labai daug kalbinės medžiagos (Valdės-Pokorno variante jos dar daugiau), tačiau ji nebūtinai priklauso tai šakniai – argumentacijos, kodėl būtent taip grupuota, žodyne beveik nėra. Šių dienų požiūriu daugokai šaknų variantų (plėtinių) išskirta klaidingai, jie per daug nutolę semantiškai ir formaliai; kai kurias šaknis, priešingai, reikėtų skaidyti į smulkesnius vienetus. Žvelgiant iš istorinės fonetikos pusės didžiausias Pokorno žodyno trūkumas – nerekonstruoti laringalai, o istorinė morfologija, net jei ir indoeuropiečių prokalbės šaknis rekonstruota teisingai, aprašyta pasenusiais metodais, jos iš esmės nėra.

§ 106. Nepaisant minėtų trūkumų, žodynas kol kas yra nepakeičiamas. Pagal jį Karlas Bakas (Carl Buck) indoeuropiečių kalbų šeimos žodžius sugrupavo pagal jų žymimus vienodus designatus (1949, žr. Buck), o Ksavjeras Delamaras parengė teminį sąvadą (1984, žr. Delamarre).

§ 107. Vienintelė rimta Pokorno žodyno korekcija yra Helmuto Rikso (Rix) ir jo bendradarbių parengtas indoeuropiečių kalbų veiksmažodžių žodynas (*Lexicon der indogermanischen Verben*, 1998, žr. Rix⁷⁶) bei Dagmaros Vodtko (Wodtko), Britos (Britta) Irslinger ir Karolinos Šneider (Carolina Schneider) sudarytas indoeuropiečių kalbų vardažodžių žodynas (žr. Wodtko 2008). Šiuose veikaluose daiktavardžių, būdvardžių, veiksmažodžių indoeuropiečių prokalbę siekiančios formos rekonstruotos remiantis moderniausiomis istorinės fonetikos ir morfologijos žiniomis.

§ 108. Visą, pagal naujausius istorinės kalbotyros pasiekimus parengtą indoeuropiečių kalbų bendros leksikos žodyną ketina parengti jau minėta Leidenos universiteto Lyginamosios indoeuropiečių kalbotyros skyriaus mokslininkų grupė. 1991-aisiais Pėterio Skreiverio (Peter Schrijver) bei kitų lingvistų inicijuotas projektas vadinasi *The Indo-European Etymological Dictionary* (IEED), jo vadovai – Aleksandras Liubotskis (Alexander Lubotsky) ir Robertas Bėkesas (Beekes). Projekto sutelkta įvairiatautė mokslininkų grupė siekia rengti modernius atskirų kalbų, pošeimų žodynus, o sukauptą medžiagą panaudoti minėtame naujame Pokorno žodyno pakaitale.

⁷⁵ Sanskritas buvo formuojamas šimtmečiais, kai kurie jo žodžiai gali būti ir po Kristaus atsiradę dirbtiniai terminai.

⁷⁶ Naujas pataisytas leidimas išėjo 2001 metais, jį rengiant ypač prisidėjo Martynas Kiumelis (Martin Kümmel).

IV. Paveldėtosios leksikos tyrimai

1. Etimologija ir istorinė fonetika

§ 109. Istorinės fonetikos žinios įgalina etimologą imtis ieškoti etimologizuojamo žodžio giminaičių toje pat kalboje ar kitose kalbose, taigi pradėti žodžio kilmės tyrimą. Kiek ir kaip rašant (ar vertinant) žodžio etimologiją reikia remtis istorine fonetika, priklauso nuo to, kiek giliai skverbiasi į istoriją pati etimologija, koks yra jos objektas (ar jis senas veldinys, ar atskiros kalbos naujadaras). Taigi vienaip istorine fonetika remiamasi nustatant tolimąją etimologiją, kitaip – artimąją.

A. Tolimoji etimologija ir istorinė fonetika

§ 110. Tiriant tolimąją žodžio etimologiją jo forma rekonstruojama remiantis žiniomis apie indoeuropiečių prokalbės bei atskirų kalbų istorinę fonetiką. Tokią rekonstrukciją galima iliustruoti *sniėgas* pavyzdžiu. Lie. *sniėgas*, la. *sniėgs*, pr. *snaygis*, s. sl. *sněgv*⁷⁷ kildintini iš bl.-sl. **snaig-a-*. Giminiškų lotynų kalbos žodžių *nix* ‘sniegas’, *ninguit* ‘sninga’ vidinė rekonstrukcija parodė, kad pirminė jų šaknis buvo **nig^w-*. Graikų kalbos giminiškas atitikmuo acc. sg. *νίφ-α* [níp^h-a] ‘krintantis sniegas’ liudija, kad rekonstruotos šaknies labioveliarinis buvo dar ir aspiruotas, taigi – **nig^{wh}-*⁷⁸. Tiek žodžio pradžios **sn-*, tiek šaknies pabaigos labioveliarinį aspiruotą garsą atspindi ir germanų kalbos: s. v. a. *snīwan* ‘snigti’ < **sneig^{wh}-e/o-*, s. v. a. *fir-snigan* ‘susnigtas’ < **snig^{wh}-ono-*. Susiejus baltų-slavų, lotynų, germanų ir graikų kalbų formas, galima daryti išvadą, kad pirminė indoeuropiečių prokalbės šaknis buvo **sneig^{wh}-*, **snoig^{wh}-* (pamatiniai abliauto laipsniai) ir **snig^{wh}-* (nulinis laipsnis) – baltų, slavų, germanų kalbų žodžiai liudija pradžios *s-*, lotynų, germanų ir graikų kalbos atitikmenys leido patikslinti gomurinio priebalsio kokybę.

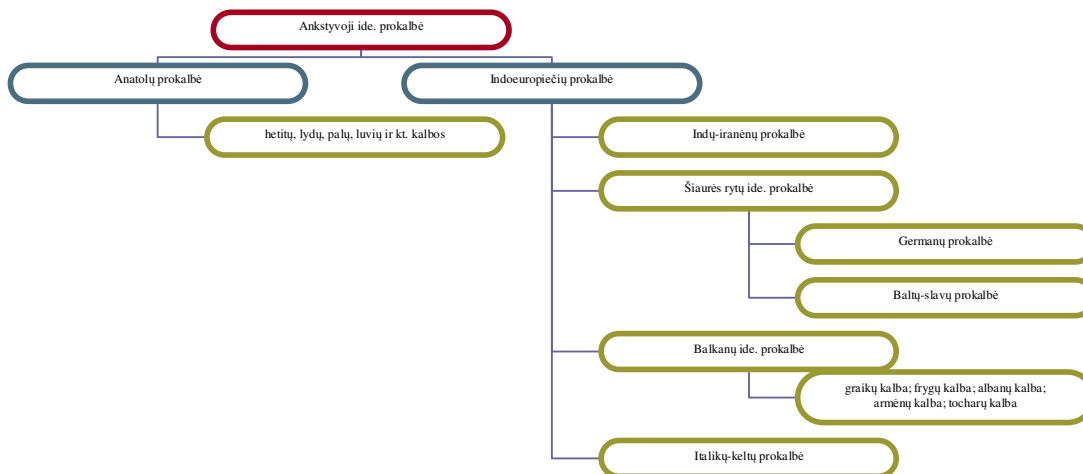
Indoeuropiečių kalbų klasifikacija

§ 111. Indoeuropiečių prokalbės ir atskirų kalbų istorinė fonetika neatsiejama nuo indoeuropiečių kalbų (genealoginės) klasifikacijos. Ši klasifikacija pagrįsta kalbų grupės formos ir leksikos bendrybėmis, kurios įrodo buvus vieną bendrą prokalbę. Plečiantis pažintų kalbų ratui, šiek tiek kinta ir klasifikacija. Štai hetitų kalbos (ir kitų anatolų grupės kalbų) atradimas (jų rašto paminklai iššifruoti tik XX a. pradžioje) ir pažinimas, dalies mokslininkų nuomone, leidžia teigti, kad anatolų prokalbė išskirtinė, ji veikiausiai atspindi labai ankstyvą indoeuropiečių prokalbės pakopą⁷⁹.

⁷⁷ Senosios bažnytinės slavų kalbos žodžiai pateikiami ne specifiniu šios kalbos šriftu, o transliteruoti.

⁷⁸ Graikų *p^h* yra kilęs iš **g^{wh}*.

⁷⁹ Žr. Klingenschmitt 2005b, 119–129. Indoeuropeistikoje yra ir kita plačiai paplitusi nuomonė: anatolų kalbos anaipol nėra išskirtinės ir jos, kaip ir kitos indoeuropiečių kalbos, vestinos tiesiog iš indoeuropiečių prokalbės be jokių papildomų pakopų.

§ 112. Klasifikacija svarbi dėl kalbų skirstymo į pošeimius, šakas, dėl santykinės chronologijos rėmų. Ji parodo tam tikrus etapus, kaip reikėtų rekonstruoti tam tikro žodžio raidos kelią: pvz., senas lietuvių kalbos veldinys – lietuvių kalbos pakopa < rytų baltų prokalbės pakopa < baltų prokalbės pakopa < baltų-slavų prokalbės pakopa < šiaurės rytų indoeuropiečių prokalbės pakopa (baltų-slavų-germanų vienovė) < indoeuropiečių prokalbės pakopa. Ne tokio seno veldinio kelias galėtų baigtis šiaurės rytų indoeuropiečių prokalbės pakopa ar baltų-slavų, baltų prokalbe. Šiaurės rytų indoeuropiečių prokalbės pakopai priklauso lietuvių kalbos žodis *liáudis* ‘(paprasti) žmonės, tauta’, kuris kartu su la. *lāudis* pl. ‘žmonės’, sl. **lūdbye*: s. sl. *ludbye*, s.-kr. *ljūdi* ir kita, suponuoja buvus bl. ir bl.-sl. **lāudi-* / **lāūdi-* ‘žmonės’. Identiškas šio žodžio formas atspindi germanų kalbos: germ. sg. **leūdi-* (burgund. *leudis* ‘nekilmingas laisvasis’), pl. **leūdīz-* (s. v. a. *linti*, s. angl. *līode* ‘žmonės’). Taigi šiaurės rytų indoeuropiečių prokalbėje būta **lēūd^hi-*⁸⁰ (ide. **h₁léūd^h-* / **h₁léūd^hi-*⁸¹ : **h₁leūd^h-* ‘augti’) ‘auganti jaunoji karta’⁸² (> ‘savos tautos auganti jaunoji karta’ > ‘tautos, žmonės’) ir ‘augantysis, bręstantysis’ (> ‘(laisvas) augantis savos tautos žmogus’ > ‘laisvasis tautos narys’). Su šiaurės rytų indoeuropiečių prokalbe sietini ir lie. *sūras* ‘sūrus’⁸³, la. *sūrs* ‘sūrus, kartus, aitrus’, pr. *suris* ‘sūris’, sl. **syrb* (s.-kr. *sīr*, gen. *sīra* ir kt.) ‘sūris’, germ. **sūra-* (s. š. germ. *sūrr* ‘rūgštus, kartus’, s. angl. *sūr* ‘rūgštus, aštrus’, s. v. a. *sūr* ‘rūgštus, kartus, aštrus’ ir kt.) < **suh-ro-* (: **suh-* ‘sūrų, rūgštų daryti’, plg. *sūdyti*).

§ 113. Atsižvelgiant į genealoginę indoeuropiečių kalbų klasifikaciją, reikėtų labai įtariai vertinti etimologijas, kuriomis siekiama susieti tolimoms klasifikacijos grandims priklausančią leksiką. Štai nepatikima sieti išskirtinai vien baltų ir hetitų leksiką – juk hetitų kalba anksčiausiai išsiskyrė iš indoeuropiečių prokalbės. Taigi vargu ar pamatuotai neaiškios kilmės la. *karaša* ‘ragaišis, šiek tiek parauginta rupių kviečių ar miežių duona, rugių ar grikių paplotėlis’ (plg. ir lie. *kāraišas* ‘stambių kvietinių miltų pyragas, ragaišis’ Plikiai, Klaipėdos r., *kāraišis* ‘ragaišis, pyragas’ Neselmano ir Frydricho Kuršaičio [šis su abejone] XIX a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynuose) latvių etimologo Konstantino Karulio yra siejamas su he. *karaš-* ‘grūdai, kurių miltai vartojami ne duonai kepti (griekiai ar miežiai)’ (Karulis 2, 381).

§ 114. Genealoginės klasifikacijos neaiškumai kartais tampa kliuviniu žodžių kilmės, jo raidos etapų nustatymui. Pavyzdžiui, iki šiol ginčijamasi, ar būta baltų-slavų prokalbės⁸⁴. Atmetant baltų-slavų prokalbės egzistavimą, kitaip reikėtų traktuoti ir kai kurių žodžių istoriją. Štai sl. **bolna*

⁸⁰ Germanų prokalbėje **eu* prieš priebalsį dėsningai sutrumpinamas.

⁸¹ Senoji paradigma buvo nom. sg. **h₁léūd^hi-s* : nom. pl. **h₁léūd^hej-es*; kirčiuojama pastoviai pirmame skiemenyje; su *ē* : *e* šaknies balsių kaita.

⁸² Plg. Pokorny 684.

⁸³ Jo veldinys yra *sūris*, anksčiau reiškęs ‘smarkiai pasūdytas iš varškės slegiamas pieno produktas’.

⁸⁴ Šios diskusijos apžvalgą žr. Dini 2000, 137–147, plg. dar Karaliūnas 1968; taip pat Hock 2000, kur bandyta taikyti teksto kritikos ir genetikos (filogenezės) metodus.

‘brazdas; plėvė, odelė, oda’ ir bl. **balnā* ‘odelė, oda; brazdas’ reikėtų laikyti tik giminiškais žodžiais, o ne vieno žodžio bl.-sl. **balnā* tęsinium⁸⁵.

Baltų-slavų prokalbės buvimą remia sutapimai morfologijos srityje⁸⁶ (tarkim, veiksmožodžio esamojo laiko kamienų daryba) bei priegaidžių inovacija. Regis, lyginant baltų ir slavų kalbas galima rekonstruoti tarpinę (baltų-slavų) prokalbę, kuri nuo indoeuropiečių prokalbės skiriasi keliomis tipiškomis ypatybėmis (inovacijomis)⁸⁷.

Indoeuropiečių prokalbės fonemų inventoriūs

§ 115. Pagrindinis indoeuropiečių prokalbės fonemų inventoriūs jau buvo nustatytas istorinės-lyginamosios kalbotyros pradininkų, jis iki šių dienų pasikeitęs nedaug. Kito tik tam tikros detalės. Ypač kalbininkų diskutuota dėl laringalų egzistavimo indoeuropiečių prokalbėje, su tuo susijusi ir diskusija apie prokalbės balsyną. Tikslus istorinės fonetikos pažinimas įgalino patikslinti ir kai kurias senąsias etimologijas.

Knygos lentelėse pateiktas indoeuropiečių prokalbės fonemų inventoriūs yra artimiausias Manfredo Mairhoferio (Mayrhofer), Michaelio Mejer-Briugerio (Meier-Brügger), Gerto Klingensmito (Klingenschmitt) ir kitų mokslininkų pažiūroms⁸⁸.

I. Sprogstamieji (plozyviniai, okliuzyviniai, eksplozyviniai) priebalsiai			
1. gomuriniai (tektaliniai, dorsaliniai, guturaliniai) ⁸⁹	duslieji (tenues)	skardieji (mediae)	skardieji aspiruotieji (mediae aspiratae)
palataliniai (minkštieji gomuriniai)	k	ĝ	ĝ ^h
veliariniai (paprastieji gomuriniai)	k	g	g ^h
labioveliariniai (lūpų gomuriniai)	k ^w	g ^w	g ^{wh}
2. lūpiniai (labialiniai)	p	b	b ^h
3. dantiniai (dentaliniai)	t	d	d ^h

Duslieji aspiruotieji (tenues aspiratae: $\hat{k}^h$, k^h , k^{wh} , p^h , t^h) pasitaiko tik žodžio pradžioje po [s], t. y. pozicijoje, kur nepasitaiko skardieji aspiruotieji (papildomoji distribucija).

II. Spirantai	
s	alofonai

⁸⁵ Plačiau apie šiuos baltų ir slavų žodžius žr. Urbutis BEE 2, 34–36.

⁸⁶ Bendros fonologinės inovacijos nebūtinai turi įrodomąją galią – dažnai jas galima pavadinti trivialiomis, t. y. nerodančiomis unikalumo, nes panašiai garsai kinta ir kitose giminiškose kalbose. Tarkim, daugelio kalbininkų kaip išskirtinė ypatybė minimi vienodi baltų ir slavų sonantų refleksai (ide. $*r$, $*l$, $*n$, $*\eta$ > bl.-sl. $*il$, $*im$, $*in$, $*ir$ / $*ul$, $*um$, $*un$, $*ur$), tačiau sonantai panašiais dvigarsiais tapo ir kitose kalbose: i.-ir. $*r$ prieš tautosilabinį laringalą virto s. i. $\bar{r}$, atitinkamai $\bar{ur}$.

⁸⁷ Žr. Gert Klingenschmitt, „Die Verwandtschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen“, Klingenschmitt 2005a, 460–462.

⁸⁸ Žr. Mayrhofer 1981, 15–26; Meier-Brügger 2002, 76–136. Plg. Villanueva Svensson 2012, 17–41.

⁸⁹ Trijų gomurinių priebalsių grupę, nepaisant įvairių pareiškstų nuomonių, šiuo metu remia daugelis indoeuropeistų.

	[s] prieš dusliuosius, dusliuosius aspiruotuosius ir nesprogstamuosius	[z] prieš skardžiuosius, skardžiuosius aspiruotuosius
p [dantinis spirantas arba afrikata]	alofonai	
	[p], [t ^s] arba [t ^p] po dusliųjų gomurinių	[ð], [d ^z] arba [d ^o], po skardžiųjų aspiruotųjų gomurinių

III. Sonantai (resonantai) ⁹⁰		
	neskiemeniniai	skiemėniniai
likvidiniai	l, r	l̥, r̥,
nosiniai	m, n	m̃, ñ
pusbalsiai	i̯, u̯	i, u

IV. Laringalai		
	neskiemeniniai	skiemėniniai
	h ₁	ə ₁
	h ₂	ə ₂
	h ₃	ə ₃

V. Balsiai		
	trumpieji	ilgieji
žemutiniai (platieji)	a	ā
vidutiniai	e, o	ē, ō
aukštutiniai (siaurieji)	i, u	(ī, ū) ⁹¹

Dvibalsiai (diftongai) indoeuropiečių prokalbėje traktuotini kaip dviejų savarankiškų fonemų – balsių *e*, *o*, *a* ir neskiemeninių *i* bei *u* – junginiai.

§ 116. Pabrėžtina, kad čia pateiktos fonemos nebūtinai turėjo egzistuoti tame pat indoeuropiečių prokalbės laiko pjūvyje. Fonemų rinkinys, kaip ir pati indoeuropiečių prokalbės formų rekonstrukcija, tam tikra prasme yra anachronistiška. Juk pagal pavienes esančias atskirų kalbų formas bandoma rekonstruoti buvusią bendrą formą, ir šiuos rekonstruotus dalykus tenka projektuoti į vieną lygmenį. Taip, regis, atkuriamas vienalytės bent jau fonetikos požūriu prokalbės vaizdas. Tačiau tai prieštarauja realybei – kiekviena didesnį plotą apimanti kalba visuomet turi atmainų, tarmių. Jos, žinoma, netrukdo tam tikriems vėliau naujai atsiradusiems dalykams paplisti visame rekonstruotos kalbos plote, jei tame plote įmanoma laisvai bendrauti. Tad tai, kas rekonstruojama viename laiko pjūvyje iš tiesų vyko skirtingu metu: vieni senieji reiškiniai anksčiau, kiti, naujiniai, – vėliau. Rekonstruota prokalbė, jos formos negali tiksliai atspindėti buvusios realios kalbos padėties, nors ši ideali vienovė atrodo gana artima realiai⁹². Štai negalima tiksliai nustatyti, kada išnyko laringalai, kurie iš jų ir kada išliko ilgiau, o kurie – ne.

⁹⁰ Indoeuropeistinėje literatūroje vartojamas terminas *resonantai*; sonantais vadinami tik skiemėniniai *l̥, *r̥, *m̃, *ñ, *u, *i. Dažniausiai skiemėniniai ir neskiemeniniai sonantai sudaro papildomosios distribucijos poras, tačiau pasitaiko atvejų, kai tokios pakaitos nėra, plg. praes. 3 pl. *h₁ung-énti 'jungia' ir dat. pl. *k₁um-b^hias 'šunims'. Dėl to šios dvi sonantų grupės negali būti laikomos alofonais.

⁹¹ Su ilguoju ide. *ū (kuris nėra kilęs dėl laringalų poveikio) žinoma labai nedaug pavyzdžių, žr. Meier-Brügger 2002, 83. Aiškių *ī (kuris nėra kilęs dėl laringalų poveikio) refleksų neturima.

⁹² Dėl minėtos rekonstrukcijos sąlygiškumo kai kurie vokiečių indoeuropeistai linkę teikti du terminus: vok. *Urindogermanisch* 'indoeuropiečių prokalbė', kuris įvardija idealiąją rekonstruotą prokalbę, rekonstrukcijos produktą, ir *indogermanische Grundsprache* 'indoeuropiečių senoji pamatinė kalba', kuris nurodo tam tikrą buvusią realią indoeuropiečių prokalbės pakopą, paskutinę kalbos fazę iki indoeuropiečių kalbų vienovės suskilimo.

Tegalima teigti, jog laringalai tikrai neegzistavo kartu su dėl jų poveikio atsiradusiais ilgaisiais balsiais (žr. toliau). Kitaip yra su iš pailgintųjų abliauto laipsnių atsiradusiais ilgaisiais balsiais – jie egzistavo tuo pat metu kaip ir laringalai.

Šva secundum

§ 117. Kai kuriose rekonstruotose indoeuropiečių prokalbės formose yra pažymėtas vadinamasis šva secundum (e arba e ar o) – fonologiškai irelevantiškas redukuotasis, murmamasis balsis. Jis buvo įterpiamas palengvinti tarimą priebalsių sancaupoje, kuri susidarydavo tam tikrose nulinio laipsnio balsių kaitos formose, vadinamose redukuotomis abliauto formomis. Pvz., greta pamatinio laipsnio ide. **k^wet-* ‘keturi’, atsirado redukuotos nykstamojo laipsnio formos **k^wet-* (vietoj **k^wt-*): lo. *quattuor*.

§ 118. Šva secundum etimologams padeda išaiškinti kai kuriuos veldinių refleksų tam tikrose kalbose fonetikos neatitikimus. Štai lietuvių *kāklas* jau seniai siejamas su ide. **k^wel-* ‘suktis’ vediniu ide. **k^wék^wl-o-* ‘kas vis sukiojasi’. Juo įvairiose kalbose buvo įvardijamas tiek kaklas, tiek ir ratas: s. i. *cakrá-* ‘vežimo ratas, skridinys, ratilas’, s. angl. *hwéol* ‘ratas’, angl. *wheel*, gr. *κύκλος* [kúklos] ‘vežimo, saulės ratas; apskritimas’. Tarp minėtos šaknies vedinių tokiomis pat dviem reikšmėmis yra ir nereduplikuotųjų: vok. *Hals* ‘kaklas’, lo. *collum* ‘kaklas’ < **k^wol-so-*; pr. *kelan* ‘ratas’ < **k^wel-o-* n., s. sl. *kolo*, gen. sg. *kolese* ‘ratas’ < **k^wolos-* n.⁹³. Lie. *kāklas* šaknies *a* etimologų iki šiol nėra paaiškintas: tiesiogiai vesti iš ide. **k^wék^wl-o-* neįmanoma fonetikos požiūriu, o numanyti buvus **k^wo-k^wl-o-* su reduplikacijos balsiu *o* neleidžia morfologijos dėsningumai. Vienintelė išeitis – manyti, kad lie. *a* kilęs iš šva secundum: lie. *kāklas* < **k^wék^wl-o-* (kirčio vieta perimta iš pamatinio laipsnio formos **k^wék^wlo-*)⁹⁴. Tokią pat rekonstruotą formą liudija ir gr. *κύκλος* m. ‘vežimo, saulės ratas’. Taigi šva secundum palengvino nulinio abliauto laipsnio ide. **k^wk^wló-* tarimą ir baltų ar baltų-slavų prokalbės laikais (kaip ir kitose indoeuropiečių kalbose) virto balsiu *a* (žr. Mayrhofer 1991 I, 522). Indoeuropiečių prokalbėje šio žodžio paradigma galėjo būti tokia: sg. **k^wé-k^wl-o-* m. : pl. **k^wék^wláh₂* n. (daugiskaitos bevardė forma – kuopinės reikšmės: ‘ratai kaip visuma, ratų įrenginys’) < **k^wk^wlé-h₂* (plg. ide. sg. **uér^do-* n. ‘žodis’ : pl. (kuopinės reikšmės) **ur^dáh₂* n.).

Thornas

§ 119. Neįprastas indoeuropiečių prokalbės [p]⁹⁵, vadinamasis thornas, yra neaiškaus garso simbolis⁹⁶, kurį vienos indoeuropiečių kalbos atspindi kaip [t], kitos – kaip [s], pvz., gr. *ἄρκ-τ-ος* [árk-t-os] ‘lokys’ ir vedų *rk-ṣ-a*, lo. *ur-s-us*, het. *har-tág-ga-aš* (iki galo nėra aišku, ar hetitų žodis reiškė lokį); gr. gen. sg. *ἰχθύως* [ik^ht^hýos] ‘žuvis’, arm. *jowkn* ‘žuvis’; gr. *τέκτων* [téktōn] ‘dailidė’, s. i. *takṣ-* ‘meistrauti, dailidžiauti’, *takṣan* ‘dailidė’. Baltų ir slavų kalbos thorno neatspindi, plg. lie. acc. sg. *žūvį* < *žuvin (ide. **ǵ^hbuh-m̃*), lie. *tašyti*, sl. *tesati ‘tašyti, meistrauti, dailidžiauti’ (ide. **tokp-*, vedinys iš ide. **tekp-*).

§ 120. Dalis mokslininkų laikosi nuomonės, jog žodžių kilmę galima išaiškinti ir be thorno. Štai senojo indoeuropietiškojo žemės pavadinimo senoji prokalbės forma kadaise rekonstruota taip: ide. **ǵ^hpm-*, **ǵ^hpóm-*, plg. *χ-θ-ών* [k^h-t^h-ón] ‘žemė’, vedų *k-ṣ-ám-*. Thornas tam tikromis sąlygomis išnykęs, o ar baltų, slavų kalbos paveldėjusios be jo esančias formas, neaišku, plg. vedinius: lie. *žmuo* ‘žmogus’ < **zm-* < **ǵ^hm-*, *žėmas* < **zem-* < **ǵ^hem-*, iš jo išvesta lie. *žėmė*; s. sl.

⁹³ Stebėtinai prūsų ir senovės slavų žodžių abliauto laipsnis kelia mintį, kad jie galėjo būti kilę dėl senųjų paradigmų **k^wel-os*, Gen. *k^wel-es-os* (bevardė giminė) ir **k^wolo-* (vyriškoji giminė) kontaminacijos.

⁹⁴ Galima įtarti, kad slavų *kolo* (**kala-*) yra disimiliacijos keliu yra kilęs iš bl. **kakla-*.

⁹⁵ Raidė <þ> buvo perimta iš runų rašto. Ši raidė senųjų germanų vadinta thornu, t. y. jos pavadinimo pradžia suformuota iš garso, kurį žymi ta raidė, skambesio (jis buvo duslusis dantinis spirantas, skambėjo panašiai kaip angl. *thing* pradinis garsas).

⁹⁶ Veikiausiai tai buvo tarpinis garsas, siejantis dantinio sprogstamojo garso ir spiranto požymius. Taip pat jis galėjo būti ir afrikata, panaši į lie. *c* ar vok. *z* [tʰ].

zem-l'a 'žemė' < *zem-ja, s. sl. *zmbja* 'gyvatė', s. sl. *zmjib* 'slibinas'. Vėliau, pažinus hetitų kalbą paaiškėjo, kad jos giminiškas žemės pavadinimas yra het. *te-e-kán*. Nustatyta nauja etimologija: [ankstyvoji] ide. **d^héġ^hom-* / **d^hġ^hm-* > anatolų **d^héġ^hom-* / **d^{he}ġ^hm-* (su šva secundum)⁹⁷. Kitose indoeuropiečių kalbose (baltų-slavų, lotynų, kai kada graikų⁹⁸) garsų sanokaupa **d^hġ^hm-* supaprastėjusi į **ġ^hm-*; o gr. *χ-θ-ών* [k^h-t^h-ón] 'žemė' ir vedų *k-ṣ-ám-* žodžių pradžioje įvykusi metatezė **d^hġ^h-* → **ġ^hd^h-*, ir iš čia išsirutuliojusi gr. *k^ht^h-* bei vedų *kṣ-*. Kaip matyti, naujosios etimologijos siūloma metatezė negali iki galo paaiškinti, kodėl graikų kalboje yra [t^h], o s. i. [s]. Čia vėl reiktų grįžti prie thorno, aiškiai neapibrėžto garso simbolio, kuris išsirutuliojo iš ankstyvojoje indoeuropiečių prokalbėje buvusio dantinio sprogstamojo garso: ankstyvoji ide. **d^hġ^h-* → **ġ^hd^h-* → ide. *ġ^hp-*.

Baltų, slavų kalbų kentuminiai refleksai

§ 121. Baltų, slavų istorinės fonetikos, etimologijos specialistams iki galo neišspręsta problema lieka kai kurių žodžių kentuminiai refleksai⁹⁹. Šiaip jau ide. *k, *ġ, **ġ^h* baltų slavų, kaip ir indų-iranėnų, kalbose yra virtę spirantais. Tačiau pasitaiko žodžių, kurie čia turi veliarinius atitikmenis, kaip ir germanų, graikų ir kai kurios kitos kalbos. Pvz.: lie. *akmuõ* (plg. dėsningą *ašmuõ*); r. *ryc̣b* [gus'] ir kitų slavų kalbų atitikmenys (plg. lie. *žq̣ṣis*), lie. *kiēmas* (*šeimà*); *kaũkti* (*šaiũkti*); *gnýbti* (*žnybti*); *pēkus* (s. i. *pašu*), *klausyti* (sl. *slyšati); *smākras* (s. i. *smáśru*); le. *gwiazda* (lie. *žvaigždė*, r. *звезда* [zvezda]); s. sl. *kormiti* (lie. *šerti*). Konkretaus žodžio etimologija dažniausiai šios mįslės neišsprendžia. Spėjama, kad tai galėtų būti tam tikro ankstyvo kontakto su giminiška kentumine kalba, išdava, o gal tai kadaise indoeuropiečių prokalbėje ar vėliau vykusios veliarinių palatalinių priebalsių kaitos pasekmė.

Laringalai

§ 122. Labiausiai indoeuropiečių prokalbės fonemų inventorių ir pačią rekonstrukciją pakeitė laringalų teorija. Kaip bus matyti toliau, šie numanomi garsai tam tikrą įtaką turėjo ir baltų-slavų kalboms. Žinios apie laringalus etimologui padeda tiksliau įvertinti norimų susieti įvairių kalbų žodžių fonetinį artumą ar tapatumą, rasti giminiškas indoeuropiečių prokalbės šaknis. Rekonstrukcija su laringalais ne vienu atveju paaiškina anksčiau neįveikiamas kai kurių giminiškų žodžių fonetikos skirtības.

Laringalų teorija beveik visuotinai priimta, bet ne visur vienoda. Kaip žinoma, pirmasis apie laringalus prakalbo Ferdinandas de Sosiūras. Jo teorija vėliau buvo išplėtotą (Alberas Kiuni (Albert Cuny), Ježis Kurilovičius (Jerzy Kuryłowicz), Emilis Benvenistas (Émile Benveniste)). Dalis mokslininkų idėjas apie laringalus atmetė. Tai lėmė tuometėje kalbotyroje atsiradusi tendencija laringalus perdėtai taikyti įvairiems garsyno reiškiniams aiškinti, be saiko didinti laringalų skaičių¹⁰⁰ ir iškilę priešaringi hetitų kalbos duomenys. Kaip vėliau galutinai įrodė Heinerio Eichnerio tyrimai, iš tiesų jokių laringalų teorijos nesutapimų su hetitų kalbos faktais nėra, o protingai taikoma laringalų teorija yra pagrįsta. Iš dabarties indoeuropeistų Oswaldas Semerenis (Oswald Szemerényi) pripažįsta tik vieną laringalą – balsį [ə], panašiai Alfredas Bamesbergeris (Bammesberger) – tik *h (ir *ə). Yra ir kitas kraštutinumas: Janas Puhvelas (Puhvel), Fredrikas O. Lindemanas (Lindeman) rekonstruoja šešis laringalus. Kai kurie amerikiečių mokyklos atstovai, remdamiesi Sapyro mintimis, linkę teikti keturis laringalus.

⁹⁷ Žr. Schindler 1977, 25–35; Meier-Brügger 2002, 105t.

⁹⁸ Lo. *humī* 'ant žemės', gr. *χαμαί* [k^hamái] 't. p.'.

⁹⁹ Terminai kentuminės, sateminės kalbos ar refleksai suformuoti remiantis lotynų bei iranėnų kalbų žodžiais, plg. lo. *centum* 'šimtas', av. *satəm* 't. p.'. Kalbos skiriamos į kentumines arba satemines pagal vieną (nors kiekvienoje kalboje veikiausiai išsivysčiusį nepriklausomai, be genetinio ryšio) fonetinį požymį – indoeuropiečių prokalbės gomurinių (ypač palatalinių) refleksus.

¹⁰⁰ André Martinė (André Martinet) teigė, jog egzistavo 10 laringalų.

§ 123. Patikimiausia rekonstruoti trijų laringalų sistema: h_1 (∂_1), h_2 (∂_2), h_3 (∂_3)¹⁰¹. Tiesa, patys laringalų veikimo būdai, jų tolesnė istorija aiškinama ne visai vienodai¹⁰². Regis, arčiausiai tiesos yra Manfredo Mairhoferio (Mayrhofer), Heinerio Eichnerio interpretavimas, kuris čia toliau ir bus pateikiamas.

Vienintelį laringalą – [h₂] – daugelyje pozicijų išlaikė anatolų kalbos. Jį atspindi hetitų *h*, plg.: he. *ḥaran-* < ide. **h₂aron-* ‘erelis’ (likusios „jaunesnės“ kalbos laringalo neliudija: n. v. a. *Aar*; lie. *erēlis*, ryt. a. *arēlis*, pr. *arelis*¹⁰³). Kiti laringalai nė vienoje kalboje nėra išlaikyti, jie rekonstruojami remiantis tam tikrais skirtingais įvairių kalbų atliepiniais.

§ 124. Laringalai buvo priebalsiai. Tam tikrose pozicijose jie tapo vokalizuotais refleksais, t. y. balsiais: ∂_1 (šva 1), ∂_2 (šva 2), ∂_3 (šva 3). Šie vokalizuoantieji laringalai graikų kalboje pratęsti trijų balsių: $\partial_1 > \epsilon$ [e]; $\partial_2 > \alpha$; $\partial_3 > o$. Graikų kalba labiausiai iš visų indoeuropiečių kalbų bus subalsinusi laringalus (manoma, tarpiniu periodu po indoeuropiečių prokalbės suskilimo ir prieš graikų prokalbę), pvz.: ide. **h₂ueh₁-* ‘pūsti’ refleksas graikų kalboje yra su žodžio pradžios balsiu *ἄησι* ‘jis pučia’ < *áwē-ti, bet hetitų kalba liudija priebalsinį laringalą – *ḥuuant* ‘vėjas, t. y. pučiantis’ (plg. lietuvių kalbos tos pačios šaknies žodžius *vėti*, *vėtra*, *vėjas*). Taip pat ir ide. **h₂ster-* ‘žvaigždė’ atitikmuo graikų kalboje yra *ἀστῆρ*, nors hetitų kalba rodo žodžio pradžioje buvus priebalsį: *ḥašterza*. Panašiai graikų kalboje laringalai vokalizuoti ir žodžio viduryje. Baltų-slavų prokalbėje laringalai vokalizuoti tik kai kuriais atvejais: lie. *stātas* ‘gubų eilė, guba [ir kital]’ < **stā₂-tō-*; sl. *sporv ‘gausus, apstus’ < **sp^hā₁-rō-*. Tad kiek koreguojant lietuvių istorinėje fonetikoje įprastą rekonstravimą reikėtų teigti, kad bl.-sl. **-ā-* < ide. **ā / ō / ā₁, ā₂, ā₃*¹⁰⁴ ir šva secundum.

Siaip ar taip, baltai ir slavai, kaip ir keletas kitų indoeuropiečių kalbų (iranėnų, gal germanų), laringalų beveik nebalsina. Taigi tikėtina, jog ir indoeuropiečių prokalbėje laringalai dažniausiai funkcionavo kaip priebalsiai.

§ 125. Ankstyvuojū indoeuropiečių prokalbės periodu laringalai (išskyrus h_1) paveikė prieš ar po einantį [e]: $eh_1 > eh_1$; $eh_2 > ah_2$; $eh_3 > oh_3$; $h_1e > h_1e$; $h_2e > h_2a$; $h_3e > h_3o$.

Vėliau skiemens pradžios laringalai išnyko be pėdsakų¹⁰⁵: ide. praes. 3 pl. **d^hed^h | h₁ḡti* > ... > lie. *ded-*; ide. **g^wer | hó-* ‘malonus’ > lie. *gėras* (plg. lo. *grātus* < **g^wrh-tó* ‘malonus’). Žodžio pradžioje (t. y. ypatingoje skiemens pradžios pozicijoje) laringalai taip pat išnyko: ide. *h₁es-ti ‘ji(s) yra’ > *esti; lie. *ėsti*, s. i. *ásti*, gr. *ἔστί* [estí], lo. *est*; ide. **h₂ek-* ‘aštrus’ > **h₂ak-* > **ak-*: lie. *āštras*, sl. *ostrv, gr. *ἄκρος* [ákros]; ide. **h₂ak-mon-* > **ak-mon-*: lie. *akmuō* ‘kieta uoliena arba jos atskirtas gabalas’, gr. *ἄκμων* [ákmōn], ‘akmuo, priekalas’, s. i. *ásman-* ‘akmuo, dangus’.

Skiemens pabaigoje laringalai, prieš kuriuos tiesiogiai ėjo trumpasis balsis, išnyko ir kompensaciškai pailgino likusį balsį. Šį pailginimą gerai atspindi ir baltų, slavų kalbų pavyzdžiai: ide. **d^heh₁-ti-* > **d^hē-ti-* > lie. *dėti*, s. sl. *děti*; ide. **steh₂-ti-* > *stah₂-ti > *stā-ti > lie. *stóti*; ide. **seh₂-tu-* > **sah₂-tu-* > **sātu-* > lie. *sotūs*; ide. **deh₃-ti-* > *doh₃-ti > **dō-ti-* > lie. *dúoti*; ide. *uih-ti > lie. *výti*¹⁰⁶; ide. **uih-ro-* > lie. *výras*; ide. *mah₂ter > **māter-* > lie. *mótė*.

§ 126. Laringalų fonologines ypatybes nurodyti sunku. Manoma, jog h_2 buvo duslusis priebalsis. Jis tam tikrose kalbose sukėlė prieš ėjusio sprogstamojo priebalsio aspiraciją (ir išnyko), plg. *šakà*, sl. *soxa < bl.-sl. **śak^hā-* < ide. **k̂(b)ak₂ah₂-*; plg. s. i. *śákhā* < **k̂(b)°* (plg. n. pers. *šāx* < **k̂b°*), arm. *c’ax*, go. *hoha*.

Laringalas h_3 buvo skardusis. Jis indoeuropiečių prokalbėje suskardino prieš ėjusį sprogstamąjį duslųjį priebalsį (ir vėliau išnyko): ide. praes. *pi-ph₃-e-ti > ide. *pi-bh₃-o-ti > s. i. *pibati; s. air. *ebait* / eβid’ / ‘jie geria’ < kelt. *ibonti < **pibontit*¹⁰⁷.

¹⁰¹ Kai nežinoma, kokį laringalą vertėtų rekonstruoti, t. y. kokia jo kokybė, – rašoma *h* (baltų-slavų kalbų atveju laringalo kokybė paprastai nėra svarbi).

¹⁰² Plg. Beekes 1995; Meier-Brügger 2002; Smoczyński 2006, žr. šio veikalo recenziją: Miguel Villanueva-Svensson 2008.

¹⁰³ Tekste buvo su korektūros klaida *arelie*.

¹⁰⁴ Pavyzdžių, įrodančių kilmę iš ∂_3 labai maža.

¹⁰⁵ Indoeuropiečių prokalbėje susidūrus dviems priebalsiams skiemens riba ėjo tarp jų.

¹⁰⁶ Heterosilabinėje pozicijoje laringalas išnyko: *vejū* < **uei | hō*.

¹⁰⁷ Baltų kalbose išlaikyti šaknies ide. *peh₃ ‘gerti’ > **poh₃-* vediniai: ide. *poh₃-tah₂ > bl. *pō-tā > lie. *puota*.

Laringalą h_1 apibrėžti sunku, nes jis šalia esančių garsų dažniausiai nepaveikia; atrodo, jis nebuvo skardus.

§ 127. Ypač baltistikai bei slavistikai svarbu tai, kad vienu periodu, dar tik pradėdant formuotis baltų-slavų prokalbei, laringalas, kuris ėjo tarp sonanto (r, l, m, n, i, u) ir kito priebalsio, išnyko bei kompensaciškai pailgino prieš ėjusį balsį. Toks balsis, kaip ir visi iš indoeuropiečių prokalbės paveldėti ilgieji (kompensaciškai pailgėję ar pailgintieji abliauto laipsniai), įgijo akūtą. Vėliau šis šalia tautosilabinio sonanto atsiradęs ilgasis balsis buvo dėsningai sutrumpintas, nors naujasis akūtas nepakito. Pvz.: ide. * $p\ddot{h}_1no-$ > a. bl.-sl. * $p\ddot{h}no-$ ar * $pillno-$ > bl.-sl. * $p\ddot{h}na-$ > lie. $p\ddot{h}nas$; ide. * $sk\ddot{h}ti-$ > lie. $sk\ddot{h}ti$; ide. * $kelh-ti-$ > lie. $k\ddot{e}l\ddot{t}i$; ide. * $kolh-no-$ > lie. $k\ddot{a}lnas$; ide. * $p\ddot{h}h-ti-$ > lie. $p\ddot{h}nti$, ide. * $p\ddot{h}h-tlijah_2$ > lie. $p\ddot{h}nk\ddot{e}$; ide. * $\acute{g}enh_3-tlo-$ > lie. $\acute{z}en\ddot{h}klas$ (bet: ide. * $t\ddot{h}tlo-$ > lie. $ti\ddot{h}klas$); ide. * $ouh|ti$ > lie. $-\acute{a}uti$ [$-\acute{a}uja$] (bet: $-\acute{a}vo$ < ide. * $ou|h\ddot{a}$ -¹⁰⁸).

Taigi baltų, slavų akūtas nurodytoje pozicijoje liudija kadaise, prieš pat susiformuojant baltų-slavų prokalbei, buvusį laringalą¹⁰⁹. Todėl ide. * $m\ddot{h}h-ti-$ > lie. $m\ddot{h}nti$, o ide. * $m\ddot{h}ti-$ > $m\ddot{h}nti$; be laringalo yra ir ide. * $k\ddot{m}t\acute{o}$ - n. > lie. $\acute{s}i\ddot{m}tas$, ide. * $m\ddot{r}ti-$ > lie. $m\ddot{r}ti$.

Nustatytasis baltų, slavų kalbų dėsningumas turi didelę svarbą tiek indoeuropeistikai, tiek baltų, slavų kalbų etimologijoms. Štai ne vienu atveju tik baltų-slavų kalbų medžiaga paliudija laringalo buvimą indoeuropiečių prokalbės šaknies pabaigoje (pavyzdžiui, jau minėti $k\ddot{e}l\ddot{t}i$, $k\ddot{a}lnas$).

Kita vertus, laringalų teorija vienu kitu atveju reikšmingai prisideda sprendžiant baltų ar slavų žodžio kilmės mįslę. Antai la. $sp\acute{a}lva$ ‘plunksna; [gyvulių] plaukas’ nurodo buvus rytų bl. * $sp\acute{a}l'v\acute{a}$, taigi liudija ankstesnį laringalą¹¹⁰, vadinasi, žodis genetiškai sietinas tik su ide. * $spelh-$ ‘skelti, atskirti, plėsti, dirbti’ (plg. gr. $\sigma\acute{\rho}\acute{o}\lambda\acute{\alpha}\varsigma$ [spolás] ‘nudirta (išdirbta) oda; odinis šarvas’, lo. $spolium$ ‘nuluptas kailis; prisiplėštas (karo) grobis’; pirminė baltų žodžio reikšmė – ‘nuo gyvulio nudirta oda’, vėliau – ‘plaukas, šerys, plunksna’), o ne su ide. * $pel-$ ‘(pa)dengti’ (plg. lo. $pellis$ ‘kailis, oda’; pirminė baltų žodžio reikšmė būtų buvus ‘kūno danga’).

Svarbu akcentuoti, jog ne kiekvienas baltų kalbų žodis, turintis akūtinę priegaidę, liudija indoeuropiečių prokalbėje buvusį laringalą. Akūtas gali atspindėti ir senąjį indoeuropiečių prokalbės ilgąjį balsį – pailgintojo abliauto laipsnį. Dažniausiai jį turi $v\ddot{r}ddhi$ vediniai, plg. lie. $der\acute{v}\acute{a}$ (3) < ide. * $d\acute{e}r\acute{u}\acute{e}-h_2-$ ¹¹¹. Laringalo neatspindi ir lie. $st\acute{o}gas$, jis kartu su pr. $stogis$ ‘stogas’ neabejotinai sietinas su plačiai paplitusia šaknimi ide. *(s) $teg-$ /*(s) $tog-$ ‘dengti’. Neįprasta pailgintojo laipsnio forma su $\acute{a}$ * $st\acute{a}go-$ kilo dėl baltų-slavų prokalbėje pertvarkytos balsių kaitos $e : a : \acute{e} : \acute{a}$ ¹¹². Taigi rekonstruojant laringalą būtina remtis ir baltų, ir kitų senųjų indoeuropiečių kalbų duomenimis, juos lyginti bei įvertinti.

§ 128. Įsitvirtinus laringalų teorijai, dalis mokslininkų ėmė manyti, jog indoeuropiečių prokalbėje egzistavo tik balsis [e], o kitus lėmę arba kombinacijos su laringalais (a, o), arba abliautas (o) arba tam tikrų priebalsių balsinė refleksija (i ir u)¹¹³.

Tačiau visko išaiškinti remiantis laringalais neįmanoma. Negalima paneigti, kad egzistavo ir pamatinis [a]. Antai pamatinį indoeuropiečių prokalbės [a] turi ide. * $i\acute{a}g\acute{-}$, arba * $h\acute{i}a\acute{g}\acute{-}$, ‘garbinti’ (s. i. $yaj-$, gr. $\acute{\alpha}\gamma\acute{i}\acute{o}\varsigma$ [ágios] ‘šventas’ < *(h) $i\acute{a}g\acute{-}i\acute{o}-$ ‘garbingas, garbinti vertas’). Kitaip rekonstruoti neleidžia indoeuropiečių prokalbės sonantų tapimo skiemeniniais (arba neskiemeniniais) garsais dėsningumai šaknyje¹¹⁴: ne h_2a , nes ** $i\acute{h}_2a\acute{g}\acute{-}$ virstų ** $i\acute{h}_2a\acute{g}\acute{-}$; ne * ah_2 , nes ** $i\acute{a}h_2\acute{g}\acute{-}$ virstų ** $i\acute{a}g\acute{-}$; ne

¹⁰⁸ Po laringalo nėra priebalsio, tad pokytis nevyko.

¹⁰⁹ Laringalo buvimą ankstyvojoje baltų-slavų prokalbės formavimosi stadijoje patvirtina sl. * $kamy$ ‘akmuo’ atvejis. Tik suponuojamas laringalas įgalina paaiškinti, kodėl šio žodžio pradžioje įvykus metatezei pailgėjo šaknies balsis: sl. * $kamy$ < * $kah_2m\acute{o}$ < *ide. $h_2akm\acute{o}$.

¹¹⁰ Giminiško lie. $spal\acute{v}\acute{a}$ akcentinė klasė yra antrinė; dėl lietuvių žodžio semantinio rutuliojimosi žr. Urbutis BEE 2, 247t.

¹¹¹ Apie $v\ddot{r}ddhi$ vedinius plačiau žr. § 166–168.

¹¹² Apie šaknies balsių kaitą žr. Zinkevičius 1980, 89–96; taip pat žr. §135–140.

¹¹³ i ir u esą buvę skiemeniniai i ir u sonantiniai refleksai; a kilęs iš * h_2e ar eh_2 ; o kilęs iš h_3e ar eh_3 , arba kaip abliauto laipsnis greta e . Plg. Beekes 1995, 126.

¹¹⁴ Apie sonantų dėsningumus žr. Meier-Brügger 2002, 96tt.

* ∂_2 , nes * ∂ senojoje indų kalboje virsta *i* (o šiuo atveju turime *yaj-*); be to, vadovaudamiesi minėtais sonantų dėsniniais skiemenyje lauktume ne ***iəĝ-*, o **ihĝ.

Tas pat pasakytina apie ide. **majs-* (lo. *maestus* ‘liūdnas’, *maerēre* ‘liūdėti’ < **majs-*, *miser* ‘liūdesys’): ne *h₂a, nes ***mh₂ajs-* virstų ***mh₂aĭs-*, o ide. *m lotynų kalboje dėsninai turėtų išsirutulioti į *em-*; ne *ah₂, nes ***mah₂is-* nulinis abliauto laipsnis būtų ***mh₂is-*, o iš jo būtų negalėjęs išsirutulioti lotynų kalbos *miser*.

B. Tolimoji etimologija ir morfonologija

Indoeuropiečių prokalbės šaknies struktūra

Žodžio šaknies fonemų suderinamumas

§ 129. Nustatyti istorines indoeuropiečių prokalbės veldinio morfemų ribas, identifikuoti šaknį etimologams kartais padeda žodžio šaknies fonemų suderinamumo dėsniai. Juos pirmasis bandė aprašyti Antuanas Mejė (žr. Meillet 1903). Nemažas šio darbo trūkumas – neatskirtos dviradikalės, triradikalės bei daugiaradikalės šaknys. To meto terminologija radikalai (pranc. *radicale*) – tai priebalsių fonemos, formuojančios šaknies morfemą. Beje, žodžio pradžios junginys *sC-* funkcionuoja kaip vienas radikalas.

§ 130. Remiantis kiek pakoreguotomis Mejė mintimis (žr. Meillet 1909, 101–104)¹¹⁵, galima nurodyti keletą šaknų fonemų suderinamumo taisyklių.

Dviejų priebalsių šaknyse negalimi: skardieji priebalsiai pradžioje ir pabaigoje (pvz., ***deg-*, ***ged-*, ***bed-*, ***beg-*) bei duslusis pradžioje ir skardusis aspiruotasis pabaigoje (arba atvirkščiai – skardusis aspiruotasis pradžioje ir duslusis pabaigoje) (pvz., ***keg^h*, ***ped^h*, ***d^hek*, ***b^het-*).

Trijų priebalsių šaknys su *i*, *r* (ir panašiai) ar laringalu prieš pabaigos sprogstamąjį priebalsį (šiek tiek patikslinant Mejė formulavimą) nepaiso šio dėsninumo¹¹⁶. Čia pradinio dusliojo priebalsio ir pabaigos skardžiojo aspiruotojo priebalsio jungtis yra galima: **keub^h-* (s. i. *śobh-* ‘puošniam būti’), **kerd^h-* (s. v. a. *herta* ‘eilė, greta, būrys’, s. bžn. sl. *črěda* ‘eilė, greta, būrys, grupė’ < **kerd^hā-*), **teh₂b^h-* (lo. *tābēs* ‘(su)irimas, pakrikimas, puvimas, dūlėjimas’), **d^heh₁-k-* (gr. *δεκ[α]*- [dek[a]-] aor. ‘sodinti, statyti, guldyti’, lo. *faciō* ‘daryti’ < **d^hə₁k-je/o-*); **steig^h-* (gr. *στει[χ]ε/o-* [steík^he/o] ‘žengti’); **skeub^h-* (go. *-skiuban* ‘atsisėsti, užsėsti, įtaisyti, pakeisti’).

Taigi šaknyje galimi įvairūs kiti deriniai: pradžioje duslieji, pabaigoje skardieji priebalsiai ir atvirkščiai – pradžioje skardieji, pabaigoje – duslieji: **teg-* ‘padengti’; **tep-* (lie. *tėpti*). Šaknies pradžioje ir pabaigoje galimi duslieji priebalsiai: **tek^w-* ‘bėgti’ (lie. *tekėti*); taip pat aspiruoti skardieji: **b^hed^h-* : lie. *bėsti*, *bedū*, **g^wed^h-* ‘prašyti’: lie. *gedauti*; **d^heg^wh-* ‘degti’ : lie. *dėgti*. Be to, šaknyje gali jungtis pradžios aspiruotas skardusis bei pabaigos skardusis priebalsis ir pradžios skardusis bei pabaigos aspiruotas skardusis priebalsis: **ĝ^hed-* ‘tuštintis, cacare’; **b^hed-* (vok. *besser* ‘geriau’ < *batizan < **b^ha/od-is-on-*).

Tam tikrų dėsninųjų yra šaknies pradžioje ir ypač pabaigoje. Šaknies pradžioje negalimas junginys *iū + V* (pvz., ***iue-*)¹¹⁷, *ru + V*¹¹⁸. Šaknies pabaigoje susidūrus dviems priebalsiams paskutinis negali būti sonantas (pvz., ***degm-*, ***sterl-*, ***kejr-*, ***geul-*, ***b^heim-*)¹¹⁹. Išimtį sudaro [u]: jis gali būti šaknies pabaigoje, jei yra šaknies plėtiklis: **d^(h)eb^h-u-*, greta **d^(h)eb^h-* ‘apgauti’ (s. i. *dab^h-*, av. (*ā*)*dābaoman-*); **uel+u-* ‘apdengti’.

¹¹⁵ Plg. Kabašinskaitė, Klingenschmitt 2004, 77.

¹¹⁶ Išsamiai ištirti visus trijų bei daugiau nei trijų priebalsių šaknų fonemų suderinamumo dėsninumus labai sudėtinga.

¹¹⁷ Bet junginys *ui + V* yra galimas.

¹¹⁸ Bet *ur + V* yra galimas.

¹¹⁹ Mejė: negali būti du sprogstamieji ar du neskiemeniniai sonantai (paskutinis iš jų – šaknies plėtiklis): lo. *plectō* ‘pinti’ < **plek-t-* ir kt.

Taigi tiek šaknies pradžioje, tiek pabaigoje galimos visos kitos dviejų priebalsių kombinacijos (žinoma, ne visos realiai egzistavo, pasitaikė): **keub^h*- (s. i. *śubh-*); **gemb^h*- (la. *zùobs* ‘dantis’ < **gomb^ho-*, lie. *žam̃bas*); **d^heh₁+k-* (lo. *faciō*) (neišplėstą **d^heh₁*, atspindi lie. *dėti* ir kt.); **teh₂+b^h*- (lo. *tābēs* ‘tirpimas’); **kert-* ‘kirsti’; **kerd-* ‘pasiiekti’.

§ 131. Šie dėsniumai baltų, slavų kalbų etimologams svarbūs tik tiek, kiek jie padeda nustatyti istorines indoeuropiečių prokalbės veldinio morfemų ribas, identifikuoti šaknį. Pavyzdžiui, žodžio *gáirė* atveju vien lietuvių kalba ir jos dėsniumais besiribojanti analizė teleistų skirti šaknį *gair-*. Indoeuropeistikos požiūriu žodžių *gáirė* morfemų riba turėtų eiti prieš *r* – kaip jau minėta, tokios šaknies pabaigoje negali eiti sonantas. Taigi žodžio pradžios elementas *gai-* laikytinas žodžio pagrindu, senąja šaknimi: *gái-rė*.

Tiesa, vėliau baltų, slavų kalbose šaknies struktūros dėsniumus iškraipė įvairūs analoginiai dariniai. Iš vardažodžių formų abstrahuojant buvo išvestos naujos šaknys. Antai šitaip atsirado šaknies forma *gail-* (*-gaĩlti*, praes. beam. *-gaĩlsta*), plg. *gaila*, *gailūs*, *mĩl-* (*-mĩlti*, praes. beam. *-mĩlsta*, *-mỹla*), plg. *mýlas*, *míelas*, *méilė*. Senosios indoeuropiečių prokalbės šaknys čia buvo **g^haj-* ar **g^hej-* (*gaila*, *gailūs* < **g^haj-lo-* arba **g^hoj-lo-*), atitinkamai **mej^h*-. Taigi taisyklės galima taikyti tik spėjant ar įsitikinus, kad žodis yra pakankamai senas.

§ 132. Kitas pavyzdys – vienas iš tikėtinų žodžio *tóbulas*, *tóbūlas* aiškinimų¹²⁰. Žodžio baigmenį *-ūla-* galima būtų laikyti priesaga (plg. *gėdulas* ‘gedulingas’ : *gedėti*), tuomet pradmuo *tob-* < **tāb-* turėtų būti šaknis. Baltų **tāb-*, remiantis minėtais dėsniumais, turėtų būti indoeuropiečių prokalbės šaknies **teh₂b-* arba **teh₂b^h*- refleksas. Bl.-sl. **tāb-* galėtų būti *ā* balsių kaitos laipsnio baltų-slavų naujinys greta žodžio su pamatinio *e* laipsnio šaknimi: **teb-* (plg. *godulys* : *godulas greta *gėsti*, *gedáuti*, ide. **g^{wh}ed^h*- ‘geisti, trokšti, prašyti’). Tačiau indoeuropiečių prokalbės šaknys **teh₂b^h*- ar **teh₂b-* tinkama reikšme nežinomos, nėra aptinkama nė ide. **teb-* (ypač reta yra ir tokioje pozicijoje esanti fonema [b]). Taigi bl.-sl. **tāb-* reikėtų traktuoti kaip šaknį su plėtikliu: **teh₂-* + *b/b^h*. Čia tiktų ide. **teh₂-* ‘subręsti, prinokti’. Taigi *tóbulas* remiantis tokiu šaknies reikšmės bei darybos išaiškinimu, galėjo anksčiau reikšti ‘kuris pasiekęs brandą, visiškai subrendęs ir dėl to įgijęs išvystytus, idealius savo požymius, ypatumus’.

Emilio Benvenisto teorija apie senojo kamieno struktūrą

§ 133. Šaknies struktūros dalykus savaip svarstė ir Emilis Benvenistas (Benveniste). Žymiajame veikale apie indoeuropiečių vardažodžių darybos kilmę (žr. Benveniste 1935) prancūzų kalbininkas indoeuropiečių prokalbės šaknies struktūrą susiejo su laringalų teorija bei šaknies balsių kaita. Bet jo sukurta teorija, kaip atstatyti pirminius indoeuropiečių prokalbės kamienus ir išspręsti dvejopą pamatinio abliauto laipsnio formų problemą (pvz., **terp-* ir **trep-*, abu pamatinio abliauto laipsnio, greta vienodo nykstamojo laipsnio **trp-*), nepasitvirtino.

Benvenistas teigė, jog skirtingus šaknies ir sufiksų pavidalus lėmusi šaknies balsių kaita (ji veikusi ir sufiksus). Jei šaknis – pamatinio laipsnio, sufiksas turėjo būti nulinio, ir atvirkščiai, plg. **der-u-* (lie. *derová*), **dr-eu-* (germ. **dreuo-*); **dej-u-*, **dī-eu-*. Šaknis ir sufiksas vienu metu negalėję būti vienodo balsių kaitos laipsnio. Ši mintis nebuvo visiškai nauja. Dar Mejė teigė, kad šaknis ar jos plėtiklis tegali realizuoti tik vieną pamatinį laipsnį, taigi neegzistuoja ***uereĝ-*, ***perēk-* (taip rekonstruota Pokorno ir kitų senųjų indoeuropeistų), o tik **uerg-* (vok. *Werk* ‘darbas’), **perk-* (lie. *peršū*) arba **ureĝ-* (gr. *ῥέζε/ο-* [r^héze/o] ‘daryti’), **prek-* (lo. *precēs* ‘prašymas, maldavimas, malda’) šalia to paties nulinio laipsnio *urĝ-*, **prk-* (Meillet 1909, 103). Benvenistas šias mintis išplėtojo ir suabsoliutino. Jo nuomone, balsių kaita parodanti, kur yra šaknis, o kur – plėtiklis (arba sufiksas)¹²¹. Taigi, pasak Benvenisto, skirtinos šaknys **der-*, **dej-*, **per-*, **ĝen-* ir pan. Tačiau detalesnė prancūzų mokslininko pavyzdžių analizė vėliau parodė, kad dažnai toks mechaniškas šaknies atskirimas nebuvo teisingas. Štai remiantis **ĝenh₃-* ‘pažinti’ (*žénklas*), **ĝneh₃-* (> *ĝnō-*; sl. *znati) formomis teikta šaknis **ĝen-*, tuo labiau **ĝn-* iš tiesų neegzistuoja.

¹²⁰ Plačiau žr. Kabašinskaitė, Klingenschmitt 2004.

¹²¹ Sufiksui, Benvenisto nuomone, būdinga balsių kaita, o plėtiklis jos neturi.

§ 134. Benvenisto veikale ypač gausu mechaniškai atstatytų veiksmožodžio „pirmųjų kamienų“ ir neišplėstų šaknų. Pavyzdžiui, remdamasis pagal formas **dr-em-*, **dr-eu-*, **dr-eh₂-* ‘bėgti’ (antrasis pamatinio laipsnio kamienas) rekonstruojamomis **der-m-*; **der-u-*; **der-h₂-* bei neišplėsta šaknimi **der-*, Benvenistas analogiškai mano, jog ide. **g^wem-* ‘atvykti, eiti’, ir variantus **g^weu-*, **g^weh₂-* reikėtų skaidyti panašiai: **g^w-em-* < **hg^w-em*¹²², **g^w-eu-* < **hg^w-eu-*, **g^w-eh₂-* < **hg^w-eh₂-*, taigi „pirmasis kamienas“ būtų **heg^w-m-*, o neišplėsta šaknis – **heg^w-*. Tačiau pastaroji šaknis iš tiesų niekur realiai neaptinkama. Be to, graikų kalbos duomenys pradžios laringalo nepaliudija: gr. βᾱ- [bā] < **g^wā-* < **g^weh₂-* negali būti rekonstruojama kaip **hg^w-eh₂-*, nes pradžios laringalas graikų kalboje virstų balsiu (e/a/o).

Dvejų pamatinio abliauto laipsnio formų problema šiandien sprendžiama kitaip. Nustatyta, kad, *terp-* tipo formos dažniausiai yra vėlesnės, antrinės, jas neretai lėmė specifinė indoeuropiečių prokalbės daryba – vadinamieji *vṛddhi* vediniai (apie juos žr. § 166–168).

Balsių kaita, abliautas, indoeuropiečių prokalbėje

§ 135. Balsių kaita, arba abliautas, apofonija, – tai tos pat šaknies arba sufikso balsių kaita įvairiose formose: linksniuose arba dariniuose. Jos paskirtis buvo morfologinė – skirti formas. Indoeuropiečių prokalbėje būta trijų abliauto laipsnių: pamatinio¹²³, pailgintojo ir nulinio¹²⁴. Paprasčiausia balsių kaitos eilė yra tokia:

Nulinis l.	Pamatinis l.	Pailgintasis l.
o	e	ē
	o	ō

§ 136. Iš visų indoeuropiečių kalbų geriausiai senąjį abliautą išlaikė graikų kalba. Štai vieno graikų kalbos žodžio kaitos formos ir darinys atspindi visus balsių kaitos laipsnius: sg. nom. πατήρ [patér] ‘tėvas’ < ide. **ph₂tēr* (ē laipsnis); acc. πατέρα [patér-a] < ide. **ph₂tér-ṛ* (e laipsnis), gen. πατρός [patr-ós] < ide. **pə₂tr-és* (o laipsnis); sg. nom. ἀπάτωρ [a-pátōr] ‘betėvis’ < ide. **ṇ-pə₂tōr* (ō laipsnis). Nemaža senojo abliauto atvejų yra išlikę ir lietuvių kalboje, plg. *veřsti*, *verčiù* < **uert-* (e laipsnis); *vartýti* < **uort-* (o laipsnis)¹²⁵.

§ 137. Be paprasčiausios balsių kaitos eilės, buvo ir daugiau eilių, kurios skyrėsi tik pridėtu neskiemeniniu sonantu ar balsiu. Pavyzdžiui:

Nulinis l.	Pamatinis l.	Pailgintasis l.	Nulinis l.	Pamatinis l.	Pailgintasis l.
i	eĭ	ēĭ	ɾ	er	ēr
	oĭ	ōĭ		or	ōr
u	eṽ	ēṽ	l̥	el	ēl
	oṽ	ōṽ		ol	ōl

Be to, vietoj neskiemeninio sonanto ar balsio galėjo eiti ir laringalas¹²⁶ (tokiomis sudėtingomis balsių kaitomis aiškinami ypatingi atvejai): lie. *stóti* < **stā-ti-* < **stah₂-ti-* < **steh₂-ti-*; *stātas* ‘sustatytų gubų eilė; guba; statinis; drabužio dalis, dengianti liemenį’ < **stə₂-to-*¹²⁷.

§ 138. Būta ir tokių abliauto eilių, kurių pagrindinis balsis buvo *a* (ne *e*):

¹²² Formos pradžios laringalą numanyti yra būtina, nes vieno priebalsio šaknies (**g^w-*) indoeuropiečių prokalbėje nebūta.

¹²³ Kitaip dar vadinamas pagrindiniu.

¹²⁴ Kitaip dar vadinamas nykstamuoju.

¹²⁵ Apie lietuvių kalbos šaknies balsių kaitą, jos raidą žr. Zinkevičius 1980, 89–96.

¹²⁶ Tarkim, nulinis laipsnis – **h₁* arba **ə₁*, pamatinis – **eh₁>*ē* ir **oh₁>*ō*, pailgintasis – **ēh₁>*ē* ir **ōh₁>*ō*; nulinis laipsnis – **h₂* arba **ə₂*, pamatinis – **eh₂>*ē* ir **oh₂>*ā*, pailgintasis – **ēh₂>*ē* ir **ōh₂>*ō*; ir tt.

¹²⁷ Laringalas tarp dviejų sprogstamųjų priebalsių kartais tampa skiemeniniu *ə₂*.

Nulinis l. Pamatinis l. Pailgintasis l.

o a ā

Pavyzdžiui, tokią kaitą iliustruoja lo. *miser* ‘vargšas, vargingas’ < **mis-* (o laipsnis) ir jo vedinys *maestrus* ‘liūdnas’ < **majs-* (a laipsnis).

§ 139. Balsių kaita indoeuropiečių prokalbėje buvo neatsiejamas kaitybės palydovas, taigi rekonstruojant žodžio paradigmą būtinos žinios apie balsių kaitą, jos klasių sistemą¹²⁸.

Tačiau tolimajai etimologijai svarbiau tai, kad dažnai abliautas ir kirtis buvo susiję su žodžio daryba, jie buvo vienas iš darybos tipo požymių. Štai senųjų veiksmažodinių būdvardžių su priesaga *-*to-* šaknis turėjo būti arba nulinio abliauto laipsnio, arba pamatinio abliauto (esant *CEC-* tipo šakniai), o kirtis – galūnėje, plg. lie. *sùktas* < **suk-tó-*, *dègtas* < **deg-tó-*. Panagrinėjus skyriuje „Etimologija ir istorinė žodžių daryba“ pateiktus pavyzdžius matyti, jog beveik visur tiesiogiai ar netiesiogiai susiduriama su balsių kaita (žr. toliau).

§ 140. Dariniai su senojo arba naujojo pailgintojo abliauto laipsnio šaknimi veikiausiai buvo ir tie žodžiai, kurie dabar dalies kalbininkų bandomi aiškinti vadinamuoju Vinterio (Winter) dėsniu¹²⁹. Štai lie. *émi*, sl. *jamb ‘valgau’ yra kilę iš akrotoninės indoeuropiečių prokalbės paradigmos *h₁éd-mi; lie. *údra*, *údras*, sl. *výdra ‘ūdra’ veikiausiai buvo *vṛddhi* vedinys (žr. Klingenschmitt 2008, 203 37 išn. ir tt.; apie *vṛddhi* vedinius žr. § 166–168).

C. Artimoji etimologija ir fonetiniai dėsniai

§ 141. Tiriant ne senus veldinius, o jau atskiros kalbos savarankiško gyvavimo epochoje susiformavusius žodžius svarbūs tampa ne indoeuropiečių kalbų garsų atliepiniai, o tam tikri fonetikos raidos dėsningumai, papildomai išsirutulioję toje atskiroje, konkrečioje kalboje. Kalbos istorinės fonetikos ypatumai yra ištirti bei aprašyti istorinėse gramatikose, istorinės dialektologijos tyrimuose. Bendrų fonetinių kitimų, įvykusių lietuvių kalbos gyvavimo epochoje, iš tiesų nėra daug – nosinių balsių atsiradimas ir sunykimas, asimiliacijos, disimiliacijos procesai, pokyčiai, įvykę dėl priebalsių sandūros žodyje¹³⁰. Daug daugiau yra dalinių fonetinių kitimų, kurie įvykę atskirose tarmėse¹³¹. Aiškindamiesi konkrečių žodžių kilmę, etimologai dažnai nustato ir daugiau papildomų dėsningumų, kurie buvo labai lokalūs. Dažniausiai šie „dėsniai“ pasireiškė tik kai kuriose tarmėse, apėmė tik kai kuriuos specifinius žodžius. Tokių dalinių dėsnų, ar fonetinių įdomybių, lietuvių kalboje yra nustatę Janas Otrębskis (Otrębski), Vincas Urbutis, Vytautas Vitkauskas.

§ 142. Pastebėta, kad tam tikromis sąlygomis ypač linkę kaitaliotis skardieji ir duslieji priebalsiai (jų poros). Antai žodžio gale, prieš galūnę, vietoj skardžiojo dusliajam lengva atsirasti ypač veiksmažodžiuose, kur dalyje formų (bendratyje, būsimajame laike) skardusis priebalsis dėl

¹²⁸ Šios klasės, senosios kaitybės paradigmos aptiriamos kiekviename indoeuropeistikos vadovėlyje, žr. Meier-Brügger 2002, 203–220, dar plg. Petit 2008, 163–165, Klingenschmitt 2008. Pirminės (atematinės) darybos vardažodžiai, kaip ir veiksmažodžiai, indoeuropiečių prokalbėje buvo kaitomi pagal kelias gana sudėtingas abliauto–kirčio schemas: pagal pastoviojo kirčio – akrostatinę (pastoviai kirčiuojama šaknis), mezostatinę (pastoviai kirčiuojama priesaga), teleutostatinę (pastoviai kirčiuojama galūnė) – klases ir kilnojamojo kirčio – proterokinetinę (kirtis šoka iš šaknies į priesagą), histerokinetinę (kirtis šoka iš priesagos į galūnę), amfikinetinę (kirtis šoka iš šaknies į galūnę), holokinetinę (kirtis šoka iš šaknies į priesagą ir galūnę) – klases. Pagal šias klases buvo savitai kaitomos stipriosios (pvz., nom., acc.) ir silpnosios paradigmos formos, jos turėjo turėti atitinkamo abliauto šaknį, priesagą ir galūnę. Ilgainiui atskirose kalbose senosios abliauto–kirčio klasės buvo gerokai iškraipytos analogijos.

¹²⁹ Verneris Vinteris (Werner Winter) 1978 metais pasiūlė tokią formulę: baltų, slavų kalbose senieji trumpieji balsiai esą buvę pailginti prieš senuosius skardžiuosius neaspiruotuosius priebalsius. Tačiau yra nemaža pavyzdžių, kurie prieštarauja šiai formulei, plg. sl. *voda ‘vanduo’ < **uodah₂-*, lie. *sėgti*, *sėga* < ide. **sége/o-*, plg. s. i. *saja-*. Tad dėsnio veikiausiai nebūta. Dar plg. Dini 2000, 135t.

¹³⁰ Plačiau žr. Zinkevičius 1980.

¹³¹ Apie juos žr. Zinkevičius 1966.

pozicijos tegali būti ištariamas dusliai: duslusis apibendrinamas visam veiksmožodžiui. Pvz.: *deřgti deřkti; dręgti, drękti; drįngti, drinkti; nujęgti, nujękti; siřbti, siřpti; ap-žiľbti, ap-žiľpti; žliaųgti, žliaųkti*. Panašūs veiksmožodžiai kitais atvejais gali būti iš seno išplėsti skirtingais determinatyvais, plg. poras (jas galima aiškinti ir pirmuoju būdu) *ap-kiřbti* ‘apgižti’, *skiřbti* ‘pradėti rūgti’ ir *ap-kiřpti* ‘truputį sugižti, apgižti’; *kľibti* ir *kľipti, kleĩbti* ir *kleĩpti; klũbti* ir *klũpti; kreĩgti* ir *kreĩkti, skleĩmbti* ir *skleĩmpti; skõbti* ir *skõpti; smeĩgti* ir *smeĩkti; stiẽbti* ir *stiẽpti; virbėti* ir *virpėti; vizgėti* ir *viskėti* (Urbutis BEE, 99; Skardžius 1939, 271).

Priebalsių [k] ir [g] kaita kamieno pabaigoje (prieš galūnę) vyksta ir skoliniuose: *ablĩkas* ‘kabė, kabliukas’ ir *ablĩgas, kadũkas* ‘traukuliai, priemėtis’ ir *kadũgas, kriũgas* ‘kablys’ ir *kriũkas, kvartũkas* ‘prijuostė’ ir *kvartũgas, lapũkas* ‘puriena’ ir *lapũgas, špilgà* ‘smeigtukas su galvute, segtukas drabužiams, plaukams segti’ ir *špilgà, maršėlga* ‘iškilmėms vadovaujantis asmuo’ ir *maršėlka*. Ją galėjo suintensyvinti tai, kad šalia egzistuoja ir priesagų (skirtingos ir tos pat kilmės), besiskiriančių tik *k* ir *g*, dariniai: *moliũkas* ir *moliũgas, mėšlunkis* ir *mėšlungis, pelekà* ‘pelekas’ ir *pėlega, valiũkas* ir *valiũgas* (Urbutis BEE, 195).

§ 143. Kaip pastebėjo lenkų mokslininkas Janas Otrębskis (Otrębski), kai kuriuose žodžiuose linkę kaitaliotis *v* ir *b*. Dažniausiai tai paralelūs dariniai su priesagomis *b* ir *v*: *ankstýbas, ankstývas; senõvė, senõbė; viřvintas, viřbintas* ‘iš virvelių nupintas toks įrankis akmenims svaidyti, laidynė, mėtyklė’; *žiõvauti, žiõbauti* (Otrębski 1958, 326).

Taip pat ir kai kuriuose skoliniuose priebalsis *b* vienur dėl asimiliacijos, kitur dėl disimiliacijos virsta *v*: *vėbras* < *bėbras; votãgas, votėgas* < *botãgas; gavartai* < *gabartai* ‘grotos, grotinė užtvara’. Tokį priebalsio [b] susijimą būtent su [v] galėjo bent kiek paskatinti ir analogija su minėtais paraleliais dariniais (Urbutis BEE, 127).

§ 144. Vytautas Vitkauskas (Vitkauskas 2001, 120–127) atpažino vakarinėje Lietuvos dalyje pradėjusį formuotis, bet vėliau sunykusį, nosinių balsių keitimo dėsnį. Gana gausūs žodžių variantai *áržuolas, gėršė* ‘garnys;, gervė’, *pašáiža* ‘atšaiža, paplaiša’, *pašárža* ‘t. p.’, *saunarỹs* ‘sąnarys’ ir kiti (vietoj *ąžuolas, gėřšė, pašąža, sąnarỹs*) rodo, jog benykstas nosinis vietomis kito į dvibalsį ar dvigarsį *V + -i, -u, -l, -r*, o ne virto ilguoju balsiu. Tai minėto dėsnio, kurį išstūmė kitoks fonetinis kitimas, liekanos .

§ 145. Taigi etimologas, tiriantis lietuvių kalbos naujadarų kilmę, dėmesį skiria ne tiek fonetikai, kiek istorinei žodžio darybai. Be to, jei reikia, dar papildomai atsižvelgiama ir į su morfologija labai susijusią paveldėtą šaknies balsių kaitą (jos prigimtis yra fonetinė).

2. Etimologija ir kirtis

§ 146. Indoeuropiečių prokalbėje būta laisvo kirčio, t. y. tokio, kurio nelemdavo mechaniškos taisyklės (pvz., žodžio pradžios kirčiavimas). Laisvo kirčio vietą lėmė senoji daryba arba kaitymo paradigma¹³² (tai nebuvo chaotiškai šokinėjantis kirtis), pavyzdžiui, ide. **snóig^{wh}-o-* m. ‘sniegas’ (lie. *sniėgas* (2; vėliau 4), r. *cheg* [sneg], gen. *chéza* [snéga], s.-kr. *snijeg*, gen. *snijega*, bl.-sl. **snaǵa-* m.) – tai veiksmo pavadinimas su *-e-/-o-* priesaga, kuriam buvo būdingas kirčiuotas šaknies balsių kaitos pamatinis *o* laipsnis.

§ 147. Indoeuropiečių prokalbės kirtis buvo muzikinis (melodinis): kirčiuotas skiemuo žodyje buvo tariamas aukštesniu tonu nei nekirčiuotas. Kirčiuotas (aukšto tono) skiemuo rekonstruotose žodžio formose įprastai žymimas <˘> ženklu ant skiemens viršūnės. Senojoje indų kalboje (Vedų kalboje) pokirtinis skiemuo įgydavo krintantį toną, žymimą graviu <˙>. Ar taip buvo ir indoeuropiečių prokalbėje, nežinoma. Šiaip ar taip, senaisiais prokalbės laikais formuojantis abliautui aukštas tonas buvo pabrėžiamas ir stipresniu, intensyvesniu balsu (taigi vystėsi ir dinaminio kirčio bruožai). Štai nustatyta, kad ir nulinis balsių kaitos laipsnis kadaise formavosi tik nekirčiuotuose (t. y. atsiradimo metu silpniau pabrėžtuose) skiemenyse.

§ 148. Vadinamasis akūtas <˘> indoeuropiečių prokalbės rekonstruotose formose vartojamas tik kirčio vietai (aukštam tonui) nurodyti, taigi čia jis traktuojamas visiškai kitaip nei baltų-slavų, baltų ar slavų laikų formose, kuriose akūtas žymi akūtinę (kylančią¹³³) priegaidę.

Indoeuropiečių prokalbę siekiančiose rekonstruotose formose pasitaikantis cirkumflekso ženklas <˘˘> irgi vartojamas ne tam tikrai intonacijai, o dėl kontrakcijos kilusiam balsio ilgumui žymėti. Kaip rodo metrika, dėl kontrakcijos kilęs balsio ilgumas senojoje indų kalboje atitiko du skiemenis. Plg., pavyzdžiui, dat. sg. ide. *róth₂ōi ‘ratui’ < *róth₂o-ei, gen. pl. *róth₂ōm < *róth₂o-om ‘ratų’, kurių *-ōi* ir *-ōm*, matyt, buvo tariami tarsi dviem skiemenimis: **-ooi*, **-oom*; tas pat pasakytina apie dat. sg. *dejuōi ‘dievui’ < *dejuó-ei.

§ 149. Rekonstruojant baltų, rytų baltų ar baltų-slavų prokalbės formas būtina skirti priegaidžių ir kirčio žymėjimą. Priegaidės (jas turėjo visi, ne tik kirčiuoti žodžio skiemens), kaip įprasta, nurodomos akūto ir cirkumflekso ženklais, o kirčio vieta – stačiu brūkšneliu prieš kirčiuotą skiemeni (‘), pvz.: nom. sg. rytų bl. **žá’lė* ‘žolė’ (la. *zāle* – su laužtine priegaide ant senosios prieškirtinės akūtinės intonacijos skiemens), acc. sg. *žālę (lie. *žolę* < **žá’liǵān* – su metatonija, įvykusia atitraukus kirtį¹³⁴).

§ 150. Baltų, slavų kalbų priegaidės, arba intonacijos, yra kilusios jau po indoeuropiečių prokalbės suskilimo. Panašiai dvi intonacijos buvo skiriamos ir graikų kalbos bei germanų prokalbės žodžių galiniuose skiemenyse. Šie panašūs kalbų grupių faktai istoriškai susiję tik tuo požiūriu, kad visur čia vyko tolesnis to pat indoeuropiečių prokalbės reiškinių kitimas.

Indoeuropiečių prokalbės pailgintuosius abliauto laipsnius (*ā, *ē, *ō) atspindintys, dėl kompensacinio ilgumo kilę¹³⁵ ilgieji balsiai, taip pat senieji ilgieji balsiai, kurie kartais atsiradę intensyviau kirčiuotuose vienskiemeniuose žodžiuose¹³⁶, baltų, slavų kalbose įgijo akūtinę priegaidę. Tačiau tie ilgieji balsiai, kurie indoeuropiečių prokalbėje arba vėliau kilo dėl kontrakcijos, įgijo cirkumfleksą. Tokią pat intonaciją turi ir žodžio galo ilgieji balsiai, atsiradę iš indoeuropiečių prokalbės superilgųjų balsių – tai buvo kompensaciškai pailginti senieji pailgintieji abliauto laipsniai išnykus žodžio galo neskiemeniniam sonantui: pvz., lie. *duktė* < ide. **d^hugh₂tē* < ide. **d^hugh₂tér*, lie. *akmuō* < ide. *h₂akmō < *h₂akmōn. Ilgainiui dar indoeuropiečių prokalbėje tokie ilgieji balsiai sutapo su dėl kontrakcijos kilusiais ilgaisiais, todėl jie visi ir rekonstruotose indoeuropiečių prokalbės formose žymėtini cirkumflekso ženklu. Cirkumfleksinę priegaidę taip pat įgijo baltų-slavų laikais atsiradę dvibalsiai ar dvigarsiai, kurių pirmasis sandas buvo senasis

¹³² Dėl senųjų kaitybos paradigų, glaudžiai susijusių su kirčiu bei abliautu, žr. § 139.

¹³³ Lietuvių kalboje priegaidės pakito: akūtinę priegaidę dabar ištariame krintančiu balsiu, o cirkumfleksinę – kylančiu.

¹³⁴ Vėliau lietuvių kalbos žodis dėl analogijos perėjo į 4 kirčiuotę.

¹³⁵ Dažniausiai išnykus laringalui, apie tai žr. § 127.

¹³⁶ Pvz., pr. *tū*, *toū* ‘tu’, lie. *tù* < bl. *tú < ide. *tú.

trumpasis balsis¹³⁷. Beje, visų senųjų trumpųjų skiemenų kirtis baltų-slavų prokalbėje funkciškai prilygo cirkumfleksinei priegaidėi.

§ 151. Baltų-slavų, baltų prokalbėje pakitus žodžio galui keitėsi ir jo priegaidės. Tačiau žodžio etimologijai, kuri remiasi žodžio (kamieno) daryba bei šaknies fonetika ir žodžio vidaus (ne galūnės) kirčiavimu, šie pokyčiai nėra svarbūs, tad toliau į juos nesigilinsime¹³⁸.

§ 152. Susiformavus intonacijoms, žodžio kirčio vieta tam tikrose pozicijose ėmė keistis. Iš senesniųjų pokyčių paminėtinas kirčio nukėlimas dėl Sosiūro(-Fortunatovo) dėsnio¹³⁹ ir kirčio atkėlimas iš vidurinio skiemens *e* ar *u* (pvz., lie. *dūkterj* < ide. **d^hugh₂tér-ṃ*¹⁴⁰, *kėturis* < ide. **k^wetúr-ṃs*). Akcentas buvo atkeltas ir iš (sufikso) *i* (žr. anksčiau minėtą lie. *žolę*), plg. Stang 1966, 146t. Ar tik nebus čia egzistavusi tam tikra tendencija kirtį apskritai atkelti iš trumpojo balsio? Tiesa, lietuvių kalboje šio spėjamo dėsnio veikimą dažnokai trukdė analogija, pvz., acc. sg. f. *gyvātą, sveikātą*, nors, kaip rodo atitinkami slavų pavyzdžiai (acc. sg. *dóbroto ‘gerumą’ [naujasis atkeltasis akūtas], nom. sg. **dobro'tá* < **dab'ra-tā-*), kirtis anksčiau turėjo būti atkeltas – **gývatą, *sveikatą*¹⁴¹.

§ 153. Tiek kirtis, tiek priegaidė tiriant žodžio etimologiją yra labai svarbus rodiklis. Baltų, slavų žodžio akūtinė priegaidė dažnu atveju (bet ne visada) liudija indoeuropiečių prokalbėje buvusį laringalą, tai kartais leidžia etimologui greičiau rasti žodžio pirminį pamatą¹⁴². Dar svarbiau, kad indoeuropiečių prokalbėje kirtis buvo susijęs su žodžių kaita ir daryba. Tam tikri darybos tipai turėjo specifinius akcentuacijos bruožus. Pavyzdžiui, vediniai su *-e-/-o-* priesaga ir šaknies *o* pamatiniu abliauto laipsniu indoeuropiečių prokalbėje buvo dvejopi – kirčiuojami oksitoniskai (t. y. kirčiuotas sufiksas) arba baritoniskai (t. y. kirčiuota šaknis). Baritoniskai kirčiuotieji dariniai priklausė veiksmo pavadinimų tipui, plg. lie. *kařtas* (2), s. bžn. sl. *kratъ* ‘kartas’ < ide. **kórt-o-* m. (maždaug ‘kirtis, smūgis’; plg. lie. *kiřsti*, žr. Fraenkel 258), lie. *sniėgas* (senoji 2 kirčiuotė), sl. *sněgv < ide. **snóig^{wh}-o-* m.

Oksitonai dažniausiai būdavo veikėjų pavadinimai, plg. lie. *nāras* (4) < **norh-ó-* m. (plg. lie. *nėrti*), *sārgas* (3) < **sār'g-a-* m. (plg. lie. *sėrgėti*), *žvalgas* (4) < **žual'g-a-* m. (plg. lie. *žvelgti*). Įdomus pavyzdys yra ir baltų bei slavų tos pat veiksmazodinės šaknies baritoniniai bei oksitoniniai vediniai: sl. *věkv ‘gyvenimo trukmė, amžius’ (r. *век*, s.-kr. *vějek*) < **uóik-o-* m. ‘judėjimas, veikimas’ ir lie. *vařkas* (4) < **uoik-k-ó-* m. ‘tas, kuris veikia, aktyvus’ (plg. lie. *veikti*).

Kai kurie oksitonai (rečiau) galėjo būti būdvardžiai ar daiktavardžiai, įvardijantys veiksmo rezultatą, pvz., gr. *λοιπό-* ‘paliktas; (apie laiką) likęs, būsimas’ < ide. **loik^w-ó-* m. ‘paliktas’ (ide. **leik^w-* ‘palikti’, lie. *likti*). Sudaiktavardėjusį vedinį atspindi lie. *laikas* (4) < **loik^w-ó-* m., reiškęs ‘likęs, dar būsimas laikas, ateitis’, iš šios reikšmės išsirutuliojo platesnė reikšmė ‘laikas’¹⁴³. Veiksmo rezultatas buvo ir lie. *dārbas* (3), la. *darbs* < **dār'ba-* ‘tai, kas padaryta’ (lie. *dirbti*), *daržas* (4) < **dorg^h-ó-* ‘kas yra sutvirtinta (aptverta)’ (plg. s. v. a. *zarga* ‘tvora, aptvaras’ ir pamatinę šaknį **derg^h-* ‘tvirtinti’ Fraenkel 83). Veikiausiai čia derėtų skirti ir lie. *pařsas*, lo. *porcus* ‘kiaulė’, s. v. a. *farah* ‘paršelis’. Tiesa, lie. *pařsas*, kaip ir s. v. a. *farah*, liudija buvus kirčiuotą šaknį: ide. **pórk-*. Kai kurie kalbininkai mano, kad pirminė šio žodžio reikšmė buvo ‘rausėjas, vagotojas’ (žr. Kluge Seebold 259; plg. Pokorny 841), tačiau senieji veikėjų pavadinimai, kaip matėme, turėjo būti kirčiuoti gale. Vargiai įtikinamas ir siejimas su senaisiais veiksmo pavadinimais bei manymas, kad žodžio reikšmė vėliau sukonkretėjo. Tikėtinausia būtų sieti su šaknimi ide. **perk-*, kurios vediniai indoeuropiečių kalbose reiškia ‘dėmėtas, šlakuotas, taškuotas’ (plg. Lipp 2009, 76–77). Jei ši šaknis

¹³⁷ Pvz., *eī, eū, eñ, eñ, eř, eļ*, kurie kilę iš indoeuropiečių prokalbės *e* junginių su neskiemeniniais sonantais (ide. **eī, *eū, *em, *en, *er, *el*), ir *i/um, i/un, i/ur, i/ul* (< ide. **ṃ, *ṇ, *ṛ, *ļ*) ir kt.

¹³⁸ Apie lietuvių kalbos žodžio galo kitimus, pvz., Leskyno dėsnį žr. Zinkevičius 1980, 105–108.

¹³⁹ Apie jį žr. Zinkevičius 1980, 49–52; Dini 2000, 182.

¹⁴⁰ Tai pastebėjo ir Sosiūras, žr. Sosiūras 2012, 82. Plg. Stang 1966, 132t.

¹⁴¹ Seniau buvusį kirčio atkėlimą netiesiogiai liudija kartkartėmis pasitaikantis pirmojo šio žodžio skiemens kirčiavimas DP: nom. gen. *fwėikata* 598, *fwėikátá* 328, gen. sg. *fwėikatos* 586 bei *fwėikátos* 177, jei tai nėra korektūros klaidos – nepalyginamai dažniau Daukšos kirčiuojama taip pat kaip ir dabar.

¹⁴² Apie akūtinės priegaidės ir laringalų ryšį plačiau žr. § 127.

¹⁴³ Dėl latvių žodžio *laiks*, atspindinčio *vřddhi* vedinį, žr. § 167.

reiškė ‘taškuoti, dėmėti, šlakuoti’, jos vedinys būdvardis **porĕkó-* galėjo turėti veiksmo rezultato reikšmę ‘dėmėtas, taškuotas’. Daiktavardėjant būdvardžiui kirtis iš žodžio galo buvo atkeltas į šaknį.

§ 154. Taigi veldinio akcentuacija neretai liudija jo istorinę darybą. Dėl to etimologui būtina atsižvelgti ir į įvairius kalbose pasitaikančius žodžio kirčiavimo „netaisyklingumus“. Antai skirtinga to paties senojo veldinio akcentuacija (kitokia kirčio vieta), kurią liudija indoeuropiečių kalbos, kartais nurodo tarp skirtingai kirčiuotų formų buvus darybos santykius, plg. *vr̥ddhi* vedinį ide. **sueḱur-ó-* m. ‘priklausantis sutuoktinio tėvui (kaip artimas: sūnus, svainis, laigonas)’ (s. v. a. *swāgur*, vok. *Schwager*) ir **sueḱuro-* m. ‘sutuoktinio tėvas’ (s. i. *śvāsura-*, lie. *šėšuras* ir kt.), arba specifinį, darybą tam tikrais atvejais lydintį daiktavardėjimą, plg. lie. *výras* (s. i. *vīrā-* ‘vyras’), lie. *dūmas* (s. i. *dhūmá-* ‘dūmai’, gr. *θῦμός* [t^hýmós] ‘gyvybingumas, noras, poreikis, drąsa, pyktis’)¹⁴⁴. Skirtingos baltų, slavų kalbų tų pačių žodžių priegaidės taip pat gali liudyti ypatingą darybą, plg. lie. *laukas* ir spėjamą *vr̥ddhi* vedinį la. *lauks* ‘miško proskyna; atviras laukas (be miško, gyvenviečių)’ (< **láuĕka-*)¹⁴⁵.

§ 155. Tačiau neretai intonacijų nesutapimai atspindi vienoje iš kalbų pakitusią žodžio akcentuaciją. Etimologijos kelias tuomet tampa sudėtingesnis: pirminio kirčiavimo nustatymą reikia susieti su žodžio kilmės hipoteze (ar keliomis hipotezėmis), taigi sugebėti suderinti darybos, fonetikos ir akcentologijos duomenis. Štai lie. *spalvā* (4), la. *spālva* ‘plunksna, paukščių plunksnos; kailis, šeriai; žvėrių kailio spalva, šerių spalva’ atveju kritiškai įvertinus galimas etimologijas pirmenybė teiktina vedimui iš ide. **spelh-* ‘skelti, atskirti, plėšti, dirbti’, tad ir lietuvių žodžio kirčiavimą reikia laikyti antriniu, analoginiu (žr. ir § 127; Kabašinskaitė, Klingenschmitt 2013). Panašiai ir lie. *ievā* (4, 2), lyginant su la. *iēva*, sl. **íva* ‘gluosnis, karklas’ (r. *úva*, s.-kr. *ἰva*), kirčiavimo klasės yra vėlyvos, analoginės; baltų ir slavų žodžiai veikiausiai rekonstruoti kaip bl.-sl. **'éiūā* < ide. **h₁éǵh-uaĥ₂-*.

Tokius pat sunkumus etimologas turi įveikti ir tada, kai kelios skirtingos žodžio kirčiavimo klasės užfiksuotos vienoje kalboje (lietuvių kalboje dviskiemeniai žodžiai dažnai kirčiuojami keliomis kirčiuotėmis). Jei nėra artimos giminiškos kalbos duomenų¹⁴⁶, ar kitų patikimų istorinės akcentologijos žinių, reikia spręsti, kuri iš jų yra senoji, o kuri – vėlesnė, atsiradusi dėl analogijos.

§ 156. Į baltų (slavų) kalbų priegaidės būtina atsižvelgti ir ieškant tiriamo žodžio giminaičių. Intonacijos gali parodyti, ar tarp žodžių yra genetinė sąsaja, ar čia tik atsitiktinis fonetinis sutapimas. Štai žodis lie. *kūrmis* (1), la. *kuřmis* (< bl. **kúrmīs* < **kúrmīias* < **kǵh₂-m-iūo-*) negali būti genetiškai siejamas su lie. *kiřmis*, *kirmis* (2; 4) ‘kirminas; gyvatė’ (< bl. **kiřmi-* < ide. **k^wřmi-*), nes skiriasi priegaidės. Panašiai ir lie. *daržas* (4), la. *dārzs* (bl. **darž-*) dėl skirtingų priegaidžių negalima laikyti metatezės keliu atsiradus iš *žárdas* ‘kartis, statinys iš karčių [ir kt.]’, la. *zarđs* ‘statinys iš karčių žirniams džiovinti’ (< bl. **žárd-*).

¹⁴⁴ Plačiau apie šiuos darinius žr. § 159. Kai kurių mokslininkų toks kirčio atkėlimas buvo aiškinamas vadinamuoju Hirtso dėsnium: baltų-slavų prokalbėje dviskiemeniuose kamienuose iš žodžio galo skiemens kirtis dėsningai atkeltas į akūtinį pradžios skiemenį. Tačiau pats dėsnis yra abejotinas – priešingai liudija daugybė pavyzdžių: *dárbas* (3), *lángas* (3) ir kt. (plačiau žr. Kabašinskaitė, Klingenschmitt 2006, 173t.). Be to, senojoje indų kalboje yra dūrinių, taip pat liudijančių žodžio pradžios kirtį – s. i. *suwīra-* ‘gerus vyrus turintis’ suponuoja buvus s. i. **vīra-*.

¹⁴⁵ Apie *vr̥ddhi* vedinius žr. § 166–168.

¹⁴⁶ Įminti lietuvių kalbos žodžio kirčiavimo (priegaidės) mįslę kartais padeda latvių kalbos duomenys, pvz., lie. *uolā* (4), *úola* (1) buvusį senąją akūtą paremia la. *uōla*.

3. Etimologija ir istorinė žodžių daryba

§ 157. Tiek artimajai, tiek tolimajai etimologijai žodžių daryba yra pati svarbiausia sritis. Juk rasti indigenaus žodžio etimologiją – tai nustatyti senąją, nublukusią žodžio darybą. Etimologas turėtų išmanyti ir indoeuropiečių prokalbės darybos ypatumus, ir savos kalbos istorinės bei dabartinės darybos ypatumus¹⁴⁷.

Indoeuropiečių prokalbės darybos būdai ir priemonės iš dalies tokios pat, kokios nurodomos lietuvių kalbos žodžių darybai skirtuose veikaluose bei teorinėje literatūroje: vedyba (derivacija), kompozicija. Skirtingai nuo sinchroninės darybos, dūriniais (kompozitais) istorinėje daryboje laikomi ir priešdėlių vediniai, o galūnių vediniai laikomi balsinių priesagų vediniais. Tarkim, *arklỹs*, išvestas iš *árklas*, yra priesagos *-iã- vedinys. Taigi istorinėje daryboje vedyba dažniausiai suvokiama kaip sufiksacija.

Beje, sinchroninis ir diachroninis darybos traktavimas gali smarkiai skirtis. Štai lie. *avidė* dabartinės darybos požūriu laikoma priesagos *-idė* vediniu. Istoriskai matyti, jog čia būta dūrinio **h₂ou̯i-d^hh₁-iã-*¹⁴⁸ (plg. lie. *avis* ir *dėti*). Prieveiksmiai *nuodėm(aĩs)* ‘labai; visiškai’, *nuodėmu* ‘t. p.’, *pradėmais* ‘tuojau pat, iš karto, greitai’, *padūrmai* ‘įkandin, įdurmais, visi kartu, būriu, veržliai, smarkiai, staigiai’, *padūrmu* ‘t. p.’ sinchroniškai laikytini *-mai*, *-mais*, *-mu* priesagos vediniais iš *nudėti*, *pradėti*, atitinkamai *padūrti*. Diachroniniu požūriu jie yra tam tikri suprieveiksmėję veiksmažodžių abstraktų (plg. paliudytus *prādėmas*, *padūrmas* ‘audra, vėjų susidūrimas’) linksniai; pavyzdžiai su pabaiga *-ai* yra arba *-ai* priesagos vediniai iš atitinkamų veiksmažodinių būdvardžių, arba tiesiog vėlesni dėl analogijos atsiradęrieveiksmių variantai (žr. Urbutis BEE 2, 49–53).

§ 158. Indoeuropiečių prokalbės darybą dažnai lydi darinio šaknies balsių kaita (abliautas), kirčio kaita. Šiedu reiškiniai susiję su kaitybine morfologija – jie nulemti šaknies, priesagos ir galūnės jungimosi paradigmoje dėsningumų (nors juos kartais būna sutrikdęs analogijos poveikis). Taigi norint tiksliai rekonstruoti senojo veldinio formą, būtinos indoeuropiečių prokalbės morfologijos žinios. O šiaip jau etimologija retai kada remiasi „grynąja“ morfologija.

Senosios darybos pagalbine priemone retais atvejais galėjo tapti ir reduplikacija, tam tikras šaknies ar jos fragmento pakartojimas. Įprastai reduplikacija indoeuropiečių prokalbėje buvo naudojama kaitybės formų darybai (sudaromos tam tikrų veiksmažodžių laikų formos ir pan.). Dariniams, kurių šaknis reduplikuota, buvo būdinga kartojimosi ar pasakomo dalyko sustiprinamoji reikšmė. Štai seno veldinio lie. *kāklas* ‘kūno dalis, jungianti galvą su liemeniu’ pagrindas – reduplikuotas šaknies ide. **k^wel-* ‘suktis’ vedinys: ide. **k^wek^wl-o-* ‘kas vis sukiojasi’ (plg. gr. *κύκλος* [kúklos] ‘apskritimas, aplankas; vežimo, saulės ratas’)¹⁴⁹. Pamatinio abliauto laipsnio indoeuropiečių prokalbės vediniu ide. **k^wék^wl-o-* ‘kas vis sukiojasi’ įvairiose kalbose buvo įvardijamas tiek kaklas, tiek ir ratas: s. i. *cakrá-* ‘vežimo ratas, skridinys, ratilas’, s. ags. *hvéol* ‘ratas’, angl. *wheel*, gr. *κύκλος* ‘vežimo, saulės ratas; apskritimas; aplankas’.

A. Specifiniai indoeuropiečių prokalbės vedybos atvejai

¹⁴⁷ Lietuvių kalbos istorinę žodžių darybą tyrė ir ankstesnius tyrimus apibendrino Pranas Skardžius (žr. Skardžius 1941), daiktavardžių ir būdvardžių istorinę darybą moderniau aptarė Saulius Ambrazas (žr. Ambrazas 1993, 2000, 2011). Išsamiai ir tiksliai dabartinę lietuvių kalbos daiktavardžių darybą aprašė Vincas Urbutis, žr. LKG 251–473, DLKG 86–167, o veiksmažodžių darybą – Evalda Jakaitienė, žr. DLKG 385–410. Indoeuropiečių prokalbės žodžių daryba aptarta daugelyje indoeuropeistikos vadovėlių, žr., pavyzdžiui, Meier-Brügger 2002, 284–298; jos pagrindinius bruožus atspindi ir kai kurie klasikiniai bei vis dar vertės neprarandantys atskirų kalbų grupių žodžių darybos tyrimai, žr. Meid Krahe 1969.

¹⁴⁸ Nors *avidė* veikiausiai buvo baltų epochos darinys, jo formos, darybos ypatumus, siejančius su senąja indoeuropiečių daryba, geriausiai atspindi į indoeuropiečių prokalbės pavidalą rekonstruota forma. Dėl šios priežasties neretai ir kitų knygoje pateikiamų vėlesnių darinių forma (kaip ir indoeuropeistiniuose veikaluose) pateikiama šitaip rekonstruota.

¹⁴⁹ Dėl rekonstruotos formos šva secundum ir platesnio žodžio *kāklas* aiškinimo žr. § 118.

§ 159. Be įprastos ir daugeliui atskirų indoeuropiečių kalbų vedybos su tam tikrais sufiksais, indoeuropiečių prokalbėje, manoma, buvo ir keletas specifinių vedybos atvejų.

Pirmiausia minėtini, Nusbaumo (Nussbaum) žodžiais, vadinamieji vidiniai vediniai¹⁵⁰, išvesti be kokio specialaus sufikso. Tai tam tikri būdvardžių daiktavardėjimo atvejai¹⁵¹; atsiradę daiktavardžiai galėtų būti skiriami būdvardinės ypatybės turėtojų grupei. Darybą dažnai liudija kirčio vietos arba fleksijos tipo, abliauto pasikeitimas. Antai la. *liēls* ‘blauzda’ yra išvestas iš būdvardžio *liēls* ‘didelis’, daiktavardžio *liēls* pirminė reikšmė buvo ‘kas yra didelis (didelis kaulas)’. Čia skiriasi pamatinio žodžio ir vedinio kirtis (*liēls* kirtis, remiantis istorine akcentologija, yra atkeltinis, jis anksčiau buvo žodžio gale; baltų laikais susiformavo kilnojamojo kirčio paradigma). Panašiai lie. *výras*, senas veldinys, kilęs iš ide. **uīh-ró* ‘vyras’, yra būdvardžio ide. **uīh-ró-* ‘stiprus’ vedinys, jo pirminė reikšmė buvo ‘kas yra stiprus’ (plg. ryt. toch. *wir* adj. ‘stiprus’). Daiktavardėdamas lietuvių kalboje žodis pakeitė savo kirčio vietą (plg. s. i. *vīrā-* ‘vyras’; dar žr. § 154, 144 išn.). Taip pat ir lietuvių *vilkas*¹⁵² bei atitinkami slavų ir germanų žodžiai (plg. s. bažn. sl. *vlkъ*, s.-kr. *vŭk*, Gen. *vŭka*, r. *волк* [volk], Gen. *vólka* < sl. **vŭlkъ*, s. i. *vŭka-*, germ. **uulfa-z*), atspindintys ide. **uļk^w-o-*, numanoma, galėtų būti išvesti iš būdvardžio ide. **uļk^w-ó-* (jo reikšmė nėra nustatyta). Čia taip pat dėl daiktavardėjimo pakito kirtis. Aiškesnės etimologijos yra seni veldiniai lie. *béržas*, la. *bērzs* < **b^hérhǵo-*, r. *береза* [bereza], s.-kr. *brěza* < **b^hérhǵah₂-* – tai vediniai iš būdvardžio ide. **b^herhǵ-ó* ‘baltai šviečiantis’¹⁵³ (plg. norv. trm. *bjerk* ‘labai šviesus’, bulg. *brěž* ‘blyškus’), taigi pirminė jų reikšmė buvo ‘šviesus, baltai spindintis’.

Minėto pobūdžio vediniams priklauso ir iš daiktavardžių išvesti posesyviniai būdvardžiai (vėliau jie dažnai sudaiktavardėdavo). Toks vedinys galėtų būti ir ide. **med^h-ú-* (4) m. ‘turintis saldumo; [vėliau] medus, midus’, išvestas iš ide. **méd^h-u-* n. ‘saldumas’. Vedinį atspindi lie. *medūs* m. ir, kaip matyti iš vyriškosios giminės, s. v. a. *metu* m. ‘midus’, v. v. ž. *met* ‘t. p.’. Pamatinį žodį liudija bevardės giminės s. i. *mádhu* n. ‘medus’, gr. *μέθυ* [mēt^hy] ‘midus, svaiginantis gėrimas’ n., pr. *meddo* ‘medus’ n. ir senovės slavų (bei kitų slavų) *medъ* m. ‘medus’ – nepaisant vyriškosios giminės, dėl pastovaus šaknies kirčiavimo jis veikiausiai yra perdirbta neutrum giminės forma (slavų kalbos neišlaikė *u* kamienų bevardės giminės, o germanų kalbose tokios giminės *u* kamieno formų pasitaiko).

§ 160. Kitas specifinis vedybos atvejis – ankstyvosios indoeuropiečių prokalbės šakniniai (atematiniai) daiktavardžiai (vok. *Wurzelnomina*)¹⁵⁴, kadaise išvesti be jokio sufikso, tiesiai iš (veiksmazodinės) šaknies.

Baltų kalbose tokių pavyzdžių labai maža. Pagal sg. acc. formą (*-j*) kai kurie šakniniai daiktavardžiai įgijo *i* kamieno fleksiją, taigi lietuvių kalboje dabar tai *i* kamieno žodžiai, plg. lie. *žvėris*, la. *zvērs*, sl. **zvěrv*: ide. sg. acc. **ǵ^huēr-ŋi* dar prieš susiformuojant baltų-slavų prokalbei tapo **zūēr-in*, vėliau buvo perinterpretuota į **zūēri-n*. Baltų-slavų žodis, įvardijęs laukinį gyvūną, atspindi ide. **ǵ^huēr-* ‘tas, kas eina kreivai, keturiomis’¹⁵⁵ ir buvo išvestas iš veiksmazodžio ide. **ǵ^huer-* ‘eiti kreivai, keturpėščiomis’, plg. s. i. *hvar-* ‘eiti keturiomis’. Panašiai iš veiksmazodžio buvo padarytas kitas senas šakninis daiktavardis, įvardijantis akį: ide. **h₃ok^w-* (jį atspindi lie. *akis* ir daugelis kitų indoeuropiečių kalbų) išvestas iš ide. **h₃ek^w-* ‘matyti’.

Dažnai šakninių daiktavardžių pamato, taigi ir pirminės reikšmės, nustatyti nebeįmanoma (šaknis, išskyrus turimą šakninį daiktavardį, daugiau niekur neaptinkama). Čia tolimoji etimologija prieina savo galimybių ribą. Telioka konstatuoti, jog tai yra šakniniai daiktavardžiai. Lietuvių kalboje išlaikyti tokio tipo žodžiai yra šie: *dūrys* (ide. **d^hur-és* gen.), *širdis* (ide. **k^hrd-es* gen.), *žuvis* (ide. **ǵ^h(b)uh-*), *nósis* (ide. **nás-*).

¹⁵⁰ Apie juos žr. Meier-Brügger 2002, 293.

¹⁵¹ Ar žodžio perėjimas iš vienos kalbos dalies į kitą (konversija, transpozicija) yra žodžių daryba, vieningos nuomonės nėra. Lietuvių kalbos darybos autoritetai konversijos nelaiko daryba (žr. Urbutis 1978, 295tt.).

¹⁵² Jei jo 4 kirčiuotė yra ne paveldėta, o atsiradusi vietoj senesnės 2 kirčiuotės.

¹⁵³ Minėtų formų tarpusavio ryšys analogiškas kaip ir gr. *λευκός* [leykós] ‘baltas’ < **leuk-ó-* su gr. *λεῦκος* [leýkos] ‘balta žuvis’ < **léuko-*, gr. *λεύκη* [leýkē] ‘baltoji tuopa’ < **léukah₂*.

¹⁵⁴ Šaknis tiesiogiai be jokio sufikso vartojama kaip daiktavardžio kamienas.

¹⁵⁵ Pailgintojo šaknies balsių kaitos laipsnio yra tik nominatyvas.

Be šių senų veldinių, latvių kalba dar turi kiek perdirbto kamieno šakninį daiktavardį *gūovs* f. ‘karvė’ (< **gōv-* < **g^wōu-* yra kilęs veikiausiai dėl tam tikrų senosios paradigmos formų kontaminacijos: dėl ide. **g^wōu-*¹⁵⁶ ir iš acc. sg. apibendrinto kamieno ide. **g^wō-*¹⁵⁷ mišimo).

Nauji kalbų duomenys kartais leidžia patikslinti tokio žodžio etimologinę (darybinę) interpretaciją. Štai iki šiol šakniniu daiktavardžiu dažnai laikytas ide. **neg^{wh}t-* (jį atspindi lie. *naktis* ir kt.) iš tiesų yra veiksmožodžio abstraktas su neaiškios funkcijos sufiksu *-t-*. Mat indoeuropiečių prokalbėje buvusį veiksmožodį nurodo hetitų kalbos duomenys – het. *nekuzi* (< ide. **neg^{wh}* ‘tapti naktimi (t. y. temti)’).

§ 161. Indoeuropiečių prokalbėje būta ir įdomių, dabartinėms kalboms neįprastų varijuojančių priesagų vedinių. Tai vadinamieji vardažodžiai heteroklitai (bevardės giminės) *r/n* arba *l/n* – paradigmos formose kaitaliojosi jų priesaga (arba kamiengalis) *-r-* (*-l-*) su *-n-*; jie turėjo specifinių morfologijos, kaitybos bruožų¹⁵⁸. Heteroklitas *r/n* yra hetitų kalboje užfiksuotas vandenį įvardijantis žodis *uatar* (nom.-acc. sg.) / *uetešeš* (gen. sg.; plg. lie. *vanduō*). Tai vedinys iš veiksmožodžio ide. **ued-* ‘šlapinti; šlapią daryti’. Daugelio rekonstruojamų heteroklitų darybos pamatas (veiksmožodis) taip pat nėra išlikęs. Vedinius iš atskirų senojo heteroklito formų **uesr-* / **uesn-* ‘pavasaris’ atspindi lie. *vāsara*, la. *vasara* (< **ueser-eh₂-* ‘priklausantis, susijęs su pavasariu’) ir s. sl. *vesna* ‘pavasaris’; lie. *jāknos*, s. i. *yākrt* taip pat liudija buvusį heteroklitą. Vienintelis heteroklitas *l/n* yra senasis indoeuropiečių saulės pavadinimas: ide. *sah₂ul n. (nom.-acc. sg.) / *sh₂un-és (gen. sg.) ‘saulė’; plg. av. *huuarā* (nom.-acc. sg.) ir *x^vāṇ-* (gen. sg.) ‘saulė’, taip pat tik *-l-* kamieną atspindinčius vedinius lo. *sōl* ‘saulė’, gr. jon.-at. *ἡέλιος* ‘saulė’, lie. *saulė* ir abu kamienus kontaminavusį s. sl. *svlnbce*.

B. Senųjų lietuvių kalbos veldinių vedyba (sufiksacija)

§ 162. Lietuvių kalbos etimologijai labiausiai rūpi vedyba, nes daugelis jos veldinių yra būtent sufiksų vediniai.

Įprastus, labiausiai paplitusius indoeuropiečių prokalbės vedybos bruožus (tam tikrus darybos formantus, atitinkančius indoeuropiečių prokalbės darybos tipus ir pan.) atspindi didžioji dalis lietuvių kalbos senųjų veldinių. Jie turi atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose, jų etimologija seniai nustatyta¹⁵⁹. Toks yra, pavyzdžiui, **-ti-* priesagos veiksmo pavadinimas *mintis* (plg. lo. *mens*, s. i. *matih*, sl. *pa-mętv ‘atmintis’, go. *ga-munds* ‘atminimas’) < ide. **mŋ-* : **men-* ‘galvoti, mąstyti’; **-nā-* priesagos veiksmo pavadinimas *kaina* (plg. sl. *cěna ‘kaina’, av. *kaēnā-* ‘bausmė, bauda’, gr. *ποινή* [poiné] ‘bausmė, bauda’) < *ide. *k^woi-náh₂-* : **k^wei-* ‘versti atgailauti’ (plg. sl. *kajati ‘atgailauti’, s. i. *cay-* ‘keršija’, av. *kāy* ‘atgailauti, mokėti’, gr. *τίνε/ο* [tíne/o] ‘atgailauti’ < **k^wi-n-u-*); **-to-* priesagos vietos pavadinimas *būtas* (plg. pr. *buttan* ‘namas’) < **b^hu-to-* ‘gyvenimas’¹⁶⁰ : **b^hu-* ‘gyventi’ (analogiškai pasidarytas nulinis laipsnis vietoj dėsningo *b^hū-* < **b^huh₂-*, remiantis kiek pakitusia pamatinio abliauto laipsnio forma **b^héue/o-* < **b^héh₂-e/o-* ‘augti, tapti’, plg. s. i. *b^háva* praes. ‘tapti’); *-o-* priesagos veiksmo rezultato pavadinimas *grūdas* (plg. la. *grūds* ‘grūdas’, s. angl. *grūt* pl. n. ‘smulkūs miltai’) < **g^hrūdó-* ‘sugrūstasis’¹⁶¹ : ide. **g^hreyd-* ‘smulkinti’ (plg. lie. *grūsti*); **-mo-* priesagos veiksmo ypatybės būdvardis, kuris vėliau sudaiktavardėjo, *dūmas* (plg. la. *dūmi*, pr. *dumis*, sl. *dýmь) < **dūma-* < **d^húmo-* (su dėl substantyvizacijos pakitusia kirčio vieta¹⁶²; senesnįjį akcentą atspindi s. i. *dhūmá-* ‘dūmai’, gr. *θῦμός* [t^hýmós] ‘gyvybingumas, noras, poreikis, drąsa, pyktis’ < ide. **d^huh₂-mó-*) ‘sususukęs,

¹⁵⁶ Plg. nom. sg. ide. **g^wōu-s*, gen. *g^wéu-s*, dat. **g^wéu-ei* (kai kuriose kalbose pagal nom. ir acc. sg. perdirbtas į **g^wōu-*).

¹⁵⁷ Acc. sg. ide. **g^wō-m* < **g^wōu-m-*.

¹⁵⁸ Anksčiau heteroklitais buvo linkstama laikyti įvairesnių priesagų žodžius, tarkim, ir tuos, kurių *-n-* kaitaliojosi su *-u-*. Dabar indoeuropeistikoje heteroklitais laikomi tik žodžiai su *-n-/r-* ir *-n-/l-* kaita.

¹⁵⁹ Beje, kai kurie iš jų baltų ar baltų-slavų prokalbės dirvoje gali būti nežymiai perdirbti.

¹⁶⁰ Plg. ir s. air. *both* ‘lūšna’, kimr. *bod* ‘butas’ < ide. **b^hu-tā-*.

¹⁶¹ Plg. ir la. *grūds* ‘grūdas’, sl. *grudь, s. angl. *grēat* ‘didelis, storas, rupus (apie javus), grubus (apie audinį)’, s. v. a. *groz* ‘didelis, storas’ < germ. **grauta-* ‘rupiai sumaltas’ < ide. **g^hroud-ó-*.

¹⁶² Žr. Kabašinskaitė, Klingenschmitt 2006, 169–186 ir kt.

sūkuriuojantis (apie dūmus) : **d^heuh-* ‘suktis ratu, sūkuriuoti’ (plg. s. i. *dhav* ‘kratyti, purtyti, greitai šen bei ten judėti’).

§ 163. Čia pridurtini ir tokie veldiniai, kurie taip pat turi nemažai atitikmenų, jų struktūra atspindi tam tikrus darybos bruožus (galima formaliai išvelgti tam tikrą priesagą), tačiau dėl neaiškaus darybos pamato daugiau nieko negalima pridurti (prieinama etimologijos mokslo galimybių riba). Toks veldinys yra lie. *angis* (4) ‘gyvatė’, kartu su sl. *ožb, lo. *anguis* atspindintis ide. **h₂ang^{wh}i-*. Regis, dar anksčiau būta tokios šio vardažodžio paradigmos: nom. sg. **h₂áng^{wh}i-s*, gen. sg. **h₂ng^{wh}éi-s*, dat. sg. **h₂ng^{wh}éi-ei-* (šių linksnių formą, abliauto laipsnį, veikiausiai atspindi s. i. *áhi-*, av. *aži-* ‘gyvatė’ < i.-ir. **a^hi-*). Panašiai yra ir su *māres* < **mor-(i)jā*, plg. panašios reikšmės vedinius pr. *mary*, la. *mařa*, s. sl. *morje*; lo. *mare*, s. air. *muir*, germ. *mari n., kurie atspindi ide. darinį *mori ar **m^eri*¹⁶³ ‘jūra; ežero, balos netekantis vanduo’, tačiau ką reiškė šaknis **mer-* ar **mor-*, neaišku; taip pat ir su *marī* < *mar-tī < **mór-tih₂-*, plg. la. *māřsa*, pr. *mārtin*, – neaiškios reikšmės ide. **mer-* šaknies vediniai daugelyje kalbų reiškia jauną moterį ar vyrą: lie. *mergà*, gr. *μειραξ* [meĩraks] ‘mergina, vaikinai’, s. i. *márya-* ‘vyras, jaunuolis, mylimasis’, kimr. bret. *merch* ‘duktė, žmona’, lo. *marītus* ‘susituokęs’¹⁶⁴. Senų veldinių *duktē*, *jéntē*, *mótē*, (plg. ir *brótis* ‘brolis’) atveju tegalime konstatuoti, kad jie turėjo giminystės pavadinimams būdingą neaiškios reikšmės priesagą ide. **-h₂ter-*: ide. **d^hug-h₂ter-*, *ien-h₂ter-*, *ma-h₂ter-*, *b^hra-h₂ter-*.

§ 164. Greta tokių visuotinai pripažintų veldinių egzistuoja ir tokie vieniši kalbos žodžiai, kurie neturi atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose, tačiau jų istorinė daryba aiškiai nurodo vis dar indoeuropiečių prokalbės darybos ypatumus. Šiuo atveju reikėtų manyti, kad tai arba senas indoeuropiečių prokalbės veldinys, tik kitose indoeuropiečių kalbose išnykęs, arba tai labai labai ankstyvas baltų-slavų prokalbės darinys, atsiradęs po indoeuropiečių prokalbės suskilimo, bet dar prieš baltų-slavų prokalbės susiformavimą. Antai lie. *gėras*, atspindintis vėlyv. ide. ar anks. bl.(-sl.) **g^wer-ó-*, iliustruoja indoeuropiečių prokalbei būdingą deverbalinio būdvardžio su priesaga *-o-* vedimą, plg. gr. *λευκός* [leykós] < *leukó-s ‘baltas’ : **leuk-* ‘šviesti’. Rekontruotasis **g^wer-ó-* veikiausiai yra išvestas iš veiksmožadinės šaknies ide. **g^wer-*, plg. s. i. *grñāti* ‘giria, šlovina, dainuoja’, lie. *girti*, lo. *grātus* ‘malonus, žavus, priimamas su dėkingumu, kilnus’, jo pirminė reikšmė – ‘pagirtasis, pašlovintas’.

§ 165. Apžvelgus tradiciškai nurodomą indoeuropiečių prokalbės sufiksų inventorių bei darybos tipus, matyti, jog lietuvių kalba juos perėmė ne visus. Štai mūsų kalboje negalime rasti medžiagos būdvardžių su priesaga ide. **-iō-* (plg. lo. *aureus* ‘auksinis’ < **ausé-iō-*); būdvardžių, įvardijančių turėjimą, su priesaga ide. **-uent-*; nomina agentis su ide. **-tér-*, **-tor-* (plg. ide. **dh₃-tér-* ‘šalutinis davėjas’ ir **déh₃-tor-* ‘pagrindinis, nuolatinis davėjas’), kai kurių deminutyvų sufiksų ir kt.

Iš perimtųjų senųjų sufiksų bei darinių, atspindinčių senąją darybą (ji dabartinėje lietuvių kalboje jau nebegyva), toliau bus aptartos tos darinių grupės, kurios duoda daug peno etimologijai.

Priklausomybės būdvardžiai

Vṛddhi vediniai

§ 166. Indoeuropiečių prokalbės darybos aprašai dažnai pradedami nuo būdvardžių, padarytų iš daiktavardžių, grupės. Vienas iš įdomiausių priklausomybės būdvardžių kategorijos tipų yra vadinamieji *vṛddhi* dariniai.

Terminu *vṛddhi* senovės indų gramatikose buvo vadinamas pailgintojo laipsnio abliauto vedinys, pvz., *bhārata-* ‘priklausantis Bharatai, Bharatos palikuonis’ : s. i. *Bharatá* (vardas) < **bher-etó-* ‘paremtinas, globotinas’. Pailgintasis laipsnis *vṛddhi* vediniuose buvo tik tuomet senas, kai pamatinis žodis turėjo pamatinį abliauto laipsnį. Pailgintasis laipsnis senovės indų kalboje suvoktas kaip pagrindinis kalbamųjų vedinių bruožas ir apibendrintas.

¹⁶³ Analoginį šva secundum – iš paradigmos *móri : **m^erēi-s* – atspindi lo. *mare*.

¹⁶⁴ Lo. *marītus* ‘susituokęs’ < **m^erih₂-to* m. ‘tas, kuris turi jauną moterį, kuriam priklauso jauna moteris’ (ar tik nereiškia **mer-* ‘pasiekti lytinės brandos amžių?’).

Remiantis kitų indoeuropiečių kalbų duomenimis nustatyta, kad panašūs indoeuropiečių prokalbės vediniai iš tiesų turėjo keturias pagrindines savybes:

- 1) balsinį sufixą (*-ē-/ -ō-) (jei pamatinis žodis turi šį sufixą, dar kartą jis nepridedamas);
- 2) vienu laipsniu didesnę nei pamatinio žodžio šaknies balsių kaitą;
- 3) jei pamatinio žodžio paradigmos formos yra įvairių abliauto laipsnių, darybos pamatu eina nykstamojo laipsnio formos; be to, padaryto vedinio pamatinio abliauto laipsnis *e* įsiterpia tarp pirmosios ir antrosios šaknies fonemos (t. y. realizuojamas pirmasis pamatinis abliauto laipsnis¹⁶⁵).
- 4) opozicišką, t. y. priešingą, kirtį.

Pavyzdžiui, iš pamatinio žodžio *d̥iēu- / *diu- ‘dangus’ (nom. sg. *d̥iēus, gen. *diu-és) išvestas v̥r̥ddhi vedinys *de̥iuó- ‘dangiškasis, dievas’ (lie. *diēvas*, s. i. *deva-*, lo. *deus* ir pan.); iš *ǵ^huér-/ ǵ^hur- ‘žvėris’ (nom. sg. *ǵ^huēr, acc. *ǵ^huér-m̥, gen. *ǵ^hur-és, plg. lie. *žvėris*, s. lie. gen. sg. *žvėrēs*, gr. nom. sg. *θήρ* [t^hēr] ‘plėšrus, laukinis gyvūnas’, gen. *θηρ-ός* [t^hēr-ós]) – vedinys *ǵ^heūr-ó- ‘toks kaip žvėris’ (lie. *žiaūras*, vėlesnis *žiaurūs*; Young 2002). Lygiai taip pat ide. *tú* : *teuós (> lie. *tāvas*¹⁶⁶); ide. *nú ‘dabar’ (lie. *nūn* -n yra antrinis) : *némo-s (> (bl.-)sl. *načas > r. *новы* [novy]). Be šaknies balsių kaitos yra balsinių priesagų formos, tad jų v̥r̥ddhi vediniai dažnai yra pailgintojo laipsnio: ide. *sue̥kur-ó- m. ‘priklausantis sutuoktinio tėvui (kaip artimas: sūnus, svainis, laigonas)’ (atspindimas germ. **suegura-*, s. v. a. *swāgur*, vok. *Schwager*) – vedinys iš *sue̥kuro- m. ‘sutuoktinio tėvas’ (atspindimo s. i. *śvāsura-*, lie. *šėšuras*, s. v. a. *swehur*, vok. *Schwäher*).

Taigi vienas iš pagrindinių kalbamųjų vedinių bruožų yra ne pailgintasis, o pagal pamatinį žodį kintantis abliauto laipsnis – nepaisant to, indoeuropeistikoje šio tipo dariniai tradiciškai vadinami netiksliai senovės indų gramatikų terminu.

§ 167. Iš pradžių v̥r̥ddhi vediniai buvo būdvardžiai, vėliau jie galėjo sudaiktavardėti, pvz., *d̥éru-o- ‘medienai priklausantis’, v̥r̥ddhi vedinys iš *dru- ‘medis, mediena’, vėliau įgijo su darybos pamato reikšme sutampančią reikšmę ‘medis’ (sl. *dervo, plg. r. *дерево* [derevo] ‘medis’).

Kai latvių ir lietuvių kalbos giminiškų žodžių priegaidės, regis, neatitinka Endzelyno suformuluoto dėsnio, vienas iš šių žodžių taip pat galėtų būti buvęs v̥r̥ddhi vedinys. Antai la. *laīks* (< *lāika-s < **lōik^w*-o-s) galėtų būti senojo v̥r̥ddhi vedinio atspindys. Pamatinį žodį išlaikė lietuvių kalba – *laīkas* (< **loik^w*-o-s ‘likęs, dar būsimas laikas, ateitis’), jį atitinka gr. *λοιπός* [loipó-s] ‘likusis’ < **loik^w*-ó- ‘paliktasis’ (vedinys iš ide. **leik^w*-, plg. lie. *likti* ir kt.). V̥r̥ddhi vedinys reiškė ‘priklausantis laikui’, o sudaiktavardėjęs įgijo tokią pat reikšmę kaip ir lietuvių *laīkas*. V̥r̥ddhi vedinį veikiausiai liudija ir la. *lauīks* ‘miško proskyna; atviras laukas (be miško, gyvenviečių)’ (< *lāuka- < *lōuko-; panašiai rekonstruoti ir germanų žodžiai – s. v. a. *lōh* ‘giraitė’, s. angl. *lēah* ‘laukas, pieva, miškas’ < germ. *lauxa- < *lōuko- arba *lōuko-). Pamatinį žodį atspindi lie. *lauīkas*, toks pat kaip ir s. i. *loká*- m. ‘laisva erdvė; pasaulis’ < ide. *loukó- ‘miško proskyna (t. y. šviesi vieta miške)’ (vedinys iš ide. *leuk- ‘šviesti’).

§ 168. Suskilus indoeuropiečių prokalbei (formuojantis baltų-slavų prokalbei) tokio tipo vedyba, indoeuropeisto Gerto Klingenschmitto nuomone, buvo išplėsta papildomais bruožais: kai kurie numanomi v̥r̥ddhi vediniai turi pridėtą *h*₂ (vėliau susiliejęs su kamiengaliu susiformavo priesaga *-ā: ide. *-e-h₂- > *-ah₂- > -ā) sufixą. Vienišas bl.-sl. *uárnā- ‘varna’ (plg. lie. *várna* (1), la. *vārna*, r. *ворона* [voróna], s.-kr. *vràna*) < vėlyvoji ide. *uórnā- ‘priklausanti varnui, panaši į varną’ veikiausiai yra v̥r̥ddhi vedinys iš bl.-sl. *uař-na-s ‘varnas’ (plg. lie. *vařnas*, sl. *vořnъ (r. *vóron*)) < ide. *uór-no-. Taip pat aiškintini: *jáura* < ide. **iéu^hrah₂*- ‘prie jūros esanti (pelkėta) žemė’ : ide. *iuhr-áh₂ (plg. lie. *jūra*)¹⁶⁷; *pèdà* < *pèd-ó- : *ped- ‘koja’ (plg. lo. *pēs*, gen. *pèd-is* ir kt.); *deruà* (senoji kirčiuotė – trečia) < **dér'uā* < *dēruā- < ide. *dērué-h₂- : *dēru-o*- ‘medis’.

Kai kurie spėjami v̥r̥ddhi vediniai turi pridėtą *-iio- sufixą: *ēglis* (kai kuriose tarmėse yra ir *ēglis*) ‘kadagys’ < vėlyvoji ide. **éd'lija*-s (nom.) ‘eglei priklausantis’ : *ēglè* < ide. *edliā-. Taigi *ēglis* nėra

¹⁶⁵ Apie klaidingą Benvenisto teoriją, susijusią su pasitaikančiu dvejopu pamatiniu abliauto laipsniu žr. § 133–134.

¹⁶⁶ Nustatyta, kad bl.-sl. *e* prieš *uV^w* > *a*; *e* prieš *uV^v* > *e*.

¹⁶⁷ Dėl reikšmės plg. germ. *mōra- n. ‘pelkė’ (s. v. a. *muor* < *māro ar *mōro) : germ. *mari n. ‘jūra’ < *mari (< **m^rri*; plg. lo. *mare*) ar *mori (plg. s. air. *muir*).

polonizmas, kaip teigiama Frenkelio žodyne (Fraenkel 118): le. *jadłowiec* ‘kadagys’ gali būti senas giminiškas darinys iš *ēdl^o.

*-o- vediniai

§ 169. Balsinė priesaga *-o- gali būti ir be *vr̥ddhi* vedybos naudojama priklausomybės vediniams daryti. Štai, pavyzdžiui, iš asmeninio įvardžio ide. *tú ‘tu’ išvestas **tū-ó-* ir *vr̥ddhi* vedinys **teū-ó-* yra tokios pat reikšmės – ‘tavo, priklausantis tau’ (plg. gr. *σό-ς* [só-s] < **tū-ó-* ir *τεό-ς* [teó-s] < **teū-ó-*).

§ 170. Sufiksas *-o- gali būti ir kompleksinės priesagos dalis. Įdomų sufiksų konglomerato (junginio) atvejį iliustruoja lie. *Laūkesas*, ežero pavadinimas, ir *Laukesà*, upės pavadinimas, taip pat *raudesà* ‘raudonas atšvaitas danguje’¹⁶⁸. Žodžių priesaga rekonstruotina *-es-o- ir, atitinkamai, *-es-e-h₂-, t. y. *-es- iš tiesų priklausė pamatiniam žodžiui (plg. panašų darinį s. i. *pīvas-á-* ‘esantis su riebalais, riebaluotas’ : *pīvas-* n. ‘riebalai’). Pamatinis žodis veikiausiai buvo bevardės giminės -es- priesagos vedinys – ide. nom.-acc. sg. *leukos : gen. *léukes-os ‘švietimas’¹⁶⁹ ir, atitinkamai, **reud^hos* : **reud^hes-os* ‘raudonumas’¹⁷⁰. Baltų-slavų laikais šis žodis turėjo formas *laukas (nom.-acc.), **laukes-* (likusiųjų linksnių kamienas), atitinkamai *raudas, *r’audes-*, ir vėliau pagal nom.-acc. linksnį analogiškai buvo pertvarkyta visa jo paradigma – **laukes-*, atitinkamai, **raudes-*. Pirminiai priklausomybės būdvardžiai **leukeso-*, *leukesah₂ reiškė ‘kuris yra su švietimu; šviesusis, skaidrusis (t. y. ežeras ir pan.)’, o **reud^heso-*, **reud^hesah₂* – ‘kuris yra su raudonumu; raudonasis’.

*-io- ir *-iio- vediniai

§ 171. Skirtingai nei kitose indoeuropiečių kalbose, baltų kalbose senieji sufiksai *-io- ir *-iio- nesutapo, jie turi skirtingus refleksus. Štai *-io- atspindi vedinys lie. *karias* ‘kariuomenė’ (plg. pr. *kragis*, turėtų būti *kargis ‘kariuomenė’) < **kor-io-*, vedinys iš *kāras* < **kor-ó-*. Kaip ir daugelis kitų šios priesagos vedinių, nurodytasis pavyzdys liudija, kad pamatinio žodžio *o* priesaga į vedinį neįtraukiama.

Ypatingas šios priesagos vedybos atvejis yra lie. *ežys* (la. *ezis*) < **h₁eg^hiio-*. Jis yra, kaip rodo giminiškų kalbų ežio pavadinimai (gr. *εχίνος* [ek^hinos] < **h₁eg^hi-Hnō*, s. v. a. *igil* < **h₁eg^hi-lo*), vedinys iš ide. **h₁eg^hi-* ‘tam tikros rūšies gyvatė’ (plg. gr. *ἔχις* [ek^hi-s] ‘gyvatė, žaltys’) ir analizuotinas kaip **h₁eg^hi-ió-* ‘priklausantis gyvatei’. Taigi čia turime ne panašią sinonimišką priesagą *-iio-, o *-io-. Beje, giminišką priklausomybės būdvardį turi ir slavų kalbos, plg. r. *εж* [ež] < sl. **eziá-* < **h₁eg^hiio-* ‘priklausantis gyvatei’.

§ 172. Priesaga *-iio- turi daugiau funkcijų. Viena iš jų panaši į *-io- priesagos – su ja daromi priklausomybės būdvardžiai, kurie linkę sudaiktavardėti. Gana vėlyvi priesagos *-iio- vediniai yra, pavyzdžiui, *vandėnis* (2) < **vande'n-iia-* (su dėsningu kirčio atitraukimu, žr. Stang 1966, 146) < *-en-iio- (: *vanduō*, *vandēns*); *karỹs* < **kari'ia-* (: *kāras*) arba **karji'ia*¹⁷¹ (: *kārias*). Veikiausiai jau lietuvių kalbos dirvoje atsirado *arklỹs* < *arkl-ijas ‘priklausantis arklui’ : *árklas*¹⁷².

Nomina actionis su *-sa-

§ 173. Senąją, dabar lietuvių kalboje nebegyvą, darybą su priesaga -sa- atspindi seni, bet turbūt jau lietuvių kalbos dirvoje padaryti veiksmažodžių abstraktai lie. *balsas* (: *bilti*), *gařsas* < *gard-sas

¹⁶⁸ Plg. Skardžius 1941, 312.

¹⁶⁹ Jis būtų giminiškas su av. *raocah* ‘šviesa’ < **leuk-es-*.

¹⁷⁰ Plg. gr. *ῥευνθος* [ereyt^hos] n. ‘raudonumas’.

¹⁷¹ Vėliau *i prieš *i* dėsninai išnyko.

¹⁷² Veldinys iš ide. **h₂arh₃-tló-* ‘arklas’.

(: *girdėti*), *nařsas* < *nart-sa-s (: *niřsti*, *nirtaũ*), iš kitų indoeuropiečių kalbų plg. s. i. *ješá-* ‘gavyba’ (řaknis *ji*), s. sl. *směxъ*, s.-kr. *smìjeh*, r. *смех* [smech] ‘juokas’ < **smāi-ša*¹⁷³.

Nomina instrumenti, nomina loci su *-tlo-, *-tlā-

§ 174. Čia išsiskiria priesagų *-tlo- vediniai. Veikiausiai tai yra tam tikri veldinių iš indoeuropiečių prokalbės priesagos *-tro- perdirbiniai. Spėtina, kad baltų-slavų kalbose įvyko savotiška priesagų kaita: ide. *-tr-o- > *-tl-o- / *-d^hl-o-. Štai lie. *árklas*, la. *ařkls* ‘arklas’ < **h₂arh₃-tló*¹⁷⁴ ‘priemonė arti’, yra *-tlo- vediniai iš **h₂erh₃-* (lie. *árti*). Sl. *árdlo n. ‘arklas’ (russ. *rálo*, poln. *radłó*) < **h₂arh₃-d^hl-o-* liudija priesagą *-d^hl-o-. Kitų indoeuropiečių kalbų refleksai nurodo buvus ide. **h₂arh₃-tro-* n. ‘t. p.’ (gr. *ἀροτρον* [árotroŋ], arm. *arawr* ‘arklas’ < **h₂ar₃-tro-* < **h₂arh₃-tro-*, s. š. germ. *arđr* ‘arklas’ < germ. **arpra-* ar **arđra-* < **h₂arh₃-tro-*, s. air. *arathar* ‘arklas’ < kelt. **aratro-* m. < **h₂ar₃-tro-*; lat. *arātrum* ‘arklas’ su analogiškai pagal *arāre* ‘arti’ perdirbtu *ā*).

§ 175. Baltų kalbų dirvoje atsirado ir vedinių su priesaga *-tlā-: *sékla* (: *sėti*), o veikiausiai jau lietuvių kalbos laikais – *ganyklà* (: *ganyti*).

Veiksmožodiniai būdvardžiai, nomina actionis ir nomina instrumenti su priesagomis *-to-, *-nó-, *-ló-, *-uo- (bl. *-ta-, *-na-, *-la-, *-ua-)

Ide. *-to-

§ 176. Senosios priesagos ide. *-to- vediniai baltų kalbose turėjo nemaža įvairių refleksų, tad šią priesagą verta aptarti išsamiau. Seniausi tokio tipo veldiniai yra indoeuropiečių prokalbę siekiantys veiksmožodiniai būdvardžiai, žymintys veiksmo ar būsenos sąlygojamas ypatybes. Vėliau baltų kalbose jie dažniausiai tapo būtojo laiko neveikiamaisiais dalyviais¹⁷⁵: lie. *sùktas* < **suk-tó-*. Senųjų veiksmožodinių būdvardžių řaknis visuomet buvo nulinio abliauto laipsnio, išskyrus CEC-tipo řaknis su pamatiniu abliautu (pvz., *dėgtas*), o kirtis – galūnėje. Dalis veiksmožodinių būdvardžių baltų kalbose sudaiktavardėjo ir jų kirčiavimas pakito: lie. *miltai*, la. *mĩlti* < **mĩl-ta-pl.* < **mĩh₁-to-*, anksčiau buvo būdvardis **mĩh₁-tó-* ‘sumaltas’ (: *málti*). Adekvati paralelė, tik su priesaga **uo-*, yra vokiečių kalboje: vok. *Mehl* < s. v. a. *melo* n. < **melh₁-uo-* (: **melh₁-* ‘malti’).

§ 177. Su priesaga ide. *-to- buvo daromasi ir veiksmožodžių abstraktų (vėliau jų reikšmė konkretėjo). Vedinio řaknis buvo su kirčiuotu *o* atbalsio pamatinio abliauto laipsniu, plg. gr. *vóστος* [nóstos] ‘grįžimas (namo)’ < **nós-to-* m. (: **nes-* ‘laimingai nuvykti, grįžti, parvykti’ < ide. praes. **neś-e/o-*). Lietuvių kalboje šią darybą atspindi vediniai *nařštas* ‘nerřtas’ (: *neřsti*), *narřtas* ‘įtūžis’ DP (: *niřsti*), *mařstas* < **mojt-to-* (: **mit-* ‘gyventi, buvoti’, plg. *mĩsti*). Toks vedinys veikiausiai buvo ir *rāřtas* (: *rařyti*), nors jis galėjo būti ir veiksmožodinis būdvardis, ypač jei būtų galima įrodyti jo neutrum giminę. Beje, kai kurie sudaiktavardėję veiksmožodiniai būdvardžiai vėliau galėjo įgyti ir veiksmožodžių abstraktų reikšmę, tad ėmė formuotis dar vienas veiksmožodžių abstraktų tipas su nulinio laipsnio řaknimi ir priesaga *-to- (jis buvo gana populiarus senojoje indų kalboje).

§ 178. Įrankių pavadinimai indoeuropiečių prokalbėje ir atskirose kalbose buvo taip pat daromi su minėta priesaga, pvz., lie. *siėtas*, la. *siėts* < **seih-tó-* ‘įrankis sijoti’ (: lie. *sijóti*, la. *siját*), sl. **sejh-to-* n. (plg. s.-kr. *řito* ‘sietas’).

¹⁷³ Dėl virtimo [s] > [ř] po *ai*, plg. lie. *maiřas* = s. i. *meřá-* m. ‘avinias’.

¹⁷⁴ Ar tik nebus čia įvykusi disimiliacija *r-r* > *r-l*?

¹⁷⁵ Iš tranzityvinių veiksmožodžių padaryti būdvardžiai įgydavo pasyvinę reikšmę, iš intransityvinių – aktyvinę reikšmę. Tačiau baltų kalbose daugelis jų įgijo pasyvinę reikšmę, plg. vienintelį lietuvių kalboje aktyvinę reikšmę turėjusį iliustruoti refleksą *bútas* < **b^huh₂-tó-* (s. i. *bhūtá-*).

§ 179. Kai kurių **to-* vedinių darybą tiksliai apibūdinti gana sunku. Štai lie. *rýtas*, la. *rîts* < **h₃r-ih-tó-* (: ide. **h₃rih-* ‘kilti’, plg. ide. **h₃er-* ‘keltis’¹⁷⁶) galėjo būti veiksmažodinis būdvardis (jei buvo neutrum giminės), taigi jo pirminė reikšmė – ‘pakilusi, t. y. saulė’¹⁷⁷. Tačiau prūsų kalbos duomenų, kurie patvirtintų ar paneigtų neutrum giminės ir galimo būdvardžio buvimą, nėra. Minėtas žodis galėjo būti ir veiksmažodžio abstraktas ‘saulės pakilimas, patekėjimas’. Tolimesnis šaknies ide. **h₃rih-* ‘kilti’ plėtinys (**h₃r+eiĥ+s-*) arba panašus plėtinys (**h₃r+eis-*) yra paliudytas germanų **ri-sanaⁿ* ‘kilti’ (plg. go. *ur-reisan*, s. v. a. *rīsan*) < **h₃reiĥse/o-*¹⁷⁸, atitinkamai **h₃reise/o-* (dėl reikšmės plg. n. ang. *sun-rise*).

§ 180. Priesaga **to-* iš seno vartota ir kaip antrinis sufiksas¹⁷⁹, t. y. darant žodį buvo dedama prie pamatinio žodžio išvestinio vardažodinio kamieno. Su ja buvo sudaromi atributinių ypatybių būdvardžiai reikšme ‘esantis su tuo, kas įvardyta pamatiniu žodžiu’: *miglótas*, *kalnúotas*, *akýtas*¹⁸⁰, ypatybių abstraktai: *gyvátas*¹⁸¹, kelintiniai skaitvardžiai: *peñktas* ‘turintis išskirtinę savybę sudaryti penkis (be jo nebūtų penkių)’. Tačiau šie vediniai dėl savo aiškumo, skaidumo nėra etimologijos objektas.

Ide. **-nó-*, **-ló-*, **-uo-*

§ 181. Veiksmažodiniai būdvardžiai su **-tó-* turi paralelių su sufiksų **-nó-*, **-ló-*, *-uo-* vediniais. Pastarųjų priesagų būdvardžiai taip pat turėjo polinkį įsijungti į veiksmažodžių sistemą kaip neveikiamieji dalyviai. Bet įvairiose kalbose jie pasiskirstė skirtingai. Baltų kalbose senieji priesagos *-nó-*, **-ló-*, *-uo-* vediniai nėra tapę neveikiamaisiais dalyviais: lie. *pilnas* ‘pripildytas’, plg. la. *pilns*, pr. *pilnan*, sl. **pólnv*, ved. *pūrṇá-*, germ. **fulna* (< ide. **płh₁-nó-*)¹⁸²; *túlas* ‘dažnas, ne vienas, daugus, įvairus’, plg. sl. **tylv* ‘pasturgalis’, s. i. *tūlam* ‘šluotelė, žiedynas, medvilnės pluoštas’ (< ide. **tuh-ló* ‘išsipūtes, ištinęs, išbrinkęs’); *kreīvas*, plg. la. *krievas*, sl. **kriovb* < ide. **krej-uo-s* ‘lenktas’, plg. kito atbalsio pamatinio abliauto laipsnio gr. *κροίφός* [kroiwós] < **kroj-uo-s* ‘lenktas’; *gývas*, plg. la. *dzīvs*, pr. *gijwans*, sl. **živb*, s. i. *jīvá-*, lo. *vivus* (< ide. **g^wih₃-uó-* ‘gyvenantis’).

Baltų epochos sufikso **-na-* vediniu reikėtų laikyti lie. *dāžnas*, pr. **desna-* ‘dažnas’ (plg. pr. *kudsnimai* ‘kaip dažnai’). Tiesa, nėra vieningos nuomonės, kuris veiksmažodis yra šio darinio pamatas. Mažulio nuomone, tai galėtų būti bl. **dež-* ‘mušti, tvoti; dėti, padaryti’ (plg. la. *dezēt*, *dēzēt* ‘mušti, tvoti’; Mažiulis 2, 291), tuomet bl. **dežna-* semantinis rutuliojimas būtų ‘primuštas, pridėtas, prikimštas’ → ‘tankus, gausus’ → ‘dažnas’. Tačiau pamatinis žodis galėjo būti ir **daž-* ‘dažyti, spalvinti’ (plg. lie. *dažyti*), tuomet bl. **dažna-* reikšmė vystėsi taip: ‘su dažais, spalvotas’ → ‘margas, spalvingas’ → ‘įvairus, skirtingas’ → ‘dažnas’ (tokią etimologinę „pagundą“ minėjo Vladimiras Toporovas, žr. Toporov 4, 229).

Senas sudaiktavardėjęs veiksmažodinis būdvardis veikiausiai yra *bérnas* senųjų raštų užfiksuota senesne reikšme ‘mažas vaikas’ < **b^hēr-nó-* (su pailgintuoju šaknies **b^her-* ‘nešti’ laipsniu, kaip ir s. i. *bhárman* ‘atnaša, paaukojimas (loc. sg.)’, sl. **bérme* (r. *берэмя* ‘našta, sunkumas’, s.-kr. *brème*, slov. *bréme*) < **b^hēr-mēn*), plg. la. *bērn*s ‘mažas vaikas’ < **beř-na-* su analogiškai įsivestu pamatiniu abliauto laipsniu¹⁸³, go. *barn* ‘t. p.’ (< ide. **b^hor-no-*); pirminė jo reikšmė buvo ‘(ką tik) gimęs, naujagimis’.

¹⁷⁶ Pastaroji šaknis rekonstruojama iš gr. *ἄρτο* [ārto] aor. ‘atsikėlė’, s. i. *ārta* ir kita.

¹⁷⁷ Indoeuropiečių saulės pavadinimas buvo neutrum giminės: ide. **sah₂uł* n. ‘saulė’, plg. lie. *sáulė* ‘saulėi priklausanti, t. y. saulės deivė’.

¹⁷⁸ Esamą germanų nulinio abliauto laipsnio **ris-* reikėtų aiškinti germ. **rīs-* analogija su įprastine germanų silpnosios klasės (1) veiksmažodžių šaknies kaita.

¹⁷⁹ Pirminis sufiksas – tas, kuris dedamas tiesiai prie pamatinio žodžio šaknies.

¹⁸⁰ Kai kurių mokslininkų manoma, kad vedinių su **to-* darybos pamatas buvo su kuopine priesaga *-h₂-*, t. y. pamatinis žodis buvo kuopinis, plg. *kalnúotas* < **kolh-no-h₂-to-* ‘esantis su kalnynu (kalnų kompleksu)’.

¹⁸¹ **gīua-ta-*, plg. sl. **životb*. Tolesnis vedinys būtų *gyvatà* (< **-tah₂*).

¹⁸² Lo. *plēnus* yra perdirbtas dėl analogijos su veiksmažodžiu *-plē-* ‘pildyti’.

¹⁸³ Panašiai pamatinį laipsnį turi lie. *tekmė*, pasitaikantis šalia *tekmė* < **teĥ-m⁰*.

Paveldėtas priesagos *-no- veiksmožodžio abstraktas yra lie. *sāpnas*, plg. la. *sapnis*, sl. **sъnъ* (< **sup-no-*), s. i. *svapna-*, arm. *k'own-*, gr. *ὑπνος* [húplos], lo. *somnus* 'miegas', s. air. *sūan*, s. isl. *svæfn* 'sapnas, miegas' (< ide. **sūop-no-*, **sūep-no-*, **sup-no* 'miegojimas'). Neaišku, ar veiksmožodinis būdvardis, ar veiksmo pavadinimas, veiksmo rezultatas yra veldinys *kālnas*, la. *kālns* (plg. lo. *collis* < **kolh-ni-* 'kalnas') < ide. **kolh-no-* 'kuris yra pakilus' ar 'pakėlimas', 'pakyla'.

§ 182. Baltų-slavų, lietuvių kalbos dirvoje dažniausiai funkcionavo ne „grynos“ paveldėtos priesagos, o rasdavosi vadinamieji priesagų konglomeratai, priesagų jungtys – iš kelių priesagų jungties susiformavę nauji sufixai. Štai lietuvių kalboje iš priesagų *-u- ir *-lo- susiformavo priesagų jungtis -ula-s: *stebulas* 'nepaprastas, ypatingas' (: *stebūs* 'nuostabus', *stèbti*), *gėdulas* (3) 'gedulingas' (: *gedėti*). Sudaiktavardėję neutrum giminės būdvardžiai tapo abstraktais: *gėdulas* (3) 'gedėjimas' (ir *gedulà*).

C. Specifiniai indoeuropiečių prokalbės dūrybos atvejai

§ 183. Indoeuropiečių prokalbės dūrybos bruožai daug kuo buvo panašūs į dabartinę lietuvių kalbos dūrybą ar priešdėlinę vedybą. Determinatyvinių, posesyvinių, veiksmožodinių valdomųjų, prielinksninių valdomųjų kompozitų tipus matome ir tarp dabartinių lietuvių kalbos dūrinių (priešdėlinių vedinių): *piliakalnis*, *prótėvis*, *buožgalvis*, *arkliaganys*, *pagáirė*, *atkálnė*. Tiesa, kitokie (ar šiek tiek kitokie) nei indoeuropiečių prokalbėje yra kiekvieno tipo dūrinių morfologijos bruožai – sandų priklausymas gramatinei klasei, dūrybos priesaga (synchroniškai dūrinio galūnė). Antai daugelis lietuvių kalbos dūrinių turi priesagą (galūnę) -ys, -is (-ė) < bl. **-ija-*. Iš tiesų ši priesaga kaip dūrybos sufixas indoeuropiečių prokalbėje turėta prielinksninių valdomųjų dūrinių (greta **-i-* bei **-o-*). Kai kurie senosios indų kalbos posesyviniai dūriniai taip pat turėjo priesagą -iya- (Wackernagel, Debrunner 1957, 814). Tačiau jie nebūtinai sietini su indoeuropiečių prokalbe, toks tipas galėjo išsirutulioti ir savarankiškai pačioje senojoje indų kalboje¹⁸⁴. O kitų tipų dūriniai indoeuropiečių prokalbėje jokio dūrybos sufixo neturėjo. Minėta priesaga lietuvių kalboje buvo analogiškai apibendrinta kitiems dūrinių tipams.

§ 184. Kurie lietuvių kalbos dūriniai atspindi senuosius paveldėtus dūrinius, nustatyti nėra lengva, nes, kaip jau minėta, panaši daryba lietuvių kalboje produktyvi ir dabar. Štai senas determinatyvinio tipo dūrinys yra *viėšpats* < **uoiġko-pot*¹⁸⁵ 'namo ponas, valdovas'¹⁸⁶, plg. gr. *οἶκος* [oĩkos] 'namas' < **uoiġko-*. Įdomų determinatyvinį vedinį su daiktavardiniu antruoju ir prieveiksminiu pirmuoju sandu atspindi *ātkampis* < **ata-kampiġa-* 'nuošalus kampas'¹⁸⁷ ir kiti panašūs dariniai (*ātbalis*, *užkampis* ir kt.). Senąjį veiksmožodinių valdomųjų kompozitų tipą yra užfiksavę mūsų senieji dvikamieniai vardai ir apeliatyvai: *Mindaugas* – 'kas mini, mena daug', *Daūtaras* < **Daūg-taras* 'kas taria daug'; *kaliboba* 'ketvirtasis pačios vyras, bobkalys' – 'kas kala bobą'. Kita vertus, dažniausiai lietuvių kalbos kompozitai ir sinchroninės darybos požiūriu yra aiškūs dariniai, taigi tai yra istorinės darybos, o ne etimologijos objektas.

¹⁸⁴ Ši senosios indų kalbos naujovė galėjo būti susijusi su prielinksninių valdomųjų dūrinių reinterpretacija. Dėl jos kai kuriose giminiškose kalbose minėtųjų dūrinių sufixas **-i-* išplito tarp posesyvinių dūrinių. Naujas tipas susiformavo veikiausiai todėl, kad prielinksniniai valdomieji dūriniai kalbos vartotojo imti suvokti ir kaip posesyviniai dūriniai, pvz., lo. *dēbilis* 'bejėgis, silpnas' < **dē-bel-i-* 'esantis toli nuo jėgos, t. y. be jėgos' (: **bēl-o-* > s. i. *bála-* n. 'jėga') pradėtas suvokti kaip 'turintis jėgas toli (nuo savęs), t. y. neturintis jėgų'.

¹⁸⁵ Dėl Mikalojaus Daukšos tekstuose randamo konsonantinio kamieno nom. pl. *Wieżpates* ir kita patikimiausiu rekonstruoti **uoiġko-pot-*, plg. dar lo. *hospes* 'svečias; šeimnininkas', gen. *hospit-is*, pelignų *hospus* < **g^hos-pot-*, sl. **gospodb* 'ponas, viešpats' < **g^hos-pot-* (-d- veikiausiai išsirutuliojo dėsninai tokiuose daugiskaitos linksniuose kaip dat. pl. **-pad-mas* < **-pot-mos*; sl. **sedmъ* 'septintas' < **sebdma-* < **septm-o-*). Taigi abu šio determinatyvinio dūrinio sandai yra daiktavardiniai.

¹⁸⁶ Plg. dar pr. *waispattin* acc. 'ponia', lie. *viėšpati* DP ir kt. – **uoiġko-potnih₂-* (plg. lie. *viėšpatni* WP) reflekso perdirbinį – **uoiġko-pot-*.

¹⁸⁷ Senasis prieveiksmis **ata-* 'nuošalin' dabar vartojamas tik kaip priešdėlis.

§ 185. Indoeuropiečių prokalbėje būta ir dabar jau nebeegzistuojančio dūrybos tipo. Tai preverbų dūriniai (vok. Preverbialkompositum), kurių pirmasis dėmuo – preverbas, t. y. nekaitomas žodis, ėjęs su veiksmažodžiu, o antrasis sandas – veiksmažodžio šaknis (jos pradžios fragmentas). Tokių dabar jau nebeskaidžios struktūros dūrinių darytasi ir baltų-slavų prokalbės laikais, jie dažniausiai buvo vietų ar įrankių pavadinimai. Lietuvių kalboje šios dūrybos refleksai yra *iñdas* < ide. **ñ-d^hh₁-o-* ‘vieta, kur kas įdedama’ (**ñ-* ‘į’; **d^heh₁-* ‘dėti’); *lizdas* ≤ **nizdas*¹⁸⁸ < ide. **ni-sd-o-* ‘vieta, kuri užsėdama, dedama žemyn sėdėti’ (plg. s. i. *ni* ‘žemyn’; **sed-* ‘sėdėti’; s. i. *niđá-* ‘poilsio vieta, stovykla, lizdas’; lo. *nīdus* ‘lizdas’, s. v. a. *nest* ‘lizdas’); *uždas* ‘mokestis’ < bl.-sl. **uz-d-a-* ‘tai, kas uždėta’, *iždas* ‘valstybės lėšų visuma, turtas’ < *bl.-sl. **iz-d-a-* ‘tai, kas išdėta’. Slavų kalbose yra išlikę ide. **son-d^hh₁-o-* ‘tai, kas sudedama’ refleksų, plg. s. br. *sudb* ‘prietaisas, indas’, s. sl. *sođb* ‘indas’. Tokių dūrinių pavyzdžiu buvo padarytas ir nesenas lietuvių kalbotyros terminas lie. *sándas* ‘sudedamoji dalis, dėmuo, komponentas’.

§ 186. Šalia preverbų dūrinių minėtini įdomūs vėlesni vediniai, atspindintys indoeuropiečių prokalbės darybos bruožus: iš preverbo ir veiksmažodžio nulinio laipsnio abliauto šaknies su sufiksu ide. **-iáh₂-* suformuoti veiksmo pavadinimai *pradžia* < **pro-d^hh₁-iáh₂-* (: *pra-dėti*); *nuodžià* ‘nuodėmė’¹⁸⁹ < **noh₁-d^hh₁-iáh₂-* (: *nu-si-dėti*)¹⁹⁰.

D. Iš senųjų dūrinių susiformavusios priesagos

§ 187. Kai kurios baltų, slavų kalbų priesagos yra apibendrintos iš antrojo dūrinio sando. Germanų kalbose toks priesagų atsiradimo būdas buvo labai paplitęs. Baltų kalbose atpažįstamos tik kelios priesagos, susiformavusios iš žodžio šaknies: iš antrojo dūrinių sando, siejamo su šaknimi ide. **d^heh₁-*, išsirutuliojo lietuvių kalbos sufiksai *-idė* ir *-udė*, plg. jau minėtą *avidė*, *aludė*.

§ 188. Tikėtina, kad panašaus tipo priesagų būta daugiau. Štai daugelio manoma, kad lietuvių kalbos vardažodžių priesaga *-(i)okas* yra išsirutuliojusi iš deminutyvams būdingos priesagos **-ko-*¹⁹¹. Indoeuropeisto Gerto Klingensmito nuomone, jei šiuos darinius susietume su panašaus baigmens įvardžiais *tóks*, *kóks*, priesagos bei senųjų darinių kilmės aiškinimas pasikeistų radikalai. Lie. *tóks* < **tāk-ia-*, s. bžn. sl. *takb* ir kiti panašūs įvardžiai seniau veikiausiai buvo dūriniai: ide. **ta-h₂-h₃k^w-o-* ‘taip atrodantis’ arba ‘taip pamatytas’. Pirmasis dėmuo buvo arba prieveiksmiai *tá ‘taip’, *ká ‘kaip’, arba kuopinio kamieno **ta-h₂-*. Antrasis sandas – ide. **-h₃k^w-o-* ‘matantis, matomas’ (iš ide. **h₃ek^w-* ‘matyti’). Tokių dūrinių būta senojoje indų kalboje: s. i. *īdṛś-* ‘toks’ (: s. i. *dṛś-* ‘matyti’) < ide. **i-h₂-dṛk-* ‘tokį kompleksą kaip išvaizdą turintis’; *tā-dṛś-* ‘toks’ < **ta-h₂-dṛk-* ‘tokį kompleksą kaip išvaizdą turintis’. Vadinasi, ir senieji vardažodžiai su bl.-sl. **-āko-* kadaise buvo dūriniai, jų darybos reikšmė galėjo būti ‘matomas su silpnescio laipsnio ypatybė’. Tarkim, *naujokas* reiškė ‘matomas su mažesniu naujumu’. Kai dūrybos santykiai nubluko, vardažodžiai imti laikyti priesagos vediniais, ir pagal juos analogiškai buvo pradėta darytis daugiau menamos priesagos darinių. Dabar nebeįmanoma pasakyti, kurie *-(i)okas* vardažodžiai buvo daryti kaip dūriniai, o kurie – jau kaip analoginiai vediniai.

§ 189. Atrodo, kad dūriniai galėjo būti ir la. *tāds* ‘toks’ < bl. **tá^hda-s*, *kāds* ‘koks’, lie. *vienódas* (la. *viênāds* ‘t. p.’) < **véinā^hda-s*. Antrasis jų dūrinio sandas – **-d^hh₁-ó-* ‘padarytas’ (: **d^heh₁-* ‘daryti, statyti, dėti’; s. i. *dhā-*, lie. *dėti*, vok. *tun* ‘daryti’ ir kt.). Tad, pavyzdžiui, la. *tāds* ‘toks’ < bl. **tá^hda-s* < ide. **ta-h₂-d^hh₁-ó-* reiškė ‘taip padarytas’ (plg. v. v. a. *sō-getān*, *sō-tān* ‘toks’). Panašių dūrinių yra lotynų bei senojoje vokiečių kalboje: lo. *duplus* ‘dvigubas’ < **-pl-o-* ‘sulenktas’ (taigi *duplus* yra ‘taip sulenktas, kad būtų du’), s. v. a. *zwīval* ‘abejonė’ < **dwei-pl-o-* (: **pel-* ‘lenkti’), lo.

¹⁸⁸ Tai nedėsningas fonetinis kitimas. Jį galėjo sąlygoti kontaminacijos ar liaudies etimologijos reiškiniai (apie juos žr. toliau). Taip pat neatmestina mintis, jog čia įtaką padarė disimiliacija: dantinis nosinis *n*–dantinis sprogstamasis *d* > *l*–*d*, plg. dalinę asimiliaciją *debesis* < **néb^hes-* (dantinis nosinis (*n*)–lūpinis sprogstamasis (*b* < **b^h*) > dantinis sprogstamasis (*d*)–lūpinis sprogstamasis (*b*)).

¹⁸⁹ Pirminė vedinio reikšmė veikiausiai buvo ‘prasižengimas’.

¹⁹⁰ Pirminė veiksmažodžio reikšmė turbūt buvo ‘prasižengti, pasiduoti į šalį’.

¹⁹¹ Žr., pavyzdžiui, Ambrazas 2000, 113.

probrum ‘priekaištas’ < **pro-b^hr-o-* ‘kas pareikšta, iškelta, atnešta’ (: **b^her-* ‘nešti’).

4. Etimologija ir semantika

§ 190. Semantinė žodžio pusė labai svarbi tiriant tiek indigenių žodžių, tiek skolinių etimologiją. Artimajai ir tolimajai žodžio etimologijai rūpi nustatyti pirminę žodžio reikšmę ir išaiškinti tolesnius tos reikšmės pokyčius. Pirminė reikšmė dažniausiai nustatoma remiantis rekonstruota žodžio daryba, tačiau reikšmės pokyčiai aiškinami semantikos žiniomis.

§ 191. Žodžio reikšmė kinta dėl išorinių, ekstralingvistinių veiksnių – išnykus designatui ar atsiradus naujam. Štai *vadovėlis* buvo pritaikytas kurios nors mokslo srities mokymosi knygai vadinti, nors iš pradžių jis reiškė tiesiog mažą vadovą, knygą; *koja* be reikšmės ‘tam tikra žmogaus kūno dalis, kuria jis eina’ įgijo reikšmę ‘žemutinė plonesnė daikto (stalo, skrynios, dalgio) dalis, ant kurios jis stovi ar kuria remiasi’. Kartais reikšmės kitimą lemia vidiniai kalbos veiksniai: liaudies etimologija (apie ją žr. toliau), koreliaciniai pakitimai (atsiradusių homonimų, paronimų tarpusavio poveikis) ir kita. Nustatyta, kad kalboje atsiradus dviem paronimams, vienas iš jų išnyksta arba abu įgyja skirtingas reikšmes: vok. *Knabe* ir *Knappe* kadaise buvo tos pat reikšmės ‘berniukas, tarnas’, vėliau *Knappe* įgijo reikšmę ‘tarnas, ginklanešys’, o *Knabe* – ‘berniukas’. Jokių griežtų semantikos kitimo dėsnų nėra, tad etimologas dažniausiai remiasi paralelėmis, tipologiniais savo ir kitų kalbų reikšmių kitimo pavyzdžiais, ieško tam tikrų tendencijų, dėsningumų, tam tikros kalbos logikos¹⁹².

§ 192. Kai kurie seni indoeuropiečių prokalbės veldiniai į atskiras kalbas gali būti perimami ir be jokio reikšmės pokyčio. Štai tokie yra lie. *šuō*, *šuñs* < ide. **k̑uō* (< *-ōn), gen. **k̑un-és* ‘šuo’, lie. *žqsis* < ide. **g̑hans-* ‘žąsis’.

§ 193. Daug dažniau žodžių reikšmė kinta. Žodžio reikšmės pasikeitimas gali būti labai senas, įvykęs pačioje indoeuropiečių prokalbėje. Manoma, kad remiantis įvairiomis kalbomis rekonstruojamo ide. **u̯h-ro-* ir **u̯ih-ró-* (lie. *výras*, s. v. a. *wer*, s. i. *vīrá-*, s. air. *fer*) reikšmė ‘vyras’ išsirutuliojo iš ankstesnės reikšmės ‘tas, kuris yra stiprus’. Ide. **u̯ih-ro-* iš pradžių buvo būdvardis – ‘stiprus’¹⁹³, vėliau jis sudaiktavardėjo ir įgijo dabar žinomą reikšmę ‘vyras’.

§ 194. Kartais pirminė reikšmė pakinta tik vienoje ar keliose veldinį turinčiose indoeuropiečių kalbose, o dauguma kitų kalbų ją perima nepakitusią. Ide. **d̑h̑mo-* (**d̑h̑₂-mo-*) pirminę reikšmę ‘rūkimas, dūmai’ atspindi lie. *dūmai*, r. *дым* [dym], s. i. *dhūmāḥ*, lo. *fūmus*. Vienintelės graikų kalbos reflekso *θυμός-ς* [thymó-s] reikšmė pakitusi, vėlesnė – ‘dvasia, reikšmė, prasmė, drąsa, pyktis’.

§ 195. Neretai pirminės veldinio reikšmės iki galo nustatyti nepavyksta. Atskirų kalbų žodžių reikšmės skiriasi taip, kad tampa nebeaiški reikšmės kitimo kryptis. Antai ide. **smek̑-*, **smok̑-*, **sm̑k̑-* refleksų reikšmės grupuotinos į tris grupes: 1) ‘smakras, veido dalis žemiau lūpų’: lie. *smākras*, la. *smakrs*, s. air. *smech*; 2) ‘barzda, ūsai’: s. i. *smásru-* n., arm. *mawrowk̑*, het. *zamankur*; 3) ‘smakras, barzda, ūsai’: alb. *mjekrë*, lo. *māla* (< **sm̑k̑-slā-*). Pirminė reikšmė čia galėjo būti tiek ‘smakras’, tiek ‘barzda, ūsai’. Smakras galėjo būti pavadintas kaip vieta, ant kurios auga barzda ar ūsai ir, atvirkščiai, barzda, ūsai galėjo būti pavadinti kaip dalykai, augantys ant smakro.

Panašiai yra ir su ide. šaknimi **h₃neid-*. Baltų kalbų refleksai įvardija negatyvios emocijos aktyvų ar pasyvų potyrį: lie. *niedėti*, *niedu* ‘niekinti, žeminti’; la. *nîdêt*, *nîdu* ‘nekesti’. Likusių kalbų refleksai gr. *όνειδος* [óneidos] n. ‘plūdimas, koneveikimas, įžeidinėjimas, papeikimas’, s. i. *nid*, av. *nid-* ‘peikti, smerkti, plūsti’; go. *ganaitjan* ‘išbarti, išplūsti’; arm. *anicanem* ‘prakeikti’ įvardija nepalankios ar nepatenkinamos emocijos raišką. Didesnė tikimybė, kad senoji, pirminė reikšmė buvo ‘plūsti, keikti’, bet tik todėl, kad ją turi daug daugiau indoeuropiečių kalbų atitinkamų žodžių. Taigi galutinis sprendimas nėra įmanomas.

§ 196. Panašaus pobūdžio reikšmės kitimai remiasi nesu(si)pratimais paveldint vieną ar kitą prokalbės žodį. Dvi sąvokos, vartotos tapačiuose ar panašiuose kontekstuose, buvo supainiotos.

¹⁹² Žr. Urbučio reikšmių sambūvio ir kitimo rodyklę BEE, 276–278.

¹⁹³ Plg. rytų toch. *wir* adj. ‘kupinas jaunatviškų jėgų’ < ide. **u̯ih-ró-* ‘stiprus’. Taigi ide. **u̯ih-ró-* yra su priesaga *-ró- išvestas iš nulinio abliauto laipsnio šaknies ide. **uejh-* ‘būti stipriam’ (plg. lo. *ur-s* ‘jėga’; uirės pl. ‘jėgos’; s. i. *váyas-* ‘jėga, gyvenimo jėga’).

Tai vadinama reikšmės asociatyviu perkėlimu, pervardijimu. Niekuo nuo tokio veldinių reikšmės kitimo nesiskiria ir vėliau atsiradusių atskiros kalbos žodžių semantikos pokyčiai. Reikšmės perkėlimo atvejus smulkiau galima skirstyti į kelias grupes.

§ 197. Dėl tam tikro požymio, asociacijos žodžiai įgyja metaforinę reikšmę, pvz., *ausis* ‘ąsa’ < ‘ausis, klausymo organas’; *galvą* ‘vyresnysis, viršininkas’, ‘daržovės viršutinė dalis’ < ‘(žmogaus) galva’. Augalai, vaisiai kartais pavadinami pagal spalvą: *mėlynė* ‘viržinių šeimos augalas, jo uoga’ < ‘mėlynoji’ (: *mėlynas*), *raudonėlis* ‘lūpažiedžių šeimos augalas’ < ‘raudonasis’ (: *raudónas*); arba, atvirkščiai, pagal augalą, vaisių pavadinama tam tikra spalva: angl. *orange* ‘morkinė, oranžinė spalva’ < ‘apelsinas’; angl. *pink* ‘rožinė, rausva spalva’ < ‘gvazdikas’; vok. *rosa* ‘rožinės, rausvos spalvos’ iš lo. *rosa* ‘rožė’. Čia veikiausiai tinka ir lie. *kója* ‘leg, Fuß; Bein’; la. *kāja* < bl. **kā-īā-*. Žmogaus koja metaforiškai buvo sulyginta su stiebu, kolona; pirminė žodžio reikšmė veikiausiai buvo ‘stiebas, kotas’ (žodžio giminaičiai yra lie. *kótas*, la. *kāts* < **kā-ta-*; plg. ME 2, 205).

§ 198. Tam tikra metaforos atmaina yra vadinamasis funkcinis perkėlimas: reikšmė kinta pagal funkciją, kurią įgyja tas žodis: *plūksna* ‘rašiklis’ < ‘raginis stiebelis su pūkais iš šalių ant paukščio kūno’; pranc. *manufacture* ‘fabrikas’ < ‘rankų darbo produkcijos darymo vieta; rankų darbas, rankų darbo produkcija’ (perimtas iš dirbtinio v. lo. *manufactūra < ‘rankų darbas, rankomis padarytas’). Galima manyti, kad dėl tokio funkcinio perkėlimo ir baltų *lentā ‘liepa’ lietuvių kalboje įgijo reikšmę ‘lenta’ – minkšta liepos mediena labai tiko lentoms plėšti¹⁹⁴.

§ 199. Metaforos atmaina yra ir perkėlimas pagal emocinį požymį, tai vertinamojo pobūdžio perkėlimas, jį lemia teigiamos ar neigiamos emocijos: r. *голубчик* [golubčik] ‘mielasis’ < ‘balandėlis’, lie. *kiškėlis* ‘mielasis (kreipiantis į vaiką)’ < ‘nedidelis kiškis’, vok. *Spätzchen* ‘mielasis (kreipiantis į vaiką)’ < ‘žvirblelis’.

§ 200. Greta metaforinio skirtinas ir metoniminis reikšmės perkėlimas. Reikšmė kinta pagal loginį denotatų ryšį. Gana dažna metonimija – sinekdocha (pars pro toto): žodis, reiškęs tik dalį, imamas visumos pavadinimui, pavyzdžiui, lie. *rātai*, la. *rati* ‘vežimas’ < ‘ratai’. Dar dažnesnė tokia metonimijos rūšis, kai ypatybės turėtojas pavadinamas pačiu ypatybės pavadinimu. Štai *kvaila* ‘kvailys’ pavadintas pačiu ypatybės pavadinimu *‘kvailumas’. Panašiai ir sl. *krōtv (r. *krot* ir kt.), turėjęs pirminę reikšmę ‘surausimas, sukasimas, supylimas’, vėliau ėmė reikšti ‘sukastoji krūva, kurmiarausis’ ir ‘tas, kuris imasi sukavimo, kurmis’.

§ 201. Kiti tipiški metonimijos atvejai: veiksmas įvardytas veiksmo priemone rusų kalbos žodyje *язык* ‘kalba’ < ‘liežuvis’; gaminys – gaminimo vieta vokiečių kalbos žodyje *Panama* ‘plačiakraštė, iš palminės karliudovikos nupinta skrybėlė’ < ‘centrinės Amerikos šalis’. Kūno, aprangos dalies pavadinimas vartojamas visam žmogui pavadinti – vok. *Schlafmütze* ‘miegalius’ < ‘miego kepurė’. Metonimija laikytinas ir žodžio reikšmės išplėtimas ar abstraktėjimas: *ryšys* ‘santykis’ < ‘[virvių] surišimas, raištis’, taip pat ir reikšmės susiaurėjimas ar specializacija: *gimti* ‘ateiti į pasaulį’ < *‘(at)eiti’; *stotis, -ies* (1), *stotis* (3) ‘vieta autobusams ar pan. atvažiuoti’ < *‘(su)stojimas’. Tiek reikšmės siaurėjimą, tiek išplėtimą liudija lie. *bičiulis* ‘artimas draugas’ (reikšmės plėtėjimas) < ‘vienas iš susidraugavusių bičių dalininkų’ (reikšmės siaurėjimas) < ‘bičių dalininkas’. Įdomu, kad dvasiniai dalykai dažnai įvardijami jutiminiais: lie. *dvasià* (2) ‘vidinis žmogaus pasaulis, siela’ < ‘kvėpavimas, alsavimas, dvelkimas’; lo. *animus* ‘dvasia’, *anima* ‘siela’ < *‘dvelkimas’ (giminiškas gr. *ἀνεμος* [ánemos] ‘vėjas’).

§ 202. Be metaforos, metonimijos perkėlimo, dar pasitaiko ir reikšmės perkėlimas dėl ironijos. Žodis ironiškai įgyja priešingą reikšmę: r. *бесценный* [bescennyj] ‘neįkainojamas, labai vertingas’ < ‘be kainos’. Galį būti, kad ir lie. *mažas*, la. *mazs*, pr. *massais* < bl. adj. **meža-* n. ‘menkas, mažas, negausus’ yra tokio tipo pavyzdys – pirminė jo reikšmė buvo ‘didelis’ (Smoczyński 380)¹⁹⁵, plg.

¹⁹⁴ Senovėje lentos buvo plėšiamos, ne pjaunamos.

¹⁹⁵ Tiesa, lieka fonetinė kliūtis: bl. *e negalėjo dėsningai išsirutulioti į lie., la., pr. *a*. Mažiulio nuomone, adj. bl. **maža-* ‘menkas, mažas, negausus’ < *‘nu-, sumenkintas (netinkamu padarytas)’ < *‘nuplonintas (per daug plonu padarytas)’ < *‘nuteptas (per daug plonai nuglaistytas)’ – vedinys iš verb. bl.-sl. **maž-* ‘tepti’ < ide. **maq-* (< *mag) ‘minkyti, tepti, glaistyti’ (> germ. *mak-ōn ‘t. p.’, n. v. a. *machen* ‘daryti’). Šios etimologijos semantinė pusė nėra patenkinama.

giminišką gr. μέγα [méga] n. 'didelis' < ide. *megə₂ (ide. nom. sg. m. *meg-oh₂-s, plg. s. i. acc. sg. m. mahām < *megoh₂-m).

§ 203. Atskirai reikėtų paminėti ir naujų reikšmių atsiradimą (perkėlimą) dėl eufemizacijos ir deefemizacijos reiškinių. Eufemizmas – švelnesnės, neutralesnės reikšmės žodis, etikos sumetimais vartojamas vietoj vulgarizmų, nemalonių žodžių, galinčių ižeisti pašnekovą. Pvz., užmigti 'pradėti miegoti' vartojamas vietoj miřti, panašiai Vulgatoje lo. benedicīt 'gerai kalba' rašomas vietoj maledicīt 'piktžodžiauja', taigi abiem atvejais žodžiai įgyja papildomą kontekstinę reikšmę 'mirti' ar 'piktžodžiauti'. Be to, eufemizmais vadinami ir dėl tabu atsiradę žodžiai pakaitalai. Kartais eufemizmas deefemizuojasi ir jo kontekstinė reikšmė tampa pastoviaja žodžio reikšme. Štai nelabàsis dabar reiškia 'velnias', nors anksčiau jis įvardijo tiesiog blogą asmenį. Tabuistiniaus sumetimais pradėjęs atstoti velnio pavadinimą, ilgainiui tokią reikšmę žodis perėmė visiškai. Ir vok. stinken dabartinė reikšmė 'dvokti' išsirutuliojo tik todėl, kad anksčiau neutralios reikšmės stinken 'kvepėti' buvo vartojamas vietoj dvokimą reiškiančių veiksmažodžių.

§ 204. Kalboje yra dar vienas reiškinys, susijęs su žodžio reikšmės kitimu. Tai enantioseminija – dviejų žodžio opoziciskų, priešingų reikšmių išsivystymas. Spėjama, kad tokį pokytį galėjo lemti tam tikra bendra sema, siejanti abi reikšmes. Antai karštis ir šaltis turi giminišką, panašų poveikį mūsų jutimo organams, taigi kai kuriuos su karščiu susijusius žodžius galima vartoti šalčio poveikiui įvardyti: dega žandai iš šalčio. Veikiausiai dėl to istoriškai tos pačios šaknies žodžiai įvairiose kalbose yra įgiję skirtingų, priešingų reikšmių: ide. *suelh- 'rusenti, degti' – lie. silti, s. isl. svalr 'vėsus, šaltas'. Reikšmės dvejopumas kartais siekia indoeuropiečių prokalbės laikus: ide. *preus- 'šalti ir degti': lo. pruīna 'šerkšnas, šaltis, žiema', ir lo. prūna 'žarija'; s. isl. frjósa 'šalti', go. frius 'šaltis' ir alb. prush 'žarijos, karštis'. Keleriopos reikšmės yra ir ide. *kelh- 'šalti, šaltas ir šiltas' refleksai – lie. šalti, la. sált, lie. šilti, la. silt; s. i. sí-sír-a- 'vėsus, šaltas' ir lo. caleo, ēre 'būti šiltam, karštam; žėruoti, liepsnoti', calidus 'šiltas, karštas'; s. isl. hēla 'šerkšnas, šalna' ir kimrų clyd 'šiltas'. Šiuo atveju galima numanyti, kad ide. *kelh- pirminė reikšmė buvo ne 'šaltas, šiltas', o 'drungnas'.

§ 205. Ieškant kalboje istoriškai bendrašaknių žodžių tyrėjui dažnai iškyla dilema: ar tai vienas daugiareikšmis žodis, ar du skirtingos kilmės žodžiai su savitomis reikšmėmis. Homonimiją ir polisemiją atskirti įgalina tik etimologinė analizė. Pavyzdžiui, lie. gáirė yra ir 'užbedama kur kartelė kaip ženklas, vėjarodis, vėtrungė', ir 'vėjo perpučiama vieta, pagairė, perpūtimas, traukis'. Reikšmės atrodo skirtingos, tad čia būtų galima skirti du žodžius. Vis dėlto, nustatyta gáirė etimologija parodė, kad čia tik dvi to paties žodžio reikšmės. Žodis gáirė yra būdvardžio *gai-ra- 'perpučiamas, pertraukiamas' abstraktas, taigi jo pirminė reikšmė – '(vėjo) perpučiamumas, pertraukiamumas'. Metonimiškai iš šios reikšmės išsirutuliojo reikšmė 'kas vėjo judinama, plazdinama, kas nurodo vėjo kryptį (t. y. vėjarodis, vėtrungė)', o iš šios – 'į žemę įbestas smaigas su vėjarodžiu' bei platesnė reikšmė 'žymė, rodyklė, ženklas'. Konkretizuojantis pirminei reikšmei atsirado reikšmė 'skersvėjis, vėjo traukis, trauksmas'.

§ 206. Skolinių tyrimams žodžio reikšmė dažniausiai yra vienas iš argumentų įrodyti ar atmesti žodžio skolinimą (apie skolinius žr. toliau). Platesnių semantikos tyrimų prireikia tuomet, kai numanomas skolinys turi pakitusią reikšmę. Antai letonizmas ž. ābrinas 'stačio medžio išskobtas indelis su antvožu sviestui, varškei, grietinei ar taukams įdėti' turi kitokią reikšmę nei jo prototipas la. trm. abrinis, abrine 'demin. duonkubilis, minkytuvis'. Kad tokia skolinio reikšmės specializacija galima, rodo ir latvių deminutyvų polinkis įgyti kiek kitokią specialią reikšmę 'ragaišio, pyrago minkytuvis, lovys mėšai laikyti ir pan.' bei kitų skolinių, įvardijančių tą patį ar panašų designatą, semantika: vogōnas 'abrinās' ir 'medinis dubuo; dėžutė' (reikšmė 'medinis dubuo' yra pereinamoji nuo 'minkytuvis, duonlovis; lovys' prie 'sviestinė dėželė, abrinās'), slavizmas dėžě 'skrynna, skrynelė; abrinās' (iš br. дѣжа, le. dzieža 'minkytuvis') (plačiau žr. Urbutis BEE 2, 304–309).

V. Skolinių kilmės tyrimai

1. Skolinių ypatumai

§ 207. Skolinių iš kitų kalbų gali būti įvairių – morfologijos, leksikos, sintaksės, net ir fonetikos srityje. Etimologijos objektas – leksikos skoliniai, iš kitos kalbos perimti žodžiai. Jų atsiradimą lemia kontaktai su kaimyninėmis tautomis, įvairūs istorijos įvykiai. Skolinių forma ir reikšmė¹⁹⁶ yra beveik tapati skolinio šaltiniui (prototipui), t. y. konkrečiam svetimos kalbos žodžiui, nors skoliniai ir integruojami, priderinami prie fonetinės, morfologinės kalbos sistemos, plg. lie. *būbnas* ir jo prototipą s. br. *бубень*. Iš skolinių išvesti dariniai, vadinamieji hibridai, liudija, jog žodis pakankamai gerai įsitvirtino perėmusioje kalboje, pvz., *bagotingas* yra išvestas iš slavizmo *bagótas*; *botāgotis* (< *botagkotis*) – sudurtas iš baltarusybės *botāgas* ir *kótas*.

§ 208. Su skolinimo reiškiniu susiję ir vadinamieji žodžiai kalkės (vertiniai). Tai pamorfemiui į perimančią kalbą išverstas svetimos kalbos žodis, pvz., *mėdvilnė* – išversta iš vok. *Baumwolle* (ši dūrinį tam tikrai medžiagai pavadinti vokiečiai pasidarė remdamiesi Herodoto pasakojimu, kad indai vilną išgauna iš medžių).

§ 209. Aptariant semantinę žodžio raidą svarbu atpažinti ir semantines kalkes – kai žodis dėl kiek semantiškai skirtingo svetimos kalbos atitikmens įgyja papildomų netipiškų reikšmių: lie. *vāsara* reikšmė ‘žmogaus amžius, metai’ perimta dėl lenkų kalbos poveikio: čia le. *lato* reiškia ‘vasara’, o pl. *lata* reiškia ‘metai’.

§ 210. Nustatant skolinio etimologiją svarbiausia nurodyti skolinio prototipą, be to, jei įmanoma, aptarti skolinimo laiką, skolinio reikšmės bei formos pokyčių priežastis, antrinius variantus (pvz., *būgnas* atsiradimą vietoj *būbnas*). Skolinio prototipai gali būti tiesioginiai, artimieji, ir tolimieji. Tiesioginis prototipas – tai tas gretimos svetimos kalbos žodis, kuris perimamas į kitą kalbą tiesiogiai, be tarpininkų. Tolimasis prototipas – sąvoka, vartojama tuomet, kai tiesioginis skolinio prototipas pats yra skolinys. Taigi tolimasis prototipas – pirminis skolinio šaltinis. Štai slavizmas *dragma* ‘graikiška sidabrinė moneta, denaras’ DP tiesiogiai yra perimtas iš lenkų ar baltarusių kalbų, o šie žodį gavo iš lotynų kalbos (lo. *dragma*).

Etimologui svarbiausia nustatyti tiesioginį skolinio prototipą. Tam reikia išmanyti ne tik savo, bet ir skolinančios kalbos fonetikos istoriją, žinoti skolinių adaptacijos savoje kalboje ypatumus. Kartais tenka minėti dviejų panašių kalbų skolinio prototipus – ne visada aišku, ne visada galima rasti kriterijų, požymių, kurie leistų tvirtai teigti, jog skolinta būtent iš tos kalbos, o ne kitos. Toks dvejetainis galimos kilmės skolinys yra ne vienas lietuvių kalbos žodis, perimtas iš kaimynų slavų, – dažnai neįmanoma nustatyti, ar jis perimtas iš baltarusių, ar iš lenkų tarmių. Šių neapibrėžtos kilmės slavizmų senojoje lietuvių kalboje, Vinco Urbučio skaičiavimu, yra apie trys ketvirtadaliai.

§ 211. Jei neabejotinai skolinimo iš vienos gretimos kalbos pėdsakų nėra, o prototipas vartojamas keliose ar keliolikoje kitų įtakingų kalbų, – telieka paminėti tolimąjį, pirminį šaltinį. Tokie skoliniai be aiškaus tiesioginio prototipo vadinami tarptautiniais žodžiais (internacionalizmais): *guliāšas* (vengr.); *abonemeñtas* (pranc.); *dekrėtas* (lo. *decrētum*). Senosios lietuvių kalbos internacionalizmu reikėtų laikyti *drakas* ‘slibinas’, jo svetima kilmė patvirtinta bent dalies svarbiausių tarptautinio bendravimo ir klasikinių kalbų – lotynų, vokiečių, lenkų, baltarusių kalbos.

Be tarptautinių žodžių, dar minėtinos ir tarptautinės kalkės: *įsikūnyti*, plg. le. *wcielieć się*, vok. *sich inkörpern*, lo. *incorporo*; *visagālis* – le. *wszechmogący*, lo. *omnipotens*; taip pat ir tarptautines semantines kalkes: *miēžis* ‘spuogas akyje’, plg. dvejetainis reikšmės, ‘miežių grūdas’ ir ‘spuogas akyje’, žodžius br. *jačmen’*, le. *jęczmieñ*, vok. *Gerstenkorn*, pranc. *orgelet*, lo. *hordeolus*, gr. *κριθή* [krit^hé] (jau Hipokrato vartotas akių ligai vadinti).

¹⁹⁶ Dėl tam tikrų semantikos nesutapimų žr. § 206.

§ 212. Tirdamas skolinius etimologas dažnai susiduria ne tik su skolinio prototipo nustatymo sunkumais, bet ir su dilema – savas tai žodis ar skolinys. Skoliniam būdingi tam tikri bruožai, kurie juos gali padėti atskirti nuo indigenių kalbos žodžių. Reikia atsižvelgti į keletą dalykų:

1) žodžio padėtį kalbos leksinėje sistemoje; 2) jo semantiką; 3) paplitimą ir vartoseną. Štai *brādas* ‘brasta [ir kita]’ bei lie. *brōd*, s. br. *бродъ* santykiei vertintini kaip giminystė, o ne skolinimas, nes *bradas* paplitęs ne tik senuosiuose tekstuose, bet ir dabartinėse tarmėse, jis turi bent keturias reikšmes. Jei žodis yra vienišas, izoliuotas, jo semantika neišplėtota, paplitęs siaurai (tarkim, tik paribio tarmėse), vartojamas tik tam tikroje srityje ar tik tam tikruose tekstuose, tikėtina, kad žodis yra skolinys. Šie skolinio skyrimo kriterijai yra universalūs, tinkami kiekvienai kalbai, bet ne absoliutūs. Didžiausią įrodomąją galią turi specifiniai kriterijai – tam tikri fonetikos (bei akcentologijos) ir morfologijos ypatumai. Skolinys nepaiso tam tikrų fonetinių kalbos dėsnių, jo ir prototipo pavidalas beveik tapatus, jame nėra tipišku, istoriškai sąlygotų prototipo garsų atliepinių, o tam tikri garsai atsiradę dėl specifinės svetimos kalbos garsų pakaitos¹⁹⁷. Štai jau Šleicheris *Lietuvių kalbos gramatikoje* (XIX a.) minėjo, kad neįprastą pradžios garsą liudija *žyvyti* – greta šaknies *gyv-* žodžių galėtų egzistuoti tik ***gyvyti*. Kartais žodžio svetimą kilmę liudija ir jo morfologija: darybos santykių nebuvimas; specifiniai kaitybiniai afiksai ir panašiai. Slavizmai su *-yti* (iš slavų atsakančių veiksmažodžių su bendraties *-i-*) lietuvių kalboje esamojo ir būtojo kartinio laiko formose visuomet įgyja priesagas *-ija*, *-ijo*, plg. *mūčyti* ‘kankinti’, *mūčija*, *mūčiojo*. Tuo remdamasis etimologas drąsiai gali teigti, kad *aršytis*, *-osi*, *-ėsi* ‘karščiuotis, siausti’ nėra baltarusybė iš *зопиумця* ‘kenkti sau, save gadinti’ (skolinimas atmetinas dar ir dėl semantikos nesutapimo).

§ 213. Skolinimo tikėtinumą galima tikrinti ir žvelgiant į ekstralingvistinius faktorius: geografiją – ar tam tikrų tarmių atstovai iš tiesų gali (galėjo) susisiekti vienas su kitu; designato realumą, istoriją – ar įvardijamas daiktas tam tikroje kalboje iš tiesų egzistavo nuo seno, ar jis atėjęs, perimtas vėliau iš kitų šalių. Pavyzdžiui, rytinių ir pietinių aukštaičių tarmių žodis *pošnià* ‘dvaro laukas; laukas, kur seniau buvo dvaro ganyklos’ yra skolinys, be kita ko, dar ir todėl, kad pati realija susijusi su svetimu, nelietuvišku dvaru (daugiau žr. Urbutis 2010, 173tt.).

Esant dviem artimai giminiškų kalbų žodžiams, minėti kriterijai ne visada padeda. Štai kai kurie lietuvių ir senosios rusų, senosios baltarusių kalbos žodžiai fonetiškai yra tokie panašūs, kad gali būti tiek giminiški, tiek ir skoliniai – s. rusų [o] dėsniai atliepia lie. [a], tačiau panašiai pakeičiama ir kai kuriuose skoliniuose: lie. *mācnas* – iš br. *mocny*, le. *mocny*. Taigi tokių žodžių kaip lie. *stālas* ir br. *stol*, *dvāras* ir s. r. *дворъ* [dvor’] santykius argumentuotai įvertinti sunku. Dabar linkstama *stalas* laikyti indigeniu žodžiu, sietinu su *statyti*, o anksčiau Briuknerio, Būgos jis laikytas slavizmu. Neaišku ir dėl *dvāras* ‘dvarininko ūkis, sodyba, kiemas’, kuris galėtų būti senas *vṛddhi* vedinys iš *dūr̥ys* < **d^hur-* reikšme ‘tai, kas priklauso durims, kas yra priešais duris (kiemas)’, tačiau dėl savo specifinės reikšmės, regis, veikia slavizmas.

2. Skolinių sluoksniai lietuvių kalboje

§ 214. Skoliniai paprastai skirstomi pagal tiesioginio skolinio šaltinio kalbą (išimtis – tarptautiniai žodžiai). Nors dalies skolinių kilmė aptariama kalbos etimologiniuose žodynuose, yra rašomi ir atskiri, vieno kokio nors sluoksnio skolinių žodynai.

§ 215. Lietuvių kalboje skiriamos kelios skolinių grupės. Tai žodžiai, į mūsų kalbą atėję dėl įvairiausių kontaktų su kaimyninėmis tautomis. Ankstyviausiais, atėjusiais dar baltų epochoje, laikomi finizmai. Jų tėra keletas, pvz., *asys*, *asiūklis*, *būrė*, *kadagys*, *šāmas*, *siškė*, *kiras*. Dėl kai kurių žodžių kilmės abejojama, pvz., *lopšys*, *laivas*, skolinimas čia gali būti priešingos krypties arba žodžio etimologija visiškai kitokia. Kadangi finizmų nėra daug, specialaus jų žodyno nėra parašyta; žymiausi jų tyrėjai – Kazimieras Būga, Algirdas Sabaliauskas. Finų baltizmus (kurių yra daug

¹⁹⁷ Slavizmų fonologijos integraciją pakraštinių rytų aukštaičių šnektose ištyrė Vytautas Kardelis, žr. Kardelis 2003.

daugiau) tyrė Vilhelmas Tomsenas (žr. Thomsen 1890), Jalo Kalima, E. Setialia, Einas Nieminenas, Lauri Hakulinenas, Karis Liukonenas (žr. Liukkonen 1999).

§ 216. Didžiausią lietuvių kalbos skolinių sluoksnį sudaro slavizmai. Tai skoliniai iš senosios rytų slavų kalbos (dar nesuskilus rytų slavams) ir senosios rusų kalbos apie X–XII a., pvz., *lėnkas*, *muītas*, *stīklas*. Vėliau perimta žodžių iš kanceliarinės slavų kalbos¹⁹⁸ (XIII, XIV a.), pvz., *bajōras*, *blōgas*, *tijūnas*, *urēdas*. Nuo XIV a. pabaigos, kai susiformavo baltarusių kalba, galima kalbėti apie baltarusybes. Nuo XVI a. vidurio, dėl įsigalinčio lenkų kalbos vaidmens (ir kaip kanceliarinės kalbos) lietuvių kalboje atsirado polonizmų, ypač religinių terminų, lenkų gautų iš kitų kalbų: *koplycià*, *minỹkas* ‘vienuolis’, *mišià*, *traīcē* ‘Švč. Trejybė’, *grabnỹcios* ‘tam tikra religinė šventė’. Skoliniai iš rusų kalbos (rusicizmai) pradėti gauti tik nuo XIX amžiaus, pvz., *ābligas* ‘vekselis’, *burlīokas* ‘(menk.) rusas’.

§ 217. Tiriant senuosius skolinius iš slavų kalbų neretai tenka minėti nekonkretų slavizmo terminą – dažnai nėra aišku, ar žodis atėjo iš senosios rusų, senosios baltarusių, kanceliarinės slavų ar lenkų kalbos. Ir šiems slavizmams skirtuose veikaluose, kurie faktiškai yra žodynai (žr. Brückner 1877¹⁹⁹; Skardžius 1931), skolinio šaltiniai ne visada tiksliai apibrėžti. Štai Skardžiaus santrumpa *wr.* (= vok. *weißrussisch* ‘baltarusių kalba’) iš tiesų buvo taikoma ir senosios baltarusių kalbos žodžiams. Be to, nemaža žodžių, kuriuos jis laikė polonizmais, iš tiesų galėjo būti paskolinti ir iš baltarusių kalbos²⁰⁰.

§ 218. Ne senosios mūsų raštijos, o vienos tarmės slavizmams skirtų specialių, žodynams prilygstančių darbų nėra daug. Paminėtinas Jano Otrębskio darbas (Otrębski 1932), aptariantis Tverečiaus šnektos (vieno kaimo) slavizmus, bet čia nesigilinama į jų chronologiją. Bendrinės kalbos slavizmus yra aptaręs Algirdas Sabaliauskas (Sabaliauskas 1990).

§ 219. Kitą, gerokai mažesnę lietuvių kalbos skolinių sluoksnį sudaro germanizmai. Dėl senųjų germanizmų (gotizmų) buvimo lietuvių kalboje nėra visiško aiškumo. Gotizmai galėtų būti *alūs*, *ýla*, *midūs*, tačiau šiuos žodžius lietuviai galėjo perimti vėliau iš prūsų kalbos. Dėl lie. *šárvas*, pr. *sarwis* ‘ginklai’ (plg. go. *sarwa* ‘ginklai’) svetimos kilmės apskritai abejojama: tai galėtų būti senas baltiškias žodis (gotų [s] negalėjo būti integruotas kaip lie. skolinio [š]). Vienintelis lietuvių senasis germanizmas galėtų būti *gūdas* ‘baltarusis’ – gotų (*ghudas) pavadinimą baltai perkėlė gotų vietoje likusiems slavams. Iš senovės vokiečių aukštaičių rytų baltų laikais galėjo būti perimtas *aguonà*, *maguona*, *magūna*, *māguonē* (plg. la. *magone*; s. v. a. *māgo*). Kita vertus, Vaclavas Machekas manė, kad šie panašūs baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų žodžiai (plg. dar le. *mak*, r. *mak* [mak], gr. *μήκον* [mékon], *μάκον* [mákon]) atėjo dar į indoeuropiečių prokalbę iš jos asimiliuotų senųjų kalbų. Vikingų (skandinavų) epochai IX–X amžiuje priskirtinas germanizmas *gātve*²⁰¹. Iš viduramžių vokiečių aukštaičių ir, daug dažniau, iš viduramžių vokiečių žemaičių kalbos, vartotos Kryžiuočių ordino, vėliau Prūsijos, valstybėje nuo XIII a. į lietuvių kalbą (žemaičių, Mažosios Lietuvos tarmes) pateko keliasdešimt skolinių, pvz., *kūnigas*, *pūnigas*, *rūmas*, *mūras*, *kambarỹs*. Vėliau, nuo XVIII amžiaus, germanizmai iš bendrinės vokiečių kalbos ar Rytprusių vokiečių tarmių radosi tik Mažosios Lietuvos tarmėse. Dalis jų atėjo ir į bendrinę lietuvių kalbą: *kalkės*, *ceñtneris*, *mėistras*, *ruñkelis*, *tūlpė*, *rėmas*, *spinta*, *šliūrė*. Kai kurie vokiečių kalbos žodžiai įvairių lietuvių kalbos tarmių buvo skolinamiesi ne vienu metu ir iš įvairių šaltinių, pvz., ž. *špuōlė* ‘ritė, velenas’ perimtas iš v. v. ž. *spōle* ‘t. p.’, o rytų Lietuvos *špulīà* – iš lenkų *szpula*, t. y. per tarpininkus.

¹⁹⁸ Ši kalba dar vadinama senąja gudų, baltarusių kalba arba vakarinių rusų kalba (t. y. senosios rusų vakarinė tarmė). Tačiau tiksliausiai reikėtų ją vadinti LDK kanceliarine slavų kalba. Ji susiformavo iš senosios slavų kalbos, kuri buvo labai smarkiai atmiešta senųjų rytų slavų kalbos bruožais, be to, paveikta vakarinių senosios rusų kalbos dialektų (iš pradžių – ukrainų, po to – baltarusių). Žr. Zinkevičius 1987, 117–134.

¹⁹⁹ Nemaža dalis savų lietuviškų žodžių jame palaikyta skoliniais: *arūodas*, *kárvė*, *krėslas*, *kuñpis*, *nỹtis*. Apie Briuknerio veikalą dar žr. § 74.

²⁰⁰ Plačiau žr. Vincas Urbutis, „Senosios lietuvių kalbos slavizmai“, „Senųjų slavizmų kilmės įvairovė“, BEE 2, 413–443.

²⁰¹ Kai kurie etimologai senaisiais germanizmais laiko *kvietỹs* bei *kliēpas*, tačiau visiško aiškumo dėl jų etimologijos nėra, jie galėjo būti ir indigenūs žodžiai.

§ 220. Lietuvių kalbos germanizmų žodyną, nors jis taip nepavadintas, parengė Kazys Alminauskis (Alminas) (Alminauskis [1934]). Čia surinkta nemaža, bet ne absoliuti dauguma Mažosios Lietuvos bei kitų tarmių skolinių, apibendrinti Kazimiero Būgos senųjų germanizmų tyrimų rezultatai. Nemažas darbo trūkumas yra tas, kad nenurodytas germanizmų paplitimas bei šaltiniai. Panašiai kaip ir slavizmų tyrimuose, tiriant germanizmų kilmę ne visada galima tiksliai nustatyti skolinio šaltinį. Jei įtariamas prototipas, vokiečių kalbos žodis, taip pat yra perimtas ir į baltarusių, lenkų kalbą, yra didelė galimybė, kad lietuvių kalbos skolinys atėjo iš baltarusių ar lenkų (t. y. per tas kalbas). Antai žemaičių *múras* gali būti ir polonizmas, ir germanizmas, plg. v. v. ž. *mûr*, le. *mur*. Kartais šiuos sunkumus išspręsti padeda baltarusių ir lenkų žodžių ankstyviausio paliudijimo laiko įvertinimas. Šitaip remdamasis istoriniais žodynais Urbutis yra nustatęs keliolika germanizmų, kurie Skardžiaus žodyne nepelnytai laikyti slavizmais. Pavyzdžiui, Bretkūno *bolvarkas* ‘krantinė’ negali būti kildinamas iš le. *bolwark* (taip kildino Skardžius), nes lenkų žodis žinomas tik iš vėlesnių raštų ir kiek kitokiomis reikšmėmis ‘bokštas, tvirtovė; bulvaras’. Čia labiau tinka vok. *Bollwerk* ‘krantinė [ir kita]’, dėl germanizmo *a* plg. skolinius *cukaras* (v. *Zucker*), *várkštotas* (v. *Werkstatt*).

§ 221. Iš kitų kalbų į lietuvių kalbą atėjo tik vienas kitas skolinys. Tai keletas prūsybių, kuronizmų žemaičių, Mažosios Lietuvos tarmėse (*saváitė*, *kriáušė*; *cýrulis*, *pýlė*), letonizmai Lietuvos palatvio tarmėse (*zeñkis* ‘berniukas’, *nikis* ‘blogas įprotis’). Vienas kitas tiurkizmas (iš totorių kalbos): *svogūnas*; galbūt ir reti čigonų kalbos skoliniai palatvio tarmėse *mángyti* ‘suktumu išgauti, išvilioti’ (plg. či. *mang* ‘prašyti, maldauti’), jei jie nėra atėję per latvių tarmes.

VI. Specifinių žodžių grupių kilmės tyrimai

§ 222. Kiekvienoje kalboje, be veldinių ir skolinių, yra keletas specifinės kilmės žodžių grupių. Aiškinant tokių žodžių etimologiją būtų klaidinga remtis įprastais, vidiniais kalbos dėsniais, mat čia lemiamos įtakos turėjo tam tikri ekstralingvistiniai faktoriai: gamtos ar kiti garsai, kuriuos žmogus geba pamėgdžioti, imituoti kalbos padargais, taip pat žmogaus amžius, t. y. ankstyvojo jo formavimosi etapo (vaiko) psichomotorikos nulemti kalbos ypatumai.

1. Onomatopėjinės kilmės žodžiai

§ 223. Kaip jau anksčiau buvo minėta, žodis, kalbos ženklas, neturi motyvacijos, jo reikšmė niekaip nesusijusi su forma. Šią kalbos ženklo savybę iškėlė Ferdinandas de Sosiūras. Tačiau onomatopėjiniai žodžiai²⁰² turi tam tikrą išorinę, fonetinę, imituojamąją motyvaciją, t. y. dažnai iš žodžio pavidalo galime apytikriai spręsti apie jo reikšmę. Nemokant kalbos tokius žodžius galima suprasti ir be žodyno: nutuokti, tarkim, kokį paukštį įvardija vok. *Kuckuck* ('gegutė') ar kokį ir kieno garsą mėgdžioja vok. *quaken* ('kvaksėti'). Turbūt ir nelietuviui būtų aišku, kad *cìngt* žymi skambų, staigų garsą, o *zÿzti* – tęsiamą, dažniausiai vabzdžiams būdingą garsą. Taigi žodžio fonetinė pusė tiesiogiai reprodukuoja nekalbinius (gamtos, gyvių ar neartikuliuotus žmonių) garsus, akustinius išpuodžius. Tokių žodžių yra ne tik indoeuropiečių kalbose, tai visų kalbų universalija. Tačiau kiekviena kalba renkasi, kaip jai tuos garsus suvokti, išgirsti, įforminti, pvz.: lie. *kakariekū, kakaryku*; vok. *kikeriki*; r. *кыкарыку* [kukariku]; Šveicarijos vok. *güggerügü*, ang. *cock-a-doodle-doo*, pranc. *cocorico*.

§ 224. Neretai onomatopėjiniai žodžiai skiriami prie vadinamosios senosios pirminės kūrybos (vok. *Urschöpfung*) žodžių. Iš tiesų bent jau interjekcijos ne daromos, o kuriamos, bet kūryba gali būti ir visai nesena, momentinė, dabartinė. Nėra vieningos nuomonės, ar onomatopėjiniai žodžiai užmirštami ir kiekvieną kartą kalbos vartotojo sukuriami iš naujo, ar prisimenami, išmokstami kaip ir visas kitas žodynas. Žinoma, kai kurių onomatopėjinių žodžių „onomatopėjiškumas“ nubluko, tad jie suvokiami ir įsimenami kaip įprastiniai.

§ 225. Onomatopėjiniais žodžiais, griežtai žvelgiant, reikėtų laikyti tik interjekcijas. Tradiciškai onomatopėjiniais žodžiais vadinami visi onomatopėjinės kilmės žodžiai, vadinasi, ir veiksmazodžiai ar vardažodžiai, kurių šaknis yra onomatopėjinė. Synchroninės ir diachroninės darybos požiūriu, jei onomatopėjinis žodis turi pamatinį žodį, jis laikomas dariniu, pvz., *ciñpinti*: *cimpì*; *cikùtis*: *cik*; *čiñkšlė* 'zyllys': *čiñkšti*; *čiùklė* 'kiaulė': *čiùk*. Aiškūs dariniai dažniausiai yra onomatopėjiniai daiktavardžiai, pagal skleidžiamus garsus jie daugeliu atvejų įvardija gyvūnus, ypač paukščius: lie. *kukùtis*: la. *pupuķis, puputis, pupiķis*; lo. *upupa*; lie. *tētervas, -a*, la. *teteris*, pr. *tatarwis*, sl. *teterovъ, s. i. *tittiri-*, gr. *τετραών* [tetraón]; vok. *Kuckuck* 'gegutė', lo. *cucūlus* 't. p.'. Naminiai gyvūnai neretai pavadinami pagal šaukimo, kvietimo žodžius: lie. *kūkùtas* 'paršas': kvietimas *kūkut* ir *kūkùt*; *kìcė* 'katytė': *kìc, kic, tikùtis* 'viščiukas': *tik, tik*. Lietuvių kalbos onomatopėjiniai veiksmazodžiai taip pat dažnai laikytini dariniais, ypač su afiksais – *sėti, -ióti, -nóti, -telėti, -terėti, -enti, -uoti* (*liuoksėti, makalióti, šmáuķščiotti, viksnóti, bñmtelėti, tipėnti, tabalúoti*). Dažnai net ir neturinčių aiškaus pamatinio žodžio ekspresyvinių žodžių pavidale galime išskirti afiksą, nepriklausantį onomatopėjai. Štai nors *plepėti* galėjo būti sukurtas iš karto, interjekcijos *ple[p]-* galėjo ir nebūti, jo formoje ryškėja priesaga *-ėti*. Neretai sunku nustatyti, ar ištiktukas, ar rūpimas vardažodis, veiksmazodis yra pirminiai, pvz., neaiškios darybos krypties yra *šlāp* ir *šlāpti, šlāpias*.

§ 226. Etimologijos objektas, žinoma, nėra aiškūs onomatopėjiniai dariniai. Etimologo uždavinys –atpažinti nublukusius onomatopėjinės kilmės žodžius. Nors dažniausiai onomatopėjiniu žodžiu mėgdžiojami tam tikrų padarų ar daiktų skleidžiami garsai (vok. *Lautnachahmungen*): *pùķšt, pùķšt, pùķšėti, pùķšėti*, kartais juo (ypač veiksmazodžiu), apibūdinamas tam tikras veiksmas ar procesas,

²⁰² Dar vadinami onomatopėjiniais, ekspresyviniais, garsinės simbolikos žodžiais.

kurį tik lydi tam tikri garsai: *gri̇kstelėti* ‘nikstelėti, išsinarinti’; *spṙgtelėti* ‘šoktelėti’, *šṅypšti* ‘pūsti, valytis nosį’, *mu̇rkkti* ‘greitai valgyti, gerti, maukti’ ir *mu̇rkktis* ‘mylėtis, glamonėtis, glaustytis’. Panašaus tipo, tik nublukęs, onomatopėjinis žodis veikiausiai buvo lie. *pūsti* ‘tinti, brinkti’ bei tolesnis vedinys *putà* (plg. onomatopėjinės kilmės vok. *pusten* ‘pūsti’, *blasen* ‘pūsti’).

§ 227. Retais atvejais onomatopėjiniais žodžiais įvardijamas negarsinis, su judėjimu susijęs veiksmas tarsi siekiant jį imituoti garsais, tai garsinės simbolikos atvejis²⁰³. Galima įtarti, kad toks atvejis yra indoeuropiečių žodžiai, įvardijantys griebimo ar panašų veiksmą, visi jie turi panašų garsinį derinį: lie. *griēbti* ir go. *greipan*, s. v. a. *grīfan* ‘griebti’ < germ. **g^hreīb-*; s. i. *grabh-*, lie. *grēbti*, s. bžn. sl. *grabiti* < **g^hreb^h-*; lo. *capīō* ‘griebti’, gr. *κάπτω* [*káptō*] < **kap-*; s. v. a. *habēn* ‘turėti’ < **kap-ējé/ó-* ‘pagriebtą turėti’, s. air. *gaibid* ‘pagriebti’ < **gab-je/o*; lo. *habēre* ‘turėti’ < **g^hab^h-ēje/o-* ‘pagriebtą turėti’. Tačiau garsų simbolikos klausimu visuomet rizikinga nuklysti į pseudoetimologijos sritį – nėra jokių griežtų metodų, būdų, kurie įgalintų šią simboliką nustatyti. Kaip buvo anksčiau rašyta, jau stoikai ieškojo garsų reikšmių, tuo grindė savo pseudoetimologinius aiškinimus. Įvairių bandymų būta ir šiais laikais. Tuo domėjosi įvairių sričių mokslininkai. Atsižvelgdami į tipiškus onomatopėjų garsų derinius, fonetikas Džonas Rupertas Firtas (John Rupert Firth) bei žodžių darybos specialistas, fonetikas, tipologas Hansas Marchandas (Hans Marchand) jas skaidė į pradinius, galinius garsinius sandus (fonestemas, fonetinius simbolius), kurių simbolinė reikšmė, ar vertė, yra palaikoma kitų semantiškai artimų žodžių su tais pat pradžios ar galo elementais. Taip buvo kuriamas savotiškas žodžių darybos pakaitalas. Hansas Marchandas ir fonetikas, dialektologas Morisas Gramonas (Maurice Grammont) sudarė įvairių žodžių, kurių garsai universaliai kažką reiškia, rinkinius; kiti – psichologas Volfgangas Kėleris, struktūralistas Edvardas Sapyras (Wolfgang Köhler, Edward Sapir) – atliko eksperimentus, žmonių apklausas, kokie į žodžius panašūs garsų deriniai, jų manymu, tinka vienai ar kitai geometrinei figūrai. Įvairūs eksperimentai parodė, jog aukštutinio pakilimo garsai dažniausiai žymi mažus, šviesius daiktus, o užpakalinio – didelius, tamsius. Ilgieji balsiai paprastai žymi stipresnį, intensyvesnį veiksmą, trumpieji – silpnesnį, pvz., *kri̇pt*, *kṙypt*; *kri̇ptelėti*, *kṙyptelėti*; *stri̇kt*, *stṙykt*, *tēpt*, *tēpt*, *kēṗstelėti*, *kēṗstelėti*, *šṁikšt*, *šṁykšt* ir akimirkos reikšmės veiksmažodžiai su priesaga -*terėti*, -*telėti*. Trankieji priebalsiai, kitaip nei tęsiamieji, dažniausiai rodo veiksmo staigumą, aštrumą, greitumą. Kaip matyti, tikslios garso reikšmės nėra nustatomos, garsų simbolika apibrėžiama tik labai bendrai, tad šios žinios etimologui nėra naudingos. Būtų neteisinga visus žodžius bandyti sieti su pirmine kūryba ir visus juos laikyti turinčiais reikšmingus garsus. Lygiai taip pat klaidinga manyti, kad kiekvienas garsas reiškia tam tikrą labai apibrėžtą daikto požymį ir įvairūs garsai viename žodyje turi tiek pat įvairių reikšmių.

§ 228. Atpažinti žodžio onomatopėjinę kilmę etimologui padeda išsiskirtinis onomatopėjinių žodžių bruožas – jų pavidalo, reikšmės stabilumas, pasak Heinco Šuster-Ševco (Schuster-Šewc), tam tikro fonetinio komplekso nekintamumas (kitais onomatopėjinis žodis kalbos vartotojo nebus atpažįstamas)²⁰⁴. Onomatopėjiniai žodžiai neišlaiko viso garsų vaizdo, o tik tam tikrą tipišką kompleksą: s.-kr. *gigotać* ‘gagenti, gagėti’, *gagotać* ‘t. p.’, le. *gęgać* ‘t. p.’ (varijuoja balsis) ir panašios reikšmės s.-kr. *klukotać*, *glukotać*, če. *klokotati*, le. *glogotać* (varijuoja priebalsis). Ekspresyvinių žodžių sandarai dažnai būdinga iteracija, pakartojimas (reduplikacija): *kukúoti* : *ku kū*, *gurguliúoti*: *gur gur*, *liūliúoti*: *liū liū*. Tokio tipo iteracija matyti ir r. *гоголь* [gogol’] ‘kryklė’. Dažnai kartojamas ne visas ir ne identiškas skiemuo, pvz., lie. *gaĩgalas* ‘antinas’, la. *gaĩgala*, *gaĩgals*², *gaĩgalis* ‘naras, žuvėdra’, pr. *gegalis* ‘mažasis naras’, kai kurių veiksmažodžių numetama antra reduplikuotos interjekcijos dalis, pvz., *bar-b-ėti* : *bar bar* (žr. Jakulis 2004). Pridurtina, kad pernelyg didelis ekspresyvumo akcentavimas yra tokia pat etimologijos blogybė kaip ir perdėtas garsų simbolikos ieškojimas. Antai čekų mokslininkas Vaclavas Machekas pasitaikančius žodžio etimologijos fonetinius sunkumus neretai aiškino pasitelkdamas ekspresyvumą. Pavyzdžiui, če. *řap* ‘šaukštelio kotas’ < **řeṗp* jis siejo su *řapka* ‘šonkaulis’, toliau – vok. *Rippe* ‘t. p.’. Esą

²⁰³ Gali būti, jog kalbos vartotojų, kuriančių šiuos žodžius, vis dėlto buvo remtasi tam tikrų garsų įspūdziais, kurie lydėjo dabartiniu požūriū lyg ir negarsinį veiksmą. Atskirti šiuos atvejus nuo anksčiau minėtųjų vargu ar įmanoma.

²⁰⁴ Žr. plačiau Schuster-Šewc 1968.

nedėsningas *-np-* atsiradęs dėl disimiliacijos iš *-pp-*, t. y. iš ekspresyvaus *p* sudvejinimo. Iš tiesų yra nustatyta patikimesnė šio žodžio etimologija: nosinis balsis čia nėra antrinis, č. *řap* yra giminiškas su lietuvių kalbos *rėmbėti* ‘kietėti, standėti, randėti’ ir kt.

2. Vaikų kalbos žodžiai

§ 229. Nuo onomatopėjinių žodžių skirtini vaikų kalbos žodžiai (vok. *Lallwörter*, šis terminas vartojamas ir kitose kalbose). Šių žodžių ištakos – vaikų kalba, suaugusiųjų – retai. Tam tikro kalbinio vystymosi stadijoje vaikai gali artikuliuoti tik vienskiemenius paprastos fonetikos žodžius. Jie tuos skiemenis kartoja: *mamama*, *tetete*, *papapa*, *gagaga* ir kt. Šie garsai neturi reikšmės, jiems ją suteikia suaugusieji. Iš vaiko garsų sukurtą žodį suaugusieji vartoja kalbėdamiesi su vaiku, vėliau apskritai apibendrina, vartoja ir kitomis situacijomis.

§ 230. Matyt, tai paaiškina, kodėl įvairiose pasaulio kalbose žodžiai, reiškiantys motiną, turi dažniausiai vaikų tariamą garsą *m(a)*, tėvą – *t(e)*, *p(a)*. Vokiečių etimologas Elmaras Zėboldas (Seebold) mamos ir tėčio vardus gana neįtikinamai bando aiškinti onomatopoetika, garsų simbolika (garsais imituojami judesiai): neva *m* paplito todėl, kad jį tardamas vaikas išreiškia valgymo judesį sučiaupiant lūpas ir pasitenkinimą, o *p* – esąs pūtimo garsas, simbolizuojantis atmetimą. Patikimiau manyti, kad tai vaikų kalbos žodžiai: lie. *mamà*, vok. *Mama*, angl. *mummy* semitų **umm*, **im*; lie. *tētė*, vok. *Papa*, angl. *papa*, go. *atta*, alb. *atë* < **at(t)o-s*, s. sl. *otъcb* < **at(t)iko-* (deminutyvas), turk. *ata*, semit. **ab* ‘tėvas’, ir iš jų išsirutulioję vediniai: *môtė*, angl. *mother*, vok. *Mutter* (ide. **máh₂ter*, **máh₂tor*), angl. *father*, vok. *Vater* (ide. **ph₂tér-*), lie. *tėvas* ir kt. Vaikų kalbos žodžiais yra buvę ir kiti lietuvių giminystės pavadinimai: lie. *tetà*, *dėdė*.

§ 231. Galima numanyti, kad ir kai kurie kitų semantinių grupių žodžiai taip pat galėjo kilti panašiu būdu. Etimologo uždavinys – atpažinti šiuos žodžius. Štai vaikų kalbos žodis turbūt yra italų *piccolo* ‘mažas’, gr. *βυβό-ς* [bybó-s] ‘pilnas, didelis’. Spėtina, kad ir lie. *didis* bei jo bendrašaknis žodis *disti*, (*dýsta* (*diñda*, *dida*), *dido*) ‘didėti, darytis didesniai, augti; darytis puikiam, išdidžiam, puikti’ galėjo būti tokio pat tipo žodis.

3. Preloginiai dirbiniai: liaudies etimologijos pobūdžio perdirbiniai ir maišiniai²⁰⁵

§ 232. Preloginiai dirbiniai²⁰⁶ – tai analogijos proceso, kuris suvokiamas ne tik kaip žodžių, formų darymas pagal tam tikrą modelį (pavyzdį ar opoziciją), bet ir kaip žodžių sąveikos nulemtas reiškinys, kai dėl vieno žodžio poveikio kitam gali kilti jokiais kalbiniais dėsniais nepaaiškinama, „nelaukta“ leksema²⁰⁷, rezultatas. Tokie žodžiai yra nulemti tam tikrų asociatyvių žmogaus psichikos ar psichomotorikos bruožų, kurie glūdi kalboje, kalbėjime.

A. Perdirbiniai dėl liaudies etimologijos

§ 233. Matant kalbotyroje vartojamą terminą liaudies etimologija (vok. *Volksetymologie*, angl. *folk etymology*, le. *etymologia ludowa*, r. *народная этимология* [narodnaja ètimologija])²⁰⁸, atrodo, kad

²⁰⁵ Plačiau apie liaudies etimologiją ir kontaminaciją žr. Kabašinskaitė 1998.

²⁰⁶ Preloginis – tai einantis prieš logiką, nelogiškas. Šis apibūdinimas, vartotas Frydricho Maurerio, galėtų tapti terminu, įvardijančiu visus nedėsningai dėl analogijos ir panašių veiksmų kilusius žodžius. Šiaip jau specialaus termino jiems pavadinti nėra.

²⁰⁷ Plg. Hjelmslev 1995, 59.

²⁰⁸ Patį liaudies etimologijos terminą 1852 metais sukūrė germanistas bei vardų tyrėjas Ernstas Fērstermanas (Förstermann). Tačiau dėl jo tam tikrą painiavą keliančio daugiareikšmiškumo vėliau imti kurti kiti reiškinį apibūdinantys pavadinimai: garsinė-reikšminė žodžio asimiliacija, asociacinė etimologija, paretimologija, liaudiška žodžių daryba, garsinis sutapatinimas, paroniminė atrakcija, antrinė motyvacija, statinė etimologija, sinchroninė etimologija, etimologinė reinterpretacija (plg. Cienkowski 1972, 15tt.; Lewandowski 1990, 1234). Iš jų reiškinio

tai dar vienas žodžių kilmės aiškinimo būdas greta mokslinio etimologijos aiškinimo, tapatintinas su nemoksliniais naiviais etimologizavimais. Iš dalies taip ir yra – tai panašu į etimologijos priešistorės pseudoetimologijas: nepaisant (ir nežinant) jokių kalbos dėsnių neskaidrus žodis bandomas aiškinti remiantis įprastais, panašaus skambesio žodžiais. Nuo pseudoetimologijų tokių aiškinimą skiria jo anonimiškumas, nesąmoningumas, daugiakartiškumas. Tai žmonėse („liaudyje“) paplitę vienokie ar kitokie žodžio išaiškinimai, jų autoriaus nežinome, dažnai jie funkcionuoja (ar funkcionavo) gyvai, šnekoje, niekur specialiai neužfiksuoti ir žmonės net nesuvokia, kad taip savotiškai jie aptaria žodžio kilmę. Štai iš Dusetose užfiksuoto sakinio *Jis tai tikras vilklakis, vis skubina ir skubina darbą lyg nesuspėtų* (Ds) aiškėja, kad *vil̄k(ó)lakis* galinis sandas siejamas su veiksmažodžiu *lėkti* (iš tiesų *vilkolakis* ‘werewolf, Werwolf’ yra slavizmas, perimtas iš le. *wilkolak* ‘t. p.’, o lenkų žodžio pradinė forma turėtų būti **wilkodlak* ‘vilko plaukai, kailis’).

§ 234. Liaudies etimologijos sąvoka apima daugiau nei vieną tik aprašyto pobūdžio aiškinimus. Iš tiesų liaudies etimologiją reikia suvokti kaip kalbos reiškinį, nulemtą universalios žmogaus psichikos tendencijos nustatyti dalykinį, tikrove paremtą ryšį tarp ženklų ir jo designato. Taigi liaudies etimologija yra ne etimologizavimai, o asociatyvi kalbos tendencija, kai svietimas ar nesuprantamas žodis nesąmoningai prisišlieja prie garsiškai artimos kito žodžio raiškos ir, jei įmanoma, su ja semantiškai susyja. Liaudies etimologijos rezultatas – vienišas, „bevietis“ žodis susiejamas su tam tikra giminiškų žodžių grupe, jis įgyja aiškią vietą leksinėje kalbos sistemoje, ir taip jam suteikiama tam tikra motyvacija.

§ 235. Mokslinę etimologiją domina ne toks dažnai sunkiai užčiuopiamas žodžio vietos leksinėje sistemoje pakitimas, ne iš jo išplaukiantys liaudiški žodžio aiškinimai, o kartkartėmis pasitaikantys liaudies etimologijos sąlygoti žodžio pavidalo (retai reikšmės) perdirbimai, jei jie įsitvirtina kalbos sistemoje. Tokių perdirbinių fiksuojama tarmėse (ypač paribio), senuosiuose tekstuose. Dažniausiai šitaip perdirbami skoliniai. Antai Juškos žodyne nurodoma: ‘Cypynė, kur žmonis cypina, mūša’ J 1, 266. Iš tiesų žodžių *cypynė*, *cipė*, *cypė* ištakos – polonizmas *ciupa* ‘kalėjimas’. Skolinys buvo perdirbtas susiejus su savais žodžiais *cypiti*, *cypinti*, *cipti*. Rusų kalbos žodis *nykem* [puket] ‘puokštė’ buvo perdirbtas iš *букем* [bukiet] ‘t. p.’ pagal *nyk*, *nyчек* [puk, pučok] ‘kuokštas, gniutulas, sauja, puokštė’. Kai kurie liaudies etimologijos pobūdžio perdirbiniai įsitvirtino bendrinėje kalboje. Klasikinis pavyzdys būtų lie. *bezdžiōnė*, *bezdžionà* (bendrinėje kalboje teikiama *beždžiōnė*) atvejis. Šis egzotiško gyvūno pavadinimas yra perdirbtas iš baltarusybės *bezionà* (šios skolinimo šaltinis – s. br. *obevojana*), susieta su savu veiksmažodžiu *bezdėti* (Būga 1, 347; Fraenkel 42). Tad *bezdžiōnė* atrodo tarsi vedinys iš šio veiksmažodžio. Kaip matyti iš pavyzdžio, žodžių sąsajai pakako vien fonetinio panašumo, semantinis artumas nebuvo būtinas. Lygiai taip pat be semantinio, dalykinio pagrindimo pranc. *valise* ‘kelionmaišis, kuprinė, lagaminėlis’ buvo perdirbtas į vok. *Felleisen* ‘kelionmaišis, kuprinė, lagaminėlis’ pagal vok. *Fell* ‘kailis’ ir *Eisen* ‘geležis’, plg. dar vok. *Trampeltier* ‘dvikupris kupranugaris’, perdirbtą iš lo. *dromedarius* ‘t. p.’ pagal vok. *trampeln* ‘kojomis trepsėti’ ir *Tier* ‘žvėris’.

Vis dėlto neretai kalbos vartotojas stengiasi išgalvoti semantinį ryšį ir jį pagrįsti specialiais aiškinimais: *debesylas* ‘graižaižiedžių šeimos augalas (Inula (britannica) L.)’, perdirbtas iš s. br. *deviasilb* ‘t. p.’ (br. *dzeviasilb*, le. trm. *dziewiesil*) susiejus su *debesis*, anot M. Davainio-Silvestravičiaus, žmonių aiškinamas taip: ‘debesylas – [...] Debesius su griausmu išsklaido’ (BsA 640).

§ 236. Kartais šitaip perdirbami ir savi žodžiai. Lie. (žem.) *nakvašà* ‘juodgalvė, tokia gėlė’ veikiausiai yra perdirbtas iš *nakvišà* ‘juodgalvė’ pagal panašų žodį *atvašà* ‘ūgis, atžala’. Kitaip sakant, žodis imtas suvokti kaip dūrinys, dėl to jo antroji dalis ir perdirbta. Įdomiai kai kuriose tarmėse perdirbtas ir paukščio pavadinimas *pùtpelė*. Pušalote (Pasvalio raj.) vartojama *pùspėdė* ‘putpelė’ atsirado paveikus žodžiui *pùspėdė* ‘pusė pėdos’.

---

pagrindinius bruožus geriausiai nurodo antrinės motyvacijos, garsinės-reikšminės žodžio asimiliacijos, etimologinės reinterpretacijos terminai. Vis dėlto nė vienas naujesnis terminas lingvistinėje literatūroje plačiau neįsigalėjo, tad dažniausiai dabar vartojamas pirmasis, Fērstermano sugalvotas, pavadinimas arba tiesiog minimas ‘vieno žodžio poveikis kitam’ vengiant vartoti kokius tikslesnius terminus.

§ 237. Žodžio pavidalo perdirbimą dėl liaudies etimologijos galima pavadinti formos keičiamąja etimologija. Reikšmės keičiamosios liaudies etimologijos atvejų (kai pakinta tik žodžio reikšmė) pasitaiko daug rečiau. Štai lo. *periculum* reikšmę 'rizika, pavojus' vietoj ankstesnės platesnės reikšmės '(iš)bandymas' įgijo dėl sąsajos su lo. *perire* 'žūti, dingti, nykti'. It. *miniare* 'smulkiai, detalai piešti' (vėliau vedinys it. *miniature* 'mažas piešinys, inicialinė raidė') kilo iš lo. *miniāre* 'su švinraude tepti', v. lo. 'su švinraude rašyti inicialines raides' (lo. *minium* 'kinoberis, švinraudė, raudona spalva'). Italų kalbos žodžių reikšmė pakito dėl sąsajos su it. *minore* 'mažesnis (iš lo. *minor*). Aiškių tokio tipo lietuvių kalbos pavyzdžių nėra. Toks atvejis galėtų būti vksm. *paṁpti*, *puṁpti* vediniai *pampliukas* 'storas blynas (ppr. su mielėmis)', *pamplóžis* 'toks paplotėlis, kepamas iš duonos tešlos', *pumplýs* 'spurga, pamplė', *pamputýs* 'išsipūtusi bandelė, spurga'. Šiaip jau pagrindinė šių vedinių reikšmė yra susijusi su išsipūtimu, išpampimu: 'gurgolas, gniutulas, išpampimas, spuogas, storulis, pilvūzas, mažas storas vaikas' ir pan. Miltonio valgio pavadinimą nagrinėjami žodžiai papildomai galėjo įgyti dėl slavizmo *pampuškà* 'sklindis, (storas) blynas (ppr. su mielėmis), miltų arba iš miltų ir virtų bulvių kepta bandelė, paplotėlis, valgomas pasidazant taukuose' (plg. br. *namnyuka*, le. *pampuszka* < vok. *Pfannkuchen*), *pampūkas* 'iš kvietinių miltų keptas blynas' (iš le. *pampuch*) įtakos. Ir atvirkščiai, tam tikrą vedinių iš *paṁpti* semantinę įtaką galėjo patirti ir skolinys *pampuškà*, žr. jo reikšmes 'putlus žmogus (ppr. mergina)', 'koks išsipūtęs, išsiplėtęs daiktas' (kita vertus, šios perkeltinės reikšmės galėjo atsirasti ir savaime, plg. *ji tikra bandelė*).

§ 238. Dėl aptariamo reiškinių pakitusią reikšmę, tiksliau, įgytą naują žodžio poreikšmį, galima nustatyti kai kuriuose formos keičiamosios etimologijos pavyzdžiuose. Tačiau tokie semantiniai variantai dar menčiau įsitvirtina kalbos leksinėje sistemoje nei kiti liaudies etimologijos produktai. Antai *metavótiš* 'atgailauti, gailėtis, išpažinti nuodėmes', esantis šalia *mentavótiš* 't. p.' (kilusio iš le. *mętowac* '(ap)galvoti, mąstyti') ir perdirbtas dėl *męsti* 'sviesti, liautis, atsisakyti, palikti' įtakos, yra įgijęs 'taisyti, susilaikyti nuo blogo, palikti, mesti' poreikšmį.

§ 239. Žodžio vietos leksinėje sistemoje pakeitimas dėl liaudies etimologijos (sąsaja su iš tiesų negiminiškų žodžių grupe), dar vadinamas vidine žodžio reinterpretacija, kartais lemia įdomių vertinių, pusiau vertinių, hibridų ar naujų „darinių“ atsiradimą. Tai taip pat verta etimologo dėmesio. Pusiau vertinys *padlaižýs*, *padlaižūnas* 'pataikūnas' (plg. r. *подлиза* [podliza] 't. p.'; „taisyklingas“ vertinys yra *palaižūnas*, *palaižà* 'pataikūnas') dabar kalbos vartotojo siejamas su *pādas*, taigi tai naujas dūrinys, darybine reikšme 'kas laižo padus'. Tokią sąsają ypač parėmė lietuvių kalboje būdingi savi posakiai *rankàs (batùs, kójas) laižýti* 'žemintis, pataikauti' (plg. pavyzdžius iš LKŽ: „Mes jums rankų nelaižysim!“; „Tu jiems batus laižai“; „Kur žmogus laižo kojas, tai jo kaip velnio bijok“). Liaudies etimologija (šįkart – formos keičiamoji) žodį vietomis yra dar daugiau paveikusi: pirmoji žodžio dalis perdirbta pagal *púodas* – Kairiuose (Šiaulių r.) užfiksuotas *púodlaižis* 'pataikūnas'.

§ 240. Tiriant perdirbinius dėl liaudies etimologijos mokslininkui kartais verta atkreipti dėmesį į tam tikrose pseudoetimologijose (jų kūrėjas turėtų būti dar nedaug atitrūkęs nuo žemesniųjų visuomenės sluoksnių įprastinės kalbos, aplinkos) nurodomus, regis, iškraipytus žodžius. Vienu kitu atveju čia gali būti užfiksuotas ir realus žodis, ne etimologizuotojo fantazijos vaisius. Pavyzdžiui, Simono Daukanto raštuose užfiksuotas žodžio *švėdas* iškraipymas *žuvėdas* atrodo aiškiausias pseudoetimologijos faktas, labai būdingas Daukantui. Tačiau LKŽ yra pateiktas ir *žuvėdas*, *žuvėdas* (Baisogala, Raudėnai, Ubiškė ir kt.; veikiausiai perdirbtas iš latvizmo *žvēdas* 'švedas'), taigi tai iš tiesų realus perdirbinys dėl liaudies etimologijos.

§ 241. Liaudies etimologijos reiškiniui (formos keičiamajai liaudies etimologijai) artimas kitas skolinis veikiantis reiškiny – morfologinė skolinio adaptacija, ypač morfeminė afiksinė adaptacija. Ji suvoktina kaip svetimo žodžio elementų priderinimas prie savų morfemų, ypač afiksų. Tai tam tikras žodžio morfeminio aiškumo siekis. Lietuvių kalboje tokių pavyzdžių nemaža, pvz.: dėl sąsajos su priešdėliu *ap-* atsirado tokie skolinių perdirbiniai kaip: *apleravóti* 'poliruoti, šlifuoti' (iš le. *polerowac* 't. p.'), *apsabà* 'pavidalas, išvaizda, asmuo' (iš slavizmo *asabà* 't. p.'). Su tam tikromis lietuviškomis priesagomis (*-(i)ninkas*, *-ykas*, *-unda*) susieti skolinių *pièrninkas*

‘mažas saldžios tešlos kepinys, sausainis’, *piėrnukas* ‘t. p.’ (iš le. *piernik*, rus. *перник*); *rochūnda*, *rokūnda*, *rokūndas* ‘apyskaita, apskaičiavimas’ (le. *rochunek* ‘t. p.’), *kierunda* ‘valdymas’ (le. *kierunek*) baigmenys.

Tokia morfeminė afiksinė žodžio dalies (pabaigos ar pradžios) adaptacija dalies mokslininkų ne be didesnio pagrindo yra laikoma liaudies etimologijos atmaina, pvz., perdirbiniais dėl liaudies etimologijos laikomi r. *duŕmepuk* [difterik] ‘difterija’, kilęs iš *duŕmepum* [difterit] ‘t. p.’ (Boduenas de Kurtene, 44); pranc. *homard* ‘omaras’, kilęs iš s. skand. *humarr* ‘t. p.’ (Saussure 1972, 239); ang. *advantage* ‘pranašumas, pirmenybė’, perimtas iš pranc. *avantage* ‘nauda, pelnas, pirmenybė’ (Wheeler, žr. Best 1973, 44).

§ 242. Dažnai paslėpta morfologinės adaptacijos forma yra ir morfeminis žodžio suskaidymas, perintegracija bei panašūs procesai (jų veikimą kartais išduoda retrogradiniai dariniai)²⁰⁹, pvz., baltarusybėse *barsūkas*, *kapš(i)ūkas* ‘tabako maišelis, mašnelė’ matoma deminutyvinė priesaga – (i)ukas, dėl to kilo ir retrogradiniai dariniai *barsas*, *kāpšas*, –yš; panašiai savame žodyje *gegužė*, *gegužis* ‘gegutė’ matoma deminutyvinė priesaga –užė, –užis, tai liudija retrogradinis darinys *gėgė* ‘t. p.’, tolesni vediniai *gėgėlė*, *gėgūtė*. Ypač daug tokios klaidingos morfeminės interpretacijos atvejų, paliudytų savitų retrogradinių darinių, yra paveikę naujesnius lie. skolinius internacionalizmus: *spaktylà*, *spaktyvà* ‘žiūronas’ iš le. *perspektywa* ‘perspektyva, žiūronas’ ar vok. *Perspektive* ‘perspektyva’ leidžia numanyti tam tikrą skolinio *perspektyvà* interpretaciją. Lygiai tą patį galima pasakyti apie *stramentas*, *stremeñtas*, *štremeñtas* ‘instrumentas’ iš vok. *Instrument* ‘t. p.’; *versōlas* ‘aplinkraštis’ veikiausiai iš le. *uniwersal* ‘t. p.’; *spalstva* ‘bendruomenė, visuomenė’ (iš slavizmo *paspalstva* ‘t. p.’); *spiėčnas* ‘tikras’ (iš slavizmo *bespiėčnas* ‘t. p.’) ir kt.

§ 243. Vis dėlto vien žodžio morfeminės sandaros paryškimas bei susiejimas su savais afiksais nėra tikroji liaudies etimologija. Nors čia jau galima kalbėti apie suteiktą dalinį žodžio morfologinį, darybinį motyvuotumą, „tikrieji“ liaudies etimologijos padariniai, kurie yra siejami su visu žodžiu (kamienu), o ne su afiksų, gerokai skiriasi nuo prieš tai minėtųjų.

§ 244. Liaudies etimologija lemia jokiais griežtais dėsniais nenumatomus, nenuspėjamus žodžių kitimus. Ne veltui Ferdinandas de Sosiūras šį kalbos reiškinių laikė patologiniu. Taigi nėra svartų, kurie aiškiai parodytų, kada žodis paveiktas liaudies etimologijos, o kada – ne. Tai komplikuoja mokslinius žodžių kilmės aiškinimus. Mat susidūrus su nepaaiškinamu žodžio pavidalo ar reikšmės kitimu, nedėsningu garsų atsiradimu ar iškritimu žodyje kyla pagunda „suversti kaltę“ liaudies etimologijai – šitaip lengvai „įveikiami“ žodžio etimologijos sunkumai. Ypač daug šiuo požiūriu abejotinių etimologijų rašoma apie skolinius. Štai Plikių (Klaidėdos rajonas) *cypulė* ‘svogūnas’ laikytas slavizmu (greta tikrųjų tos pat reikšmės slavizmų *cibulė*, *cebulė*), o jo pavidalą neva paveikęs *cỹpti* (Sabaliauskas 1958, 173). Tačiau vėliau buvo įrodyta, kad tai germanizmas, dėsningai ir be jokio liaudies etimologijos poveikio atsiradęs iš Rytprūsių vokiečių *Zippel* ‘svogūnas’ (Urbutis, BEE 192).

§ 245. Kita vertus, nepaaiškinamas žodžio pavidalo ar reikšmės kitimas gali būti būtent liaudies etimologijos poveikio ženklas. Tačiau norint jį patvirtinti reikia atsižvelgti į daugelį papildomų veiksnių: žodžio paplitimą, vartoseną, žodžio vietą leksinėje sistemoje, jo skaidrumą. Jei žodis vartojamas pasienio tarmėje ir yra, tikėtina, svetimos kilmės, jei jo pavidale išryškėjusi kito įprasto žodžio šaknis ar kamienas, o nuspėjamas prototipas yra neskaidrus, didelė tikimybė, kad čia bus veikusi liaudies etimologija.

B. Maišiniai

§ 246. Kitokie, bet taip pat nedėsningi, nenumanomi yra kontaminacijos produktai. Kontaminacija²¹⁰ paprastai apibūdinama kaip nesąmoningas dviejų kuo nors artimų žodžių sulydymas į vieną (Bußmann 2002, 373t., Lewandowski 594, Schmidt 1978, 130). Tikrąja

²⁰⁹ Šie procesai siek tiek panašūs į liaudies etimologijai būdingą vidinę žodžio reinterpretaciją. Apie retrogradinius žodžius, žr. Urbutis 1978, 290t.

²¹⁰ Dar kitaip ji vadinama kryživimusi (v. Kreuzung), mišimu (v. Vermischung).

kontaminacija derėtų laikyti nenumatytą žodžių mišinį kalbėjime (tam tikrą liežuvio suklypimą)(plg. Urbutis 1978, 301), tariant žodį psichomotorika paskuba ir žodis susilieja su suporuotu, vėliau išstarsimu žodžiu. Tokie suklypimai paprastai yra nepastovūs, jie paties kalbėtojo pastebimi ir ištaisomi (pvz., vok. *schtebüttiert* atsiradęs sumišus *spielt* ‘žaidžia’ ir *debüttiert* ‘debiutuoja’; lo. *paster* vietoj *pater noster*). Kalbos sistemoj įsitvirtinę ar bent tam tikrą laiką egzistavę maišiniai taip pat galėjo kilti iš panašių suklydimų, nors kai kurie kalbininkai teigia, jog tokie suklydimai niekada netampa kalbos sistemos savastimi (Meier 1986, 137t .), o „diachroninės“ kontaminacijos padariniais laikomi žodžiai iš tiesų yra analogijos perdirbiniai arba jų etimologija yra klaidinga.

§ 247. Šiaip ar taip, „diachroninė“ kontaminacija (kaip matyti iš literatūroje nurodomų jos pavyzdžių) pasitaiko daug rečiau nei liaudies etimologija. Pagrindinis liaudies etimologijos metu sąveikaujančių žodžių bruožas – fonetinis panašumas. Kontaminacijai įvykti pakanka kokiu nors pagrindu į vieną paradigmą ar junginį susietų žodžių, kitaip tariant, kontaminacija vyksta tarp žmonių sąmonėje asociatyviai „suporuotų“ žodžių. Dažniausiai tai semantiškai susiję žodžiai, sinonimai ar net antonimai (pvz., vok. trm. *Schniepf* ‘slanka’ atsirado sumišus tos pat reikšmės *Schnepfe* ir *Ziepf*; *vambolė* ‘juodvabalys, mėšlavabalys, karkvabalys’ – iš *vābolē* ‘vabalas, juodvabalys, mėšlavabalys’ ir *bam'balē* ‘vabalas, juodvabalys, mėšlavabalys’). Daugeliu atvejų jie būna panašūs ir fonetiškai bei gramatiškai (vienos kalbos dalies), pvz., sumišęrieveiksmiai *kūliavirsčiais*, *kūlvirsčiais* ir *atvirksčiais* sąlygojo maišinį *kūlvirkščiais*. Tik kartais minimos tarp pastovesnio žodžių junginio ar samplaikos narių vykstančios, galima sakyti, linijinės, sintagminės kontaminacijos pradiniai žodžiai nebūtinai yra panašūs savo pavidalu ir gramatine kategorija.

§ 248. Liaudies etimologiją formaliai taip pat galima pavadinti kontaminacija, nes formos keičiamoji liaudies etimologija – iš esmės irgi dviejų žodžių, kurie dažnai dar ir semantiškai artimi, sulydimas į vieną. „Liaudies etimologija savo prigimtimi yra adaptuojanti ir kontaminuojanti“ (Bloomfield 1956, 463).

Taigi liaudies etimologijos ir kontaminacijos paveikti žodžiai formaliai yra labai panašūs. Veikiausiai dėl to ne viename lingvistų darbe praktiškai nesistengiama griežtai atskirti liaudies etimologijos ir kontaminacijos, abu terminai vartojami pakaitomis, perdirbiniai analizuojami kartu (plg. Hermann 1931, 80; Fraenkel 1956, 158; Skardžius 1941, 21; Zinkevičius 1980, 166). Taip pat bandoma visus sumišimo atvejus laikyti tik arba liaudies etimologijos pobūdžio kontaminacija, arba terminologine kontaminacija (t. y. tokia, kurios dėka dirbtinai konstruojami nauji žodžiai).

§ 249. Vis dėlto liaudies etimologija, Luiso Hjelmsevo žodžiais tariant asociatyvus išlyginimas, kuris „įveda“ neaiškius žodžius į kokią nors įprastesnę paradigmą, skiriasi nuo kontaminacijos reiškinio, vykstančio jau tarp pačių kokios nors paradigmos narių (pvz., sinonimų) arba tarp žodžių junginio narių. Kitaip tokiu plačiai suvokiamu vien formaliu žodžių kryžiavimusi, mišimu galima būtų laikyti ir analogijos procesą – žodžių darybos pamatą, plg. Vitorės Pizanio teigimą: „Kontaminacija išplaukia iš bendro principo, pagal kurį visi kalbos dirbiniai (jie nemėgdžioja jau egzistuojančių modelių) remiasi vieno ar kelių modelių, perdirbtų į naują morfologinį ar semantinį modelį, analogija. Galima teigti, jog kiekvienas naujas žodis tam tikra prasme yra dviejų ar kelių anksčiau egzistavusių žodžių susikryžavimo rezultatas“ (Pisani, 140). Tokia kontaminacija – tai tam tikras principas, būdas, o ne specifinis kalbos reiškinys. Nuo šio būdo, principo, kuriuo apibūdinti galima ne vieną procesą, skirtina žodžių (leksinė) kontaminacija, dažniausiai vykstanti tik tarp dviejų sinonimiškų (vienos kalbos dalies) žodžių ir kuri, skirtingai nuo liaudies etimologijos, nėra etimologinė žodžio interpretacija, motyvacijos siekis.

Liaudies etimologijos metu perdirbinyje išryškėja priešliejamojo žodžio šaknis ar kamienas, o kontaminacijos metu – tik šaknies ar kamieno fragmentas, kuris nekelia asociacijos su tuo žodžiu, kontaminacijos produktai dar menčiau skaidūs, aiškūs nei buvo pradiniai žodžiai, pvz., *kulipkà* ‘kulka’, kilęs sumišus slavizmams *kulkà* ir *ripkà* ‘ratukas, ritinis’; *suptōnas* ‘sutana’, kilęs sumišus *sutanà* ir *kaptōnas* ‘žieminis švarkas, vatinukas’. Kitaip atrodo liaudies etimologijos pobūdžio perdirbinys *pėčvietė* ‘antspaudas’, kuris atsirado skolinį *pėčētis* ‘t. p.’ (iš br. *pjačac*, r. *pečamb* [pečat’]) perdirbus pagal *vietà* – žodis panašus į dūrinį, kurio antrasis dėmuo – *vieta*.

§ 250. Kadangi kontaminacija, kaip ir liaudies etimologija, sąlygoja jokiais griežtais dėsniais nenumatomus žodžių kitimus, ja taip pat nepelnytai mėginama grįsti neaiškia žodžio kilmę, ypač formaliąją jos pusę. Nemaža tokių taisytinų etimologijų yra Ernsto Frenkelio lietuvių kalbos etimologiniame žodyne. Antai *grūšnià* ‘kriaušė’ nėra maišinys iš slavizmo *grūšià* ‘t. p.’ ir *vyšnià* (taip teigia Fraenkel 174), tai paprasčiausia baltarusybė (plg. br. *grušnia* ‘kriaušė’). Žodis *(pa)jūšinti*, *(pa)jūšyti* ‘(pa)judinti’, kuris, Fraenkelio nuomone, kilęs dėl *(pa)jūdinti* ir *kūšinti* ‘t. p.’ kontaminacijos (Fraenkel 527), nėra jos produktas, o kartu su *sujūšti* ‘sujusti, subrukti’, *jušėti* ‘judėti’, *jūšė* ‘žuvies sriuba’ (pirmine reikšme ‘tai, kas sumaišyta’) ir kitais yra giminiškas *jáuti* ‘rausti, versti, maišyti’ (Mažiulis 2, 58). Žodžių *bàkstel(ė)ti*, *bàkster(ė)ti*, *bàkst*, esančių greta *bàkter(e)ti*, *bakióti* ir kitų, kilmė nesiremia *bastinėti*, *bastýti* ‘bedžioti’ ir *bàkterėti*, *bakióti* kontaminacija (ją nurodo Fraenkel 30), tai tiesiog gana dažnai pasitaikantis onomatopėjinių vedinių įvairavimo atvejis, plg. *blykstel(ė)ti*, *blykster(ė)ti* (: *blykst*) ir *blyktel(ė)ti*, *bliktel(ė)ti*, *blikterėti* (: *blykt*, *blikt*), *nikstel(ė)ti*, *nikster(ė)ti* (: *nikst*) ir *niktel(ė)ti* ‘nikstelėti’ (: *nikt*, *nýkt*), *niukstelėti* (: *niukst*, *niúkst*) ir *niuktel(ė)ti*, *niúktel(ė)ti*, *niukter(ė)ti*, *niúkter(ė)ti* (: *niukt*, *niúkt*), *plykstel(ė)ti* ‘staiga užsidegti’, *plykster(ė)ti* (: *plykst*) ir *plyktel(ė)ti* ‘t. p.’, *plykterėti* (: *plykt*).

Kalbų pavadinimų ir kiti sutrumpinimai

a. – aukštaičių tarmė
air. – airių kalba
alb. – albanų kalba
angl. – anglų kalba
arm. – armėnų kalba
av. – Avestos kalba (viena iš senųjų iranėnų kalbų)
bl. – baltų prokalbė
br. – baltarusių kalba
bulg. – bulgarų kalba
če. – čekų kalba
germ. – germanų prokalbė
go. – gotų kalba
gr. – senoji graikų kalba
he. – hetitų kalba
i.-ir. – indų-iranėnų prokalbė
it. – italų kalba
jon.-at. – graikų kalbos tarmės: jonijos ir atikos
kelt. – keltų prokalbė
la. – latvių kalba
le. – lenkų kalba
lie. – lietuvių kalba
lo. – lotynų kalba
n. – naujoji
n. v. a. – naujoji vokiečių aukštaičių kalba
pers. – persų kalba
pr. – prūsų kalba
pranc. – prancūzų kalba
r. – rusų kalba
ryt. – rytų
s. – senoji, senovės
snskr. – sanskritas
s. (bžn.) sl. – senoji bažnytinė slavų kalba
s. i. – senoji indų kalba
s. š. germ. – senoji šiaurės germanų kalba
s. v. a. – senoji vokiečių aukštaičių kalba
s.-kr. – serbų-kroatų kalba
sl. – slavų prokalbė
slov. – slovėnų kalba
š. – šiaurės
toch. – tocharų kalba (A arba B atšakos)
v. – vidurio, viduramžių
v. v. a. – vidurio vokiečių aukštaičių kalba
v. v. ž. – vidurio vokiečių žemaičių kalba
vak. – vakarų
ved. – Vedų kalba (viena iš senųjų indų kalbų)
vok. (v.) – vokiečių kalba
ž. – žemaičių tarmė

-----
acc. – galininkas
adj. – būdvardis
dat. – naudininkas
f. – moteriškoji giminė
gen. – kilmininkas
instr. – įnagininkas
kt. – kita
loc. – vietininkas
m. – vyriškoji giminė
n. – bevardė, neutralioji giminė
nom. – vardininkas

pl. – daugiskaita
plg. – palyginkite
praes. – esamasis laikas
pvz. – pavyzdžiui
r. – rajonas
sg. – vienaskaita
t. – toliau
't. p.' – žodžio reikšmė tokia pat, kokia ir prieš tai einančio žodžio
vksm. – veiksmazodis
žr. – žiūrėkite

Skiriamieji ženklai

' – kirčio vieta
– – (žodžio kamieno viduryje ar gale) morfemų skiriamoji riba
° – (po žodžio fragmento) ne morfemų (nebūtinai morfemų) riba
* – rekonstruota forma
** – neegzistuojanti, klaidinga forma
< – dėsningai kilo iš
→ – pakito į
≤ – nedėsningai kilo iš
> – dėsningai pakito, išsivystė į
[ ] – garsas
< > – raidė

Literatūros ir šaltinių sąrašas

- ADAMS – Douglas Q. Adams, *A dictionary of Tocharian B*, Amsterdam–Atlanta: Rodopi, 1999.
- ADOMĖNAS, Mantas, 1996: „Įvadas“, *Kratilas*, 11–40.
- AKELAITIS ROL – Mikalojus Akelaitis (Vytautas), *Rzut oka na starożytność narodu litewskiego*, Petersburg, 1885.
- ALMINAUSKIS – Kazys Alminauskis (Alminas), *Die Germanismen des Litauischen*. 1. *Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*, Kaunas: Šv. Kazimiero dr-jos knygynas, [1934].
- AMBRAZAS, Saulius, 1993: *Daiktavardžių darybos raida* [1]. *Lietuvių kalbos veiksmazodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- AMBRAZAS, Saulius, 2000: *Daiktavardžių darybos raida* 2. *Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- AMBRAZAS, Saulius, 2011: *Būdvardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- ANIKIN – Александр Аникин, *Русский этимологический словарь*, 1–5–, Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2007–2011–.
- ANIKIN EB – Александр Аникин, *Этимология и балто-славянское лексическое сравнение в праславянской лексикографии: Материалы для балто-славянского словаря*, 1 (*a--*go-), Новосибирск: Сибирский хронограф, 1998.
- BAMMESBERGER, Alfred, 1998: „Geschichte der etymologischen Forschung seit dem Beginn des 19. Jahrhunderts“, *Sprachgeschichte: ein Handbuch zur Geschichte der Deutschen Sprache und ihrer Erforschung* 1., hrsg. von Werner Besch [ir kt.], Berlin, New York: de Gruyter, 775–785.
- BAŃKOWSKI – Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego* 1–, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000–.
- BASANAČIUS, Jonas, 1893: „Isz musu botanikos“, *Apszvieta* 10, 640.
- BEEKES BEEK – Robert Beekes, Lucien van Beek, *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden, Boston: Brill, 2009.
- BEEKES, Robert, 1995: *Comparative Indo-European linguistics. An Introduction*.

- BENVENISTE, Émile, 1935: *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris: Adrien Maisonneuve.
- BERNEKER – Erich Berneker, *Slavisches etimologisches Wörterbuch I–II*, Heidelberg: Carl Winter, 1908–1915.
- BEST, Karl-Heinz, 1973: *Probleme der Analogieforschung*, München: M. Hueber.
- BEZLAJ – *Etimološki slovar slovenskega jezika*, aut. France Bezlaj (Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Znanstvenoraziskovalni center. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Etimološko-onomastična sekcija) 1–4, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1976–2005.
- BLOOMFIELD, Leonard, 1956: *Language*, New York: H. Holt.
- BODUENAS DE KURTENE – Я. Бодуэн де Куртене, *Избранные труды по языкознанию 2*, Москва, 1963.
- BOHUSZ, Franciszek Ksawery Michał, 1808: *O początkach narodu i języka litewskiego rozprawa*, Warszawa: w Drukarni Gazety Warszawskiej.
- BOPP, Franz, 1816: *Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache*, Frankfurt a. M.: Andreä.
- BOPP, Franz, 1833: *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Litthauischen, Gothischen und Deutschen*, Berlin: F. Dümmler.
- BRÜCKNER – *Słownik etymologiczny języka polskiego*, red. Alexander Brückner, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927.
- BRÜCKNER, Alexander, 1877: *Die slavischen Lehnwörter im Litauischen*, Weimar: Hermann Böhlau.
- BRUOŽIS AL – Vilius Bruožis, „Isz Lietuvos. Tilžė. Ar rojuje Lietuviszkai kalbejo?“, *Aušra* 6, 1885, 170–172.
- BsA – Jonas Basanavičius, „Isz musu botanikos“, *Apšvieta* 10, 1893, 640.
- BsRR – Jonas Basanavičius, *Rinktiniai raštai*, paruošė D. Krištopaitė, Vilnius: Vaga, 1970.
- BUCK – Carl Buck, *A dictionary of selected synonyms in the principal Indo-European languages*, Chicago: The University of Chicago Press, 1949.
- BŪGA – Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai* 1–3, sudarė Zigmās Zinkevičius, redagavo Vytautas MAŽIULIS, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.
- Buivydienė, Rūta, 2000: „Lie. skeiris ‘našlys’?, *Baltistica* 35(2), 213–218.
- BUßMANN, Hadumod, 2002: *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart: Kröner Verlag.
- BVA – *Baltu valodu atlants = Baltų kalbų atlasas = Atlas of the Baltic languages : prospekts*, Latvijas Universitāte, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Lietuvių kalbos institutas, sudarytojos Anna Stafecka, Danguolė Mikulėnienė, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts; Vilnius: [Lietuvių kalbos institutas], 2009.
- ÇABEJ – Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipës* 1–3, Tiranë: Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë, 1976–1987.
- CHANTRAINE – Pierre Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris: Klincksieck, 1968.
- CHEUNG – Johnny Cheung, *Etymological Dictionary of the Iranian Verb*, Leiden, Boston: Brill, 2007.
- CIENKOWSKI, Witold, 1972: *Teoria etymologii ludowej*, Warszawa: Państw. Wydaw. Naukowe.
- DAUKANTAS, Simonas, 1984: *Vertimai ir sekimai*, sudarė V. Merkys, Vilnius: Vaga.
- DaukR – Simonas Daukantas, *Raštai* 1–2, sudarė V. Merkys, Vilnius: Vaga, 1976.
- DELAMARRE – Xavier Delamarre, *Le vocabulaire indoeuropeen: lexique etymologique thematique*, Paris: Librairie d’Amérique et d’Orient, 1984.
- DEMIRAJ – Bardhyl Demiraj, *Albanische etymologien: Untersuchungen zum albanischen Erbwortschatz*, Amsterdam: Rodopi, 1997.
- DERKSEN – Rick Derksen, *Slavic inherited lexicon*, Leiden, Boston: Brill, 2007.
- DINI, Pietro Umberto, 2000: *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, Vilnius: Moklso ir enciklopedijų leidybos institutas.

- DINI, Pietro Umberto, 2010: *ALILETOESCVR: linguistica baltica delle origini: teorie e contesti nel Cinquecento*, Livorno: Books & Company.
- DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, redaktorius Vytautas Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.
- DP – Mikalojus Daukša, *Postilla catholica*, Wilniui. Drukárnioi Akadēmios Societatis Jesu, 1599.
- Duden Deutsches Universalwörterbuch*, išleistas Dudeno redakcijos: Kathrin Kunkel-Razum [et al.], Mannheim [etc.]: Dudenverlag, 2007.
- ENDZELĪNS – Jānis Endzelīns, *Darbu izlase*, Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, A. Upīša valodas un literatūras institūts, red. R. Grabis [ir kt.] 1–4, Rīgā: Zinātne, 1971–1982.
- ERNOUT MEILLET – Alfred Ernout, Antoine Meillet, *Dictionnaire étymologique de la lingua latine*, Paris: Librairie C. Klincksieck, 1935.
- ESBM – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, red. В. У. Мартынаў; Г. А. Цыхун, 1–12–, Мінск : Навука і тэхніка, 1978–2008–.
- ESSJČ – *Etymologický slovník slovanských jazyků* 1–5, sud.: František Kopečný (ir kt.), Praha: Academia, 1973–1995.
- ESUM – *Етимологічний словник української мови*, Р. В. Болдирев, В. Т. Коломієць, А. П. Критенко та ін.; редкол. О. С. Мельничук (головний редактор) та ін., 1–, Київ: Наукова думка, 1982–.
- Etymologie*, ed. Rüdiger Schmitt, Darmstadt: Wissenschaftliche Gesellschaft, 1977.
- FALK TORP – Hjalmar Falk, Alf Torp, *Wortschatz der germanischen Spracheinheit*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1909 (kaip trečioji Fiko žodyno *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* dalis).
- FASMER TRUBAČIOV – Мах Фасмер, *Этимологический словарь русского языка* 1–4, О. Н. Трубачёв, Москва: Прогресс, 1964–1973.
- FEIST – Sigmund Feist, *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache*, Halle a. S.: M. Niemeyer, 1923.
- FEIST LEHMANN – *Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache*, trečias, Lėmano (Winfred Philipp Lehmann) perdirbtas leidimas, Leiden: E. J. Brill, 1939.
- FEULNER, Anna H., 2006: „Das „Altlitauische etymologische Wörterbuch“ ALEW“, *Navicula litterarum Balticarum*, hrsg. von Stephan Kessler, Christiane Schiller, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 107–118.
- FICK – August Fick, *Wörterbuch der indogermanischen Grundsprache in ihrem Bestande vor der Völkertrennung*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1868 (tolesnius leidimus žr. VWI).
- FICK VWI – žr. VWI.
- FRAENKEL – Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Göttingen: Carl Winter Universitätserlag, Vandenhoeck & Ruprecht, 1962.
- FRAENKEL, Ernst, 1956: „Zur Distanzmetathese besonders im Litauischen“, *Festschrift für M. Vasmer zum 70. Geburtstag*, Berlin, 151–160.
- FRISK – Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winter 1–3, 1954–1972.
- Gemoll. Griechisch-deutsches Schul- und Handwörterbuch von W. Gemoll und K. Vretska*, München, Düsseldorf, Stuttgart: Oldenbourg, 2006.
- GIRDENIS, Aleksas, 2006: „Lie. *aukà* – iš *auiká* ‘avis’“, *Baltistica* 41(3), 2006, 375–378.
- GRIMM – Jacob Grimms *Deutsche Grammatik* 1–4, Göttingen: Dieterichsche Buchh., 1819[21822]–1837.
- HAVLOVÁ ESJS – *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 1–15–, red. Eva Havlová (ir kt.), Praha: Academia, Brno: Tribun EU, 1989–2010–.
- HERMANN, Eduard, 1931: *Lautgesetz und Analogie*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.
- HJELMSLEV, Louis, 1995: *Kalba*, Vilnius: Baltos lankos.

- HOCK, Wolfgang, 2000: „Balto-Slavisch, Indo-Iranisch, Italo-Keltisch. Kriterien für die Annahme von Sprachgemeinschaften in der Indogermania“, *Aspekte baltistischer Forschung*, hrsg. Jochen D. Range, Essen: Verl. die blaue Eule, 119–145.
- HOFMANN WALDE – Alois Walde, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, red. Johann Baptist Hofmann Heidelberg: Carl Winter, 1938–1956.
- HÜBSCHMANN – Heinrich Hübschmann, *Armenische Grammatik I. Armenische Ethymologie*, Leipzig: Breitkopf & Härtel, 1895 (= Heinrich Hübschmann, *Armenische Grammatik I. Armenische Etymologie*, Hildesheim [ir kt.]: Olms, 1962).
- HUMBOLDT, Wilhelm von, 1821: *Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung*, Berlin: Königliche Akad. d. Wissenschaften.
- HUMBOLDT, Wilhelm von, 1836: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, Berlin: Königliche Akad. d. Wissenschaften.
- YOUNG, Steven, 2002: „Lithuanian žiaurùs : žvèrìs“, *Acta Linguistica Lithuanica* 47, 109–115.
- J – *Литовскій словарь А. Юшкевича* 1, Санктпетербургъ: Издание отдѣленія Императорской Академіи Наукъ, 1897.
- Jakulis, Erdvilas, 2004: *Lietuvių kalbos tekėti, teka tipo veiksmažodžiai*, Vilnius: VU leidykla (*Baltistica* 38(1–2), 2003).
- JONES, William, 1788: „The Sanscrit Language“, *Asiatic researches or transactions of the Society instituted in Bengal, for inquiring into the history and antiquities, the arts, sciences, and literature of Asia* 1, Calcutta, 1788.
- KABAŠINSKAITĖ, Birutė, 1998: *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- KABAŠINSKAITĖ, Birutė, 2011: „Žodis nebuvelis iš pirmojo Konstantino Sirvydo žodyno: *pawainimas*“, *Baltistica* 46(1), 139t.
- KABAŠINSKAITĖ, Birutė, Gert KLINGENSCHMITT, 2004: „Iš lietuvių kalbos žodžių istorijos: I. Lie. *gáirė*; II. Lie. *tóbūlas, tóbūlas*“, – *Baltistica* 39(1), 77–105.
- KABAŠINSKAITĖ, Birutė, Gert KLINGENSCHMITT, 2006: „Iš lietuvių kalbos žodžių istorijos: 3. *kūrmis*, Blt 41(2), 169–186.
- KABAŠINSKAITĖ, Birutė, Gert KLINGENSCHMITT, 2013: „Dar kartą apie lie. *spalvā*: kirtis ir etimologija“, *Lietuvių kalba* (www.lietuviukalba.lt).
- KABELKA, Jonas, 1982: *Baltų filologijos įvadas*, Vilnius: Mokslas.
- KARALIŪNAS, Simas, 1968: „Kai kurie baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių klausimai“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 10, 7–187.
- KARALIŪNAS, Simas, 1995: „Lietuvos vardo kilmė“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 55–91.
- KARDELIS, Vytautas, 2003: *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*, Vilnius: VU leidykla.
- KARULIS, Konstantīns, 1992: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1(A–O)–2(P–Ž), Rīga: Avots.
- KLINGENSCHMITT, Gert, 2005a: *Aufsätze zur Indogermanistik*, Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- KLINGENSCHMITT, Gert, 2005b: „Sprachverwandschaft in Europa“, *Gene, Sprachen und ihre Evolution* (Hrsg. Günter Hauska), Regensburg: Universitätsverlag Regensburg, 100–132. (Schriftenreihe der Universität Regensburg, Bd. 29).
- KLINGENSCHMITT, Gert, 2008: „Erbe und Neuerung bei Akzente und Ablaut in der litauischen Morphologie“, *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 180–215.
- KLOEKHORST – Alvin Kloekhorst, *Etymological Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon*, Leiden, Boston: Brill, 2008.
- KLUGE – Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter, 1883.
- KLUGE GÖTZE – Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, bearb. von Alfred Götze, ¹¹1934.

- KLUGE MITZKA – Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, bearb. von Walther Mitzka, ¹⁷1957–²¹1975.
- KLUGE SEEBOLD – Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, bearb. von Elmar Seebold, ²²1989–.
- Kratilas*, graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Mantas Adomėnas, Vilnius: Aidai, 1996.
- KROONEN – Guus Kroonen, *Etymological Dictionary of Proto-Germanic*, Leiden, Boston: Brill, 2012.
- KURŠAITIS – Frydrich Kurschat, *Litauisch-deutsches Wörterbuch*, Halle: Verlag des Buchhandlung des Waisenhauses, 1883.
- LAUČIUTĖ – Ю. А. Лаучюте, *Словарь балтизмов в славянских языках*, Ленинград: Наука. Ленинградское отделение, 1982.
- LEHMANN – Winfred Philipp Lehmann, *Gothic Etymological Dictionary*, Leiden: E. J. Brill, 1986.
- LESKIEN, August, 1884: *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen*, Leipzig: S. Hirzel.
- LESKIEN, August, 1891: *Die Bildung der Nomina der Litauischen*, Leipzig: S. Hirzel.
- LEUMANN, Manu, 1977: *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München: C. H. Beck.
- LEWANDOWSKI, Theodor, 1990: *Linguistisches Wörterbuch 3*, Heidelberg; Wiesbaden: Quelle und Meyer.
- Lex – *Lexicon Lithuanicum* (XVII a. vidurio Mažosios Lietuvos rankraštinis vokiečių lietuvių žodynas).
- LIPP, Reiner, 2009: *Die indogermanischen und einzelsprachlichen Palatale im Indoiranischen. I. Neurekonstruktion, Nuristan-Sprachen, Genese der indoiranischen Retroflexe, Indoarisch von Mitanni*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- LIUKKONEN, Kari, 1999: *Baltisches im Finnischen*, Übersetzung und Vorbereitung zum Druck: Klaas Ph. Ruppel.
- LKA – *Lietuvių kalbos atlasas. 1. Leksika*, vyr. redaktorius Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977.
- LKG – *Lietuvių kalbos gramatika 1*, vyr. redaktorius Kazys Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1965.
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmės: chrestomatija*, Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, sudarė E. Grinaveckienė [ir kt.], redagavo: E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas 1–20*, red. Juozas Balčikonis, Vytautas Vitkauskas [ir kt.], Vilnius: Mokslas, Lietuvių kalbos instituto leidykla, 1941–2002.
- LLOYD SPRINGER – Albert L. Lloyd, Otto Springer, *Etymologisches Wörterbuch des Althochdeutschen 1–4–*, Göttingen, Zürich: Vandenhoeck und Ruprecht, 1988–2009–.
- MACHEK – Vaclav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia, 1968.
- MAYRHOFER, Manfred, 1956–1980: *Mayrhofer: Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen 1–4*, Heidelberg: Carl Winter.
- MAYRHOFER, Manfred, 1981: *Nach hundert Jahren. Ferdinand de Saussures Frühwerk und seine Rezeption durch die heutige Indogermanistik*, Heidelberg.
- MAYRHOFER, Manfred, 1991–1997: *Etymologisches Wörterbuch des Altindiarischen 1–3*, Heidelberg: Carl Winter.
- MALKIEL, Yakov, 1975: „Etymology and modern linguistics“, *Lingua* 36, 101–120.
- MARTIROSYAN – Hrach K. Martirosyan, *Etymological Dictionary of the Armenian Inherited Lexicon*, Leiden, Boston: Brill, 2009.
- MATASOVIĆ – Ranko Matasović, *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, Leiden, Boston: Brill, 2009.
- MAŽIULIS – Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas 1–4*, Vilnius: Mokslas, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1988–1997.
- MAŽIULIS, Vytautas, 1961: [rec.] „Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Lieferung 1, Heidelberg: C. Winter, 1955“, *Kalbotyra* 3, 243–248.

- MAŽIULIS, Vytautas, 1979: [rec.] „В. Топоров, *Прусский язык. Словарь (А–D)*“, *Baltistica* 15(2), 146–149.
- MAŽIULIS, Vytautas, 1984: [rec.] „V. Urbutis, *Baltų etimologijos etidai*“, *Baltistica* 20(1), 80–82.
- MAŽIULIS, Vytautas, 1994: [rec.] „Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen I*“, *Baltistica* 29(2), 94–95.
- MAŽIULIS, Vytautas, 2008: „Dėl kuršių kalbos palikimo. 1. Baltų „alkvietė“, *Baltistica* 43(1), 91–92.
- ME – K. Mülenbacha *Latviešu valodas vārdnīca, K. Mühlenbachs lettisch-deutsches Wörterbuch*, red., ergänzt und fortgesetzt von J. Endzelins, 1–4, Rīga: Lett. Bildungsministerium, 1923–1932.
- MEID KRAHE 1969 – Hans Krahe, *Germanische Sprachwissenschaft. 3. Wortbildungslehre*, bearbeitet von Wolfgang Meid, Berlin New York: Walter de Gruyter, 1969.
- MEIER, Harri, 1986: *Prinzipien der etymologischen Forschung*, Heidelberg: Carl Winter.
- MEIER-BRÜGGER, Michael, 2002: *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Berlin, New York: de Gruyter.
- MEILLET, Antoine, 1903: *Introduction a l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris: Libr. Hachette.
- MEILLET, Antoine, 1909: *Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, Übersetzung von Wilhelm Printz, Leipzig und Berlin: Druck und Verlag von B. G. Teubner.
- NEUMANN – Gunter Neumann, Johann Tischler, *Hethitisches etymologisches Glossar* 1–3–, Innsbruck: Inst. für Sprachwiss. der Univ., 1983–1994–.
- OREL – *A Handbook of Germanic Etymology*, by Vladimir Orel, Leiden, Boston: Brill, 2003, 683.
- OTRĘBSKI, Jan, 1932: *Wschodniolitewskie narzecze twereckie, 3. Zapożyczenia słowiańskie*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- OTRĘBSKI, Jan, 1958: *Gramatyka języka litewskiego* 1, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 326.
- Pfeifer, Wolfgang, 1993: „Bericht über das *Etymologische Wörterbuch des Deutschen*“, *Current trends in West Germanic etymological lexicography : proceedings of the symposium held in Amsterdam 12–13 June 1989*, hrsg. von Rolf H. Bremmer, Jan van den Berg, Leiden: E. J. Brill, 77–116.
- PIETARIS LAGa – Vincas Pietaris, „Lietuviai amžių gūdumose“, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* 2, 1894, 11–12.
- PIETARIS LAGb – Vincas Pietaris, „Lietuviai amžių gūdumose“, *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* 6, 1894, 42–44.
- PIETARIS NILa – Vincas Pietaris, „Nauji istoriški laikai“, *Varpas* 9, 1894, 135–137.
- PIETARIS NILb – Vincas Pietaris, „Nauji ištoriški laikai“, *Varpas* 11, 1894, 173–175.
- PISANI – В. Пизани, *Этимология*, Москва: Издательство иностранной литературы, 1956 (= Vittore Pisani, *Die Etymologie*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1975).
- POKORNY – Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Tübingen, Basel, Bern: A. Francke: 1, 1959 ir 1948 [Lf. 1–13]; 2, [1965–]1969 [Lf. 14–18].
- POTT, August Friedrich, 1833–1836: *Etymologischen Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen mit besonderem Bezug auf die Lautumwandlung im Sanskrit, Griechischen, Lateinischen, Littauischen und Gothischen* 1–2, Lemgo: Meyer.
- POTT, August Friedrich, 1859–1876: *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen, unter Berücksichtigung ihrer Hauptformen, Sanskrit, Zend-Persisch, Griechisch-Lateinisch, Littauisch-Slavisch, Germanisch und Keltisch*, su paantrašte *Wurzelwörterbuch der indogermanischen Sprachen*, 1–6, Lemgo, Detmold: Meyer.
- POTT, Augustus Fridericus, 1837: *De Borusseo-Lithuanicae tam in Slavicis quam Letticis linguis principatu commentatio*, Halis Saxonum [Halle an der Saale]: in libraria Gebaueria.

- PUHVEL – Jaan Puhvel, *Hittite etymological dictionary* 1–8–, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1984–2011–.
- RASK, Rasmus Christian, 1818: *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske*, 1814, Kjöbenhavn: Paa den Gyldendalske Boghandlings Forlag; Trykt hos H. F. Popp.
- RASTORGUJEVA ĖDELMAN – В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман, *Этимологический словарь иранских языков*, Москва: Восточная литература, I–IV–, 2000–2011–.
- REJZEK – Jiři Rejzek, *Český etymologický slovník*, Voznica: Leda, 2004.
- RIX – Helmut Rix, *Leksikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstambildungen*, Wiesbaden: L. Reichert, 1998 (naujas leidimas, pataisytas H. Rixo ir M. Kümmelio – 2001).
- RUIGYS, Pilypas, 1745: *Betrachtung der Littauischen Sprache in ihrem Ursprunge, Wesen und Eigenschaften*, Königsberg: Hartung, 1745 (= Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*; vertė Vytautas Jurgutis ir Kazys Eigminas; parengė Vytautas Jurgutis ir Valerija Vilnonytė, Vilnius: Vaga, 1986; Lituianistinė biblioteka 24).
- SABALIAUSKAS, Algirdas, 1958: „Dėl baltų kalbų svogūno pavadinimų kilmės“, *MA darbai* 2(5), 171–177.
- SABALIAUSKAS, Algirdas, 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas.
- SABALIAUSKAS, Algirdas, 1982: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija 1940–1980 m.*, Vilnius: Mokslas.
- SABALIAUSKAS, Algirdas, 1990: *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- SABALIAUSKAS, Algirdas, 1994: *Iš kur jie? Pasakojimas apie žodžių kilmę*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- SAUSSURE, Ferdinand de, 1972: *Cours de linguistique générale*, Paris: Payot, 197.
- SAUSSURE, Ferdinand de, 2012: *Baltistikos raštai. Travaux Baltistiques*, parengė Daniel Petit, Bonifacas Stundžia, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- SCHILLER, Christiane, 2006: „Überlegungen zu Geisteswörtern im Lietuvių kalbos žodynas“, *Navicula litterarum balticarum*, Wiesbaden: Harassowitz Verlag, 131–138.
- SCHINDLER, Jochem, 1977: „A Thorny Problem“, *Sprache* 23, 25–35.
- SCHLEGEL, Friedrich, 1808: *Über die Sprache und Weisheit der Inder*, Heidelberg: Mohr und Zimmer.
- SCHLEICHER, August, 1856: *Handbuch der litauischen Sprache: Litauische Grammatik*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung.
- SCHMALSTIEG, William R., 1992: [rec.] „Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* I, *Baltistica* 27(1), 70–72.
- SCHMALSTIEG, William R., 1997: [rec.] „Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* II–III, *Baltistica* 32(2), 249–256.
- SCHMALSTIEG, William R., 1999: [rec.] „Vytautas Mažiulis, *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* IV, *Baltistica* 34(1), 109–115.
- SCHMIDT 1978 – Wilhelm Schmidt, *Deutsche Sprachkunde*, Berlin: Volk und Wissen, 1978.
- SCHRADER – *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde: Grundzüge einer Kultur- und Völkergeschichte Alteuropas* 1–2, hrsgg. von Otto Schrader, Alfons Nehring, Berlin, Leipzig: de Gruyter, ²1917–1929.
- Schuchardt – *Hugo Schuchardt-Brevier: ein Vademecum der allgemeinen Sprachwissenschaft*, Halle: Niemayer, 1922, 156.
- SCHUSTER-ŠEWC – *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache* 1–5, von Heinz Schuster-Šewc, Bautzen: VEB Domowina-Verlag, 1978–1996.
- SCHUSTER-ŠEWC, Heinz, 1968: „Standort und Problematik der etymologischen Forschung“, *Probleme der strukturellen Grammatik und Semantik. Linguistische Studien*, Hrsg. Rudolf Růžička, Leipzig: Karl Marx Universität, 223–241.
- SD – Konstantinas Sirvydas, *Dictionarium trium linguarum*, Vilnae: Typis Academicis Societatis Jesu, 1642.

- SEEBOLD, Elmar, 1981: *Etymologie. Eine Einführung am Beispiel der deutschen Sprache*, München: Beck, 54–60
- SEEBOLD, Elmar, 1995: „Einführung in die Terminologie“, *Kluge. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, VIII–XLI.
- SKARDŽIUS, Pranas, 1931: *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen (Tauta ir žodis 7)*, Kaunas: Spindulys, 1931.
- SKARDŽIUS, Pranas, 1939: [rec.] „Jan Otrębski, *Indogermanische Forschungen*, Wilno 1939, 290 psl.“, *Archivum Philologicum* 8, 269–275.
- SKARDŽIUS, Pranas, 1941: *Lietuvių kalbos žodžių daryba*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių kalbos institutas.
- SŁAWSKI SEJP – *Słownik etymologiczny języka polskiego* 1–5, red. Franciszek Sławski, Kraków: Tow. Miłośników Języka Polskiego, 1952–1982.
- SŁAWSKI SP – *Słownik prasłowiański* 1–8, red. Franciszek Sławski, Wrocław: Ossolineum, 1974–2001 [I bandomasis tomas – 1961].
- SMOCZYŃSKI – Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno: Uniwersytet Wileński, 2007.
- SMOCZYŃSKI, Wojciech, 2001: *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Kraków: Wydaw. Uniw. Jagiellońskiego.
- SMOCZYŃSKI, Wojciech, 2006: *Laringalų teorija ir lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- SProm – Konstantino Sirvydo pirmasis žodynas spėjama antrašte *Promptuarium dictionum Polonicarum, Latinarum et Lituanicarum* (XVII a. pradžia).
- STANG, Christian, 1966: *Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen*, Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget.
- STOKES – Whitley Stokes, *Urkeltischer Sprachschatz*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1894 (kaip antroji Ficko žodyno *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* dalis).
- ŠerengLE – Jonas Užupis-Šerenga, *Lietuvos Eneida arba Lietuvių tautos ineita į atrastąją tėvynę 2*, Seinai, 1914.
- ŠLIUPAS, Jonas, 1890: *Lietuviskieji rasztai ir rasztininkai*, Tilžė.
- The Oxford Guide to Etymology*, Oxford: Oxford University Press, 2009.
- THOMSEN, Vilhelm, 1890: *Beröringer mellem de finske og de baltiske (littauisk-lettiske) Sprog*, København: Danske Videnskabernes selskab.
- ТОПОРОВ – Владимир Топоров, *Прусский язык: словарь* 1–4, Москва: Наука, 1975–1984.
- ТОПОРОВ VJ – Владимир Топоров, „О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа“, *Вопросы языкознания* 3, 1960, 47–62.
- TRAUTMANN – Reinhold Trautmann, *Baltisch slavisches Wörterbuch*, Heidelberg: Vandenhoeck & Ruprecht, 1923.
- TRIER, Jost, 1931: *Der deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes*, Heidelberg: Carl Winter.
- TRUBAČIOV ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд* 1–37–, О. Н. Трубачёв (1974–2002), А. Ф. Журавлёв (2002–2011), Москва: Наука, 1974–2011–.
- URBUTIS BEE – Vincas Urbutis, *Baltų etimologijos etidai*, Vilnius: Mokslas, 1981.
- URBUTIS BEE 2 – Vincas Urbutis, *Baltų etimologijos etidai 2*, Vilnius: VU leidykla, 2009.
- URBUTIS, Vincas, 1978: *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: Mokslas.
- URBUTIS, Vincas, 2010: *Knygos apie žodžius*, sudarytoja Daiva Sinkevičiūtė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- URBUTIS, Vincas, 2012: *Bibliografijos rodyklė (1955–2010)*, Vilnius: VUL.
- VAAN – Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden, Boston: Brill, 2008.
- VAIŽGANTAS LLPA – Juozas Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas*, Kaunas, 1924.

- VASMER – Max Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I–III, Heidelberg: Carl Winter, 1950–1958.
- VENDRYES – Joseph Vendryes, *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, Dublin, Paris: Institute for Advanced Studies, CNRS, 1959–1996.
- VILLANUEVA SVENSSON, Miguel, 2008: [rec.] „Wojciech Smoczyński, *Laringalų teorija ir lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006“, *Baltistica* 43(1), 115–123.
- VILLANUEVA SVENSSON, Miguel, 2012: *Indoeuropiečių kalbotyros pagrindai*, mokymo priemonė, Vilnius, 2012 (www.flf.vu.lt/assets/files/villanueva_mokymo_priemone.pdf).
- VIŠTELIS VR – A. J. Vištelis (J. A. W. Lietuwis), *Witolorausda* 2, Poznanis, 1882.
- VITKAUSKAS, Vytautas, 2001: *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai*, Vilnius: Žara.
- VRIES – Jan de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden: Brill, 1961.
- VWI – August Fick, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht: 1–2, ²1870–1871; 1–4, ³1874–1876; 1–3, ⁴1890–1909.
- WACKERNAGEL, Jacob, Alfred DEBRUNNER, 1957: *Altindische Grammatik* 2(2), Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- WALDE POKORNY – Alois Walde, Julius Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Berlin: Walter de Gruyter, 1927–1930.
- WODTKO, Dagmar, Britta Sofie IRSLINGER, Carolin SCHNEIDER, 2008: *Nomina im indogermanischen Lexikon*, Heidelberg: Winter.
- WP – Volfenbiutelio postilė, XVI amžiaus antrosios pusės rankraštis.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas, 1966: *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas, 1980: *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* 1, Vilnius: Mokslas.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas, 1987: *Lietuvių kalbos istorija* 2. *Iki pirmųjų raštų*, Vilnius: Mokslas.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas, 1990: *Lietuvių kalbos istorija* 4. *Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas, 2004: *Istorijos iškraipymai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija.
- ZINKEVIČIUS, Zigmas, 2006: *Lituanistikos (baltistikos) mokslas ir pseudomokslas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.